SİYASET, YÖNETİM VE TOPLUM ÇALIŞMALARI

Editör:

Prof. Dr. Mustafa TALAS

Yazarlar:

Dr. Öğr. Üyesi Cem ÖZKURT
Dr. Öğr. Üyesi Serdar Vural UYGUN
Dr. Öğr. Üyesi Şerife PEKKÜÇÜKŞEN
Dr. Öğr. Üyesi Zafer YILDIRIM
Öğr. Gör. Dr. İlknur ÇEVİK TEKİN
Öğr. Gör. Habibe KULLE
Öğr. Gör. Tevfik KARAŞAHİN
Arş. Gör. Umut Turgut YILDIRIM

İKSAD
Publishing House

SİYASET, YÖNETİM VE TOPLUM ÇALIŞMALARI

Editör:

Prof. Dr. Mustafa TALAS

Yazarlar:

Dr. Öğr. Üyesi Cem ÖZKURT

Dr. Öğr. Üyesi Serdar Vural UYGUN

Dr. Öğr. Üyesi Şerife PEKKÜÇÜKŞEN

Dr. Öğr. Üyesi Zafer YILDIRIM

Öğr. Gör. Dr. İlknur ÇEVİK TEKİN

Öğr. Gör. Habibe KULLE

Öğr. Gör. Tevfik KARAŞAHİN

Arş. Gör. Umut Turgut YILDIRIM

Copyright © 2020 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic Development and Social
Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TURKEY TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.
Iksad Publications – 2020©

ISBN: 978-625-7914-06-2
Cover Design: İbrahim KAYA
March / 2020
Ankara / Turkey
Size = 16 x 24 cm

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN

ÖNSÖZ

Prof. Dr. Mustafa TALAS **(1-2)**

BÖLÜM 1:

ANTİK DÖNEMDEN İSLAM'IN DOĞUŞUNA FIRAT VE DİCLE HAVZASINDA DİN, SİYASET VE SAVAŞ

Dr. Öğr. Üyesi Zafer YILDIRIM **(3 - 36)**

BÖLÜM 2

BİR YÖNETİM KAVRAMI OLARAK PERSONEL GÜÇLENDİRME

Öğr. Gör. Dr. İlknur ÇEVİK TEKİN **(37 - 63)**

BÖLÜM 3

BATI MODERNLİĞİNİN SİYASAL KİMLİĞİ, İNŞACI RETORİKLER VE ÇAĞDAŞ SİYASAL TAHAYYÜLLER

Dr. Öğr. Üyesi Cem ÖZKURT **(65 - 100)**

BÖLÜM 4

BİR TOPLUM MÜHENDİSLİĞİ ARACI OLARAK POST-BÜROKRASİ

Dr. Öğr. Üyesi Şerife PEKKÜÇÜKŞEN
Öğr. Gör. Habibe KULLE
Öğr. Gör. Tevfik KARAŞAHİN **(101 - 121)**

BÖLÜM 5

TÜRK DEMOKRATİK SOL'UNUN SOSYAL DEMOKRASİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI: (1970-1980 DÖNEMİ)

Arş. Gör. Umut Turgut YILDIRIM **(123 - 155)**

BÖLÜM 6

İÇ GÜVENLİK BAĞLAMINDA KAÇAKÇILIĞIN TERÖRÜN FİNANSMANINDAKİ ROLÜ: PKK ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Serdar Vural UYGUN **(157 - 200)**

ÖNSÖZ

“Siyaset, Yönetim ve Toplum Çalışmaları” adı ile bilim dünyasına kazandırmış olduğumuz bu eser, alanında önemli yer tutabilecek çalışmalardan oluşmaktadır. Sosyoloji, siyaset bilimi, siyasal tarih, uluslararası ilişkiler gibi toplumbilimsel alanların araştırma makalelerini içeren eser, alandaki önemli boşluğu doldurmak amaçlı hazırlanmıştır.

Siyaset, toplumda var olan yöneten-yönetilen ilişkisini düzenleyen toplumsal kurumlar ve bu kurumları araştıran bilim olarak çok yönlü bir özelliğe sahiptir. Bu çok yönlülüğe uygun olarak tasarlanmış çalışmanın birinci bölümünde, Dr. Zafer Yıldırım, Antik dönemden itibaren Mezopotamya bölgesinde var olan iktidar mücadelesinde farklı dinlerin yeri ele almıştır. Bu bölümde, hem semavi diye nitelendirilen dinler hem de daha az sistematik olan ve çok tanrılı olan dinlerin siyasal tarih açısından mücadele özelliklerinin bölgeye has durumlarıyla birlikte analiz edilmiştir.

Eserin ikinci bölümünde ise, Dr. İlknur Çevik Tekin, personel güçlendirme kavramını analize tabi tutmuştur. Toplumsal bilimlerden olan yönetim biliminin kavramlarından biri olarak personel güçlendirme mevzusu işlenmiştir. Alanda önemli bir açığı dolduracağı düşünülen bu bölüm farklı disiplinlerin bakış açılarına hitap eden bir ayrıcalıkla ele alınmıştır.

Üçüncü bölümü hazırlayan Dr. Cem Bozkurt tarafından, modernlik anlayışının batılı tarzının siyasal kimlik inşası ile ilgili yaklaşımlar ve tasarımlar çözümlemeye tabi tutulmuştur. Bu çalışmada, hem çağdaş anlayışlar hem de Batının geçmişindeki yaklaşımlar birlikte değerlendirilmiştir.

Bürokrasinin post modern dönemdeki biçiminin toplum mühendisliği aracı olarak kullanıldığı bölüm olan dördümcü bölüm Dr. Şerife Pekküçükşen, Habibe Kulle ve Tevfik Karaşahin tarafından hazırlanmıştır. Yeni dönemin yeni bürokrasi anlayışının toplumu dizayn etmesi bağlamındaki toplum mühendisliği ele alınmıştır.

Beşinci bölümde, Umut Turgut Yıldırım, dünyadaki sosyal demokrasi ile Türk Demokratik Solunun karşılaştırmasını yapmıştır. Dünyadaki sol tecrübeyle pek çok açıdan farklı olan Türk Demokratik Solunun Türk Siyasal yaşamında bir hareket olarak önemli yeri olduğu bu çalışmayla izah edilmiştir.

Dr. Serdar Vural Uygun tarafından, altıncı bölümde, kaçakçılık konusunun terör finansmanında bir araç olarak kullanımı analiz edilmiştir. Bu çalışma Türkiye'nin terörde sıkıntılarının kaynağı olan PKK terör örgütünün bir finansman aracı olarak kaçakçılığın kullanılması örneğinde hazırlanmıştır. Çalışılması ve dikkat çekilmesi elzem olan bir alan olan terör konusunun farklı boyutunu ele alan bu çalışma, önemli bir açığı dolduracak niteliktedir.

Eserin hazırlanmasında dizgi ve tasarımında çalışmalarıyla katkıda bulunan İksad Publishing House Tasarımcısı Sayın İbrahim Kaya'ya, destek ve katkılarını esirgemeyen İksad Publishing House Yayın Grup Başkanı Sayın Sefa Salih Bildirici ve İksad Başkanı Sayın Mustafa Latif Emek'e teşekkürlerimi sunuyorum. Eserin siyasal ve toplumsal bilim alanına hayırlı olması dileklerimle saygılarımı sunuyorum.

Ankara, 10.03.2020

Prof. Dr. Mustafa TALAS

BÖLÜM 1:

ANTİK DÖNEMDEN SEMAVİ DİNLERE MEZOPOTAMYA UYGARLIKLARININ SİYASİ TARİHİ, MİTOLOJİK BİRİKİMİ VE DİNSEL MİRASINDA DİCLE VE FIRAT

Dr. Öğr. Üyesi Zafer YILDIRIM[1]

[1] Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kocaeli, Türkiye zafer.yildirim@kocaeli.edu.tr

GİRİŞ

Tarih boyunca insanoğlunun yaşaması için elverişli olan bölgeler ilk uygarlıkların da ortaya çıktığı yerler olmuştur. Mezopotamya ve Nil vadisi bunun en iyi örneklerindendir. Refah ve bolluk kaynağı olarak antik çağlardan günümüze insanoğlunun ilgisini çeken su savaş ve gerginliklerin de nedeni olmuştur. Ortadoğu'da suyun tarihi aynı zamanda uygarlıkların tarihi demektir. Bölgede yaşayan ilk insanlar bu kaynağın verimli kullanımını sağlamak ve taşkınlarına engel olabilmek için barajlar, kanallar inşa etmişlerdir. ve konuyla ilgili hukuk kuralları geliştirmişlerdir. Bu kuralların suyun verimli kullanımı temelinde olması o dönemde bölgede suyun bol olarak bulunmadığını göstermektedir. Ayrıca kaynakları kontrol edecek, sulama için kullanılabilir hale getirecek kanallar ve barajların yapımı da merkezi bir otoritenin gerekliliğini, ortak çalışmayı ve paylaşmayı zorunlu hale getirmiştir. Bu bölgede antik çağda kurulan uygarlıklar takip eden yüzyıllarda bölgede kurulan uygarlıklar için yapı taşı görevi görmüşlerdir. Fırat güneybatı Asya'daki en uzun, Dicle ise ikinci en uzun ırmaktır. Su insanoğlu için bu kadar önemli olurken ona bu nimetin tanrılarının da olması gerektiğini düşündürmüştür.

Dünyada bilinen ilk yerleşim yerlerinden birisi de Ortadoğu'da iki nehrin suladığı Mezopotamya bölgesi olmuştur. Fırat ve Dicle arasında kalan ve Sümer, Akad, Elam, Babil ve Asur gibi ilk devletlerin yaşamış olduğu Mezopotamya Verimli Hilal olarak da adlandırılmıştır. Bölgede yalnızca tarıma dayalı olarak yaşamını sürdüren antik dönem insanı için su yaşamın temel dayanağı olarak ele

alınmıştır. Bu nedenle antik dönem kent devletleri suyu ortak bir değer olarak görmemiş, onun elde edilmesi ve korunmasını güçlünün hakkı olarak görmüşlerdir. Su ülkelerin savunulması veya işgal edilmesi için de önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Mitlerde ve dinlerde de büyük önem verilen su zamanla kaydedilen teknolojik ilerlemelere rağmen değerinden bir şey kaybetmemiştir. Suyun etrafına yerleşim yerlerinin kurulmasına devam edilmiş, bu temel ihtiyaç stratejik planlamalarda ülkelerin siyasetlerinde teknolojik gelişmelere paralel şekilde yeni araçlar etrafında kullanılmaya devam edilmiştir. Değişen görüş ise suyun güçlünün hakkı olduğu fikrinden vaz geçilmesi ve bu kaynağın insanoğlunun ortak değeri olarak görülmeye başlanmış olmasıdır. Suyun kullanımı ve paylaşımı konusunda genel kabul gören kurallar oluşturulmaya gayret edilmiş, ancak henüz genel kabul gören bir hukuk kuralı geliştirilememiştir. Her ne kadar günümüzde su konusunda ihtilaflar yaşansa da tarihte görüldüğü gibi savaşlar olmamış, ülkelerin savunulmasında ve işgal edilmesinde kullanılmamıştır.

Genel olarak su kaynaklı sorunların irdelendiği ve su sorunların su hukuku açısından analiz edildiği birçok akademik çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda su kaynaklı ihtilaflar incelenmeye ve çözüm önerileri getirilmeye çalışıldığı ve su hukuku konusundaki gelişmelerin ele alındığı görülmektedir. Ancak, insanoğlunun yalnızca suya bağlı olarak yaşadığı antik çağlardan itibaren su paylaşımından kaynaklanan savaşları ve bu konuda izledikleri siyaseti ya da dinlerin bu konuya bakışını ele alan bir çalışma bulunmamaktadır. Benzer

şekilde Ortadoğu' da ki su kaynakları üzerinde ve Dicle ile Fırat konusunda yapılan akademik çalışmalarda da konu Türkiye ile Suriye ve Irak arasında su nedeniyle çıkan sorunlar, tarafların tutumları ve çözüm önerileri ve sorunun hukuki boyutu etrafında analiz edilmiştir. Ayrıca bu iki nehir etrafında XIX. yüzyılda cereyan eden İngiltere – Osmanlı çekişmesine dair çok değerli eserler de bulunmaktadır. Ancak Dicle ve Fırat'ın paylaşımıyla ilgili sorunlar bu yüzyılda başlamamış veya günümüzün sorunu olarak ortaya çıkmamıştır.

Tarihte de bu iki nehir etrafında kurulan uygarlıklar birbirleriyle kıyasıya mücadele etmiş, günümüzde görülmeyen su kaynaklı savaşlar yaşamışlardır. Bu nehirler ilk inanışlarda mitlere konu olurken su tanrısı inancı ortaya çıkmış, semavi dinlerde ise cennet kavramı bu dünyada ve ölümden sonraki dünyada bu iki nehrin suladığı alanlar olarak tanımlanmıştır. Daha sonraki yüzyıllarda da yerleşimler Dicle ve Fırat etrafında yoğunlaşmıştır. Büyük savaşlar ve fetihler de yine bu iki nehrin etrafında meydana gelmiştir. M.S. sonra ise farklı uygarlıklar tarafından ele geçirilen bölge 633'de İslamiyetle tanışmıştır. Moğol istilası ile ise bölgedeki entelektüel birikim yok edilmiştir.

Çalışmanın amacı antik çağdan semavi dinlerin doğuşuna kadar olan dönemde Dicle ve Fırat'ın bölgenin siyasi tarihi ve burada kurulan devletlerin birbirleriyle ilişkilerinde üzerindeki etkisini analiz etmek, bölge uygarlıklarının mitlerinde ve semavi dinlerde bu iki nehrin yerini ortaya koyabilmektir.

Çalışmanın ilk bölümünde antik çağda bölgede kurulan ilk medeniyetler ve bu medeniyetler arasında ki ilişkiler ve savaşlar analiz edilecektir İkinci bölümde İslamiyet sonrasında Dicle ve Fırat'ın bölgedeki siyasi gelişmelere, toplumların yaşamlarına ve kültürlerine etkisi analiz edilecektir. Mitler ve dinler toplumların sosyal yaşamlarına yön vermiş, antik dönemden itibaren uzun bir süre ülkelerin siyasi kararlarında etkili olmuş, hatta savaşın dahi nedeni olmuştur. Bu nedenle çalışmanın son bölümünde Dicle ve Fırat'ın bölgede ortaya çıkan mitler ve semavi dinlerdeki yeri incelenmeye gayret edilecektir.

1.Antik Dönemde Mezopotamya: Dicle ve Fırat Etrafında Kurulan İlk Medeniyetler

Mezopotamya'da kurulan ilk medeniyetlerin ekonomilerinin tamamen tarıma dayalı olması Dicle ve Fırat nehirlerinin önemini ortaya koymaktadır. Antik çağ kent devletleri Dicle ve Fırat etrafında kurulurken suyun verdiği uygarlığı ve yaşamı devam ettirebilmek ve korumak amacıyla önlemler alındığı görülmektedir. Bu nedenle suyun kontrol edilmesi, taşkınların önlenmesi ve tarımda kullanılabilmesi için kanallar, bentler ve barajlar inşa edilmiştir.[2] Nehir taşmaları ile oluşan seller oradaki toplumlara hem bereket, hem de felaket

[2] Salih Korkutan, "The Sources of Conflict in the Euphrates-Tigris Basin and Its Strategic Consequences in the Middle East", Naval Postgraduate School, Monterey: 2011 California, https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a401450.pdf, s.11-12. (Erişim: 7 Ocak 2020)

getirmiştir. Seller sonucunda buğday hasadı çok azalırken büyük can ve mal kayıpları olmuştur. Antik dönem insanı bunu engellemek için toprak barajlar kurmuştu. Bu barajların açılıp kapatılabilen kapakları vardı. Ayrıca açılan kanallar su taşmaları için bir önlem olduğu kadar taşımacılığa da olanak sağlıyordu.[3] Bölgeye iki nehrin verdiği hayatın yöreye verilen isimde de etkili olduğu görülmektedir. Mezopotamya adı Yunancada orta anlamını taşıyan "mesos" ile nehir için kullanılan "potamos" kelimelerinin birleşmesiyle meydana gelmiştir. "Irmaklar arasındaki ülke" anlamına gelmektedir. [4]Araplar buraya iki nehir arasındaki yer anlamında "Beyne'n nehreyn" demişlerdir. Bölgenin Müslüman olmasından sonraki ismi "iki Irak" anlamına gelen Irakeyn olarak kullanılmıştır. Bölgeyi hakimiyetlerine alan Selçuklular yukarı Mezopotamya için Irak-ı Acem, aşağı Mezopotamya için ise Irak-ı Arab ismini kullanmışlardır. [5]

1.1. Mezopotamya da İlk Medeniyetler

Mezopotamya medeniyetin doğduğu yer olarak kabul edilmektedir. Her iki nehir birçok tarihi mit ve hikayede birlikte tek nehir olarak ifade edilmiştir. İki nehir Kurna'da birleşerek Şattül Arap adını almakta ve İran Körfezi'ne dökülmektedir. Dicle'ye birçok kanal birleşmektedir. Birbirine paralel akan bu iki nehir çölün sınırlarını da

[3] Ahmet Yiğit, "Osmanlı Devleti'nin Payas ve Birecik Limanları Üzerinden Bağdat'a Askerî MalzemeNakline Dair Ayıntab Şer'iyye Sicillerinden Bazı Belgeler", *38. ICANAS Bildiriler Kitabı,* c. VII (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2012), s. 3399-3412.
[4] "Where Is Mesopotamia?", https://www.history.com/topics/ancient-middle-east/mesopotamia, (Erişim: 10 Şubat 2020)
[5] Engin Eroğlu, "Kutsal Kitaplardaki Tufan Olayı'nın Tarihi Temelleri", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara: 2007, s.1.

teşkil ederken iki nehrin arasındaki bölgeye Al Jazirah, yani "ada" denmektedir.[6] Nehir yatakları Sümerlerden beri değişmemiş ve fazla taşma göstermemiştir. Dicle'ye Irak-Suriye sınırında Habur nehri katılırken debisi artan nehir üzerindeki barajlar bu hızı kesmektedir. Büyük ve Küçük Zap da Dicle ile birleşince Mart ve Nisan aylarında nehrin debisi ikiye katlanmaktadır.[7] Dicle ve Fırat nehirlerinde mart-mayıs döneminde su sele neden olacak kadar yükselirken kasım-haziran arasında ise nehir yataklarında ciddi bir çekilme ve debilerinde düşme görülür. Dicle nehrinin kenarına kurulan Bağdat'ı bu taşkınlardan korumak amacıyla birçok duvarlar, kanallar inşa edilmiş ve suyun herhangi bir zarara yol açmadan sulamada kullanılması için kanallar açılmıştır.[8]

Bölgenin ilk yerleşiklerinin Ubeydler (Ubaidler de denmektedir.) olduğu düşünülmektedir. Yazılı bir belgenin olmaması kökenleri konusunda kesin bir bilginin ortaya konmasına engel olmaktadır. Ancak, kullandıkları araç/gereç kalıntılarından bunların bir Akdeniz halkı olduğu görüşü kabul edilmiştir.[9] Bölgede MÖ 5000-6000'li yıllarda yaşayan bu halk ilk yerleşim yerleri olarak Eridu, Ubeid ve Ur şehirlerini kurmuşlardır. Daha sonra bölgeye Sümerler gelerek

[6]Abdullah Balcıoğulları, "The Euphrates According to Medieval Islamic Geographers", *International Conference on Research in Education and Science, ICRES 2018*, volume 10, s.265-266.
[7] Shane Mountjoy, *The Tigris and Euphrates River***,** Chelsea House Publishers, Philadelphia: 2005, s.4.
[8] Dale Stahl, *TheTwo Rivers:Water,Development and Politics in theTigris--Euphrates Basin, 1920-1975,* Colombia Üniversitesi, New York: 2014, s.3-4.
[9] Gil Stain, "Economy, Ritual and Power in Ubaid Mesopotamia,", http://www.columbia.edu/itc/anthropology/v3922/pdfs/stein_gil.pdf, (Erişim 25 Ocak 2020)

gelişmiş bir uygarlık kurmuş, toprakların eski sahipleri de onlara katılmışlardır. İleriki yıllarda oluşan çok güçlü bir selin tüm bu uygarlıkları yok ettiği tahmin edilmektedir.[10] MÖ. 4000'li yıllarda halkın akan suyun önüne engel koymayı, onun yönünü değiştirmeyi öğrendiği ve yerleşik tarıma geçtiği düşünülmektedir. Bunu değerli madenleri işleyerek silah, araç gereç yapmak ve inşaat takip etmiştir. Sümerlerin Mezopotamya'nın güneydoğusuna, bugünkü Kuveyt ve Suudi Arabistan'ın kuzey doğusu arasındaki bölgeye yerleştikleri düşünülmektedir. Her ne kadar bölgede tarımın Sümerlerden önce Verimli Hilal etrafında 6500'lü yıllarda başladığı yönünde bilgiler mevcut ise de bulunan kalıntılar Dicle-Fırat arasındaki bölgede 5000'li yıllarda tarım yapıldığı yönündeki tahminleri güçlendirmektedir. Bunun yanı sıra Sümerlerin gelişmiş drenaj kanalları, barajlar, sulama kanalları yaptığı, güçlü bir devlet şeması ve hukuk kuralları geliştirdikleri de bilinmektedir. Sümerler Ubeidlerden aldıkları üç kente ilaveten dokuz kent daha kurmuşlardır. Bunların en büyüğü olan Ubeidlerden alınan Ur kenti İncil'de Hz. İbrahim in kenti olarak tanımlanmakta ve o dönemde burada 24000 kişinin yaşadığı anlatılmaktadır. Kentler birbirinden koruma amaçlı duvarla ayrılmaktaydı.[11]

[10] Mountjoy, s. 17-18.
[11] Mountjoy, s.18..

1.2. Antik Dönem Medeniyetlerinin Siyaset ve Savaşlarında Dicle ve Fırat

Tarihte kaydedilen su kaynaklı ilk savaş bugünkü Irak'ta iki Sümer kent devleti olan Umma ve Lagash arasında 4500 yıl önce yapılmıştır. Lagash kralı Urlama Fırat'tan Umma kent devletine giden su kanallarının yönünü değiştirerek kenti susuz bırakmaya çalışır. Bu nedenle iki kent devleti savaşırlar ama gerginlik bitmez; çünkü Urlama'nın yerine geçen oğlu II. Urlama'da Umma kent devletinin bir şehri olan Girsu' ya giden suyu keser.[12] Günümüzden 2700 yıl önce ise Asur Kralı Asurbanipal Arabistan'a karşı verdiği mücadelede stratejik üstünlük elde edebilmek için su kuyularının kontrolünü elinde tutmaya çalışır.[13] Sümerler milattan önce 2400'de Umma karşısında özgürlüklerinin garantisini Dicle'nin suyunu Fırat nehrine doğru çevirmede görmüşlerdir.[14] M.Ö. 2300'de Akad Kralı Sargon tüm Sümer şehirlerini işgal eder. Sümerlerin ileri bir medeniyet kurmalarına karşın halktan oluşan düzensiz orduyla yaptıkları savunma düzenli ve sürekli askeri orduya sahip Akadlar karşısında yenik düşer. Sargon bugünkü Bağdat yakınlarında yeni bir kent olan Akad'ı inşa eder. Ancak, Akadların ömrünün bir yüzyıl sürdüğü ve Ur kentinin önderliğinde Sümerlerin yeniden bölgeye hakim oldukları

[12] Peter H. Gleick, "Water and Terrorism", *The World's Water 2006-2007: The Biennial Report on Freshwater Resources*, ed. Peter H. Gleick ve vd., Island Press, Washington D.C.: 2006, s.5.
[13] Hilal Alver, "Emerging Water conflict in the Middle East? The Case of theEuphrates and the Tigris Rivers Basin", http://www1.american.edu/maksoud/water98/present8.htm(Erişim 5 Ocak 2020)
[14] " War Over Water in the Middle East", https://worldhistory.us/middle-eastern-history/war-over-water-in-the-middle-east.php(Erişim: 23 Aralık 2019)

görülmektedir.[15] Ancak bazı kaynaklarda bu süre iki asır olarak verilmektedir.[16] Akadları yıkan Sümer kenti Ur'un da ömrü ancak yarım yüzyıl olmuştur. Nehir suyundaki tuzlanmanın artması ve Anadolu'daki bir volkanın patlamasıyla oluşan kuraklık sonucu halkın bu kenti terk ettiği düşünülmektedir. [17]

Fırat nehri kenarında kurulan krallıklardan en önemlisi hiç kuşkusuz Babil'dir. Bab-llu "tanrıların kapısı" olarak ifade edilen ve Yahudilerin Babel, Romalıların Babylon dedikleri Babil 1000 yıl süreyle bölgede farklı yönetimler altında varlığını devam ettirir. Babil her ne kadar Hammurabi ve onun kanunlarıyla anılsa da bu kent birçok uygarlığa ve devlete ev sahipliği yapar. Babil krallığı M.Ö. 1894' de kurulur. Sümer yapılarını kuruyup geliştiren Kral Hammurabi M.Ö. 1792 de başa geçer ve 42 yıl süreyle iktidarını korur. Hammurrabi kanunlarının yanı sıra yaptırmış olduğu saraylar, ibadethaneler, güçlü surlar ve Fırat üzerinde inşa ettirdiği köprülerle bölge tarihinde önemli bir yer tutar. Babil için Fırat çok önemliydi. Nehir kent içinde kanallarla ikiye ayrılıyor ve kentin iki kapısını oluşturuyordu. Kentin banliyösü ve kapısı bu kanallardan birisinin üzerindeydi. Aslında bir Akad kenti olan Babil M.Ö. VI. yüzyılda dünyanın en büyük kentiydi. Heredot Babil'in nehrin kanalları üzerine kurulu olduğunu, bunların en büyüğünde gemilerin gezdiğini ve

[15] "Professional Soldiers & King Sargon of Akkad's Expanding Empire" https://warfarehistorynetwork.com/2016/04/18/professional-soldiers-king-sargon-of-akkads-expanding-empire/ (Erişim: 28 Aralık 2019)
[16] https://tr.khanacademy.org/humanities/world-history/world-history-beginnings/ancient-mesopotamia/a/mesopotamia-article, (Erişim: 28 Aralık 2019)
[17] Mountjoy, s.29

Fırat'dan Dicle'ye geçilebildiğini yazıyordu.[18] MÖ 1600'de ise Hammurabi'nin torunu Abi-Eshuh IIuma-IIum'un önderliğinde Babil'in bağımsızlığı için başlatılan ayaklanmaya engel olmak için Dicle üzerinde baraj inşa ettirir. Böylece kente su akışını engellemeyi düşünür, ancak başarılı olamaz.[19]

Akadların çöküşünden sonra adını Akad dilini konuşan Aşur kentinden alan Asurlular Sargon ailesinin önderliğinde Asur devletini kurarlar. Asur devleti yaklaşık 14 asır ayakta kalır. Asur kralı II. Sargon'da Keldanilerin su yolunu keser. Diğer bir Asur Kralı Sennacherib MÖ 689'da oğlunun ölümü nedeniyle öç almak için Babil'e su sağlayan kanalları yıktırır. [20] Babil kralı Nabopolassar M.Ö. 617'de Fırat üzerinden Asurluların elinde bulunan Arami bölgesine saldırıya geçerek onları parçalamayı planlar, ancak başarısız olur. Mısır ve Asur ordusu da birleşerek Babil'e Dicle ve Fırat nedeniyle savunulması zor olan Zap suyunun güneyinden saldırıya geçerler. Nabopolassar bu saldırıları oğlu II. Nabukadnezar'ın yardımıyla savuşturmayı zor da olsa başarır.[21] Asurlular Medlerin

[18] "National Gallery: Tigris and Euphrates" *History Today*, https://www.historytoday.com/archive/national-gallery/national-gallery-tigris-and-euphrates (Erişim: 18 Ocak 2020)
[19] Peter H. Gleick, *The World's Water 1998-1999: The Biennial Report On Freshwater Resources*, Island Press, Washington: 1998, s.69
[20] Haleh Hatam, ve Peter H. Gleick, "Conflicts over Water in the Myths, Legends, and Ancient History of the Middle East", *Environment***,** , Nisan 1994 , s.10.
[21] H. W. F.Saggs, *The Greatness That Was Babylon***,** Hawthorn Books, New York: 1962, s.136-137.

saldırıları sonucu yıkılırken Babil'e bu kez de Arrapka (Kerkük) bölgesinde yaşayan Asurlular yine Fırat üzerinden saldırırlar.[22]

II. Nabukadnezar'ın krallığında (M.Ö.605-562) Asurlular büyük bir güç haline gelirken Fırat'ın batı yakasındaki Babil başkent olarak yeniden önemli bir merkez olur. Kral kentin herhangi bir saldırı halinde savunulabilmesi için duvarlarını yükselttirirken iki taş köprüyle de kentin suyunu güvenlik altına almaya çalışır.[23] Nabukadnezar Babil'i savunmak için iç kalenin etrafına Fırat nehrinden faydalanarak büyük duvarlar ördürür. [24] Pers kralı II. Kyros'da MÖ 539'da Babil'i ele geçirmek için Fırat'ın suyunun yönünü değiştirir ve kurumuş nehir tabanından ordusunu kentin içine sokar. II. Kyros son Babil kralı Nabonidus'u yenerek Babil'i ele geçirmek istiyordu. Bu nedenle ordusunun ilerleyişine engel olan Dicle'de 360 kanal açtırıp nehrin hızını yavaşlatmak ister. Bu durum Fırat gibi Dicle'nin de Babil'de gözü olanların aşmaları gereken önemli bir engel olduğunu göstermektedir. Büyük İskender Hindistan seferi dönüşünde Perslere saldırdığında Perslerin Dicle ve İran Körfezi'ne yaptırdıkları bentler onun ilerleyişini engeller, ancak İskender bu bentleri yıkmayı başarır. (M.Ö. 355-323)[25]

Büyük İskender'in Pers İmparatoru III. Darius'u M.Ö.332'de yendiği savaşta da en büyük rolü yine Dicle ve Fırat oynamış ve İskender

[22] Saggs. S. 138
[23] Mountjoy s. 54
[24] Haleh Hatam, ve Peter H. Gleick, "Conflicts over Water in the Myths, Legends, and Ancient History of the Middle East", *Environment*, volume. 36, , Nisan 1994, s.10.
[25] Hatam ve Gleick, s.10-11.

ordusunu gemilerle kurmuş olduğu köprüler üzerinden karşı tarafa geçirmiş, aynı şekilde yukarıdan aşağıya da yine nehir yoluyla hareket ettirmiştir. III. Darius İskender'in yaptırdığı köprüleri yıkmaya çalışmış ve kendisi de saldırı için benzer köprüler kurmuştur. [26] Ancak, Guagemamela savaşı Makadon İskender'in zaferiyle sona erer. Böylece Fırat'ın batısındaki topraklar Romalıların eline geçer. [27]İskender'in ölümünden sonra kumandanı Selekous Nikatör parçalanan imparatorluğun doğu taraflarını kontrolü altına alırken kendi krallığını kurar. Böylece İskender'in mirasını devam ettirir: Daha sonra Dicle'nin kıyısında Seleucia adında yeni bir şehir inşa eder.[28] Bu kent M.Ö. 165 yılında Romalılar tarafından yakılır.[29] Sümerler, Keldaniler, Asurlular, Babilliler hepsi iki nehrin suladığı, dinlerde adı geçen bu verimli topraklarda doğmuş ve yine bu topraklara gözünü diken bir başka halk tarafından yok edilmiş, ama yeni bir uygarlığın da doğumuna yol açmışlardır.. Bölgenin yeni sahipleri Medler ve Persler olur. Medlerin M.Ö. IX. asırda Perslerin ise M.Ö. X. asırda bölgeye geldikleri düşünülmektedir. Medler M.Ö. 614'de Dicle üzerinde yer alan Asur kentini, ardından yine Dicle nehri üzerinde yer alan Süryani kenti Nineveh'i ele geçirir. Ancak Med kralı Keyaksar'ın MÖ 585 'de ölümünün ardından krallık zayıflarken bölge Perslilerin kontrolüne geçer.[30] Perslilerin yukarıda ifade edildiği gibi Büyük İskender'e topraklarını kaybetmeleri ve ardından onun

[26] Pierre Briand, *From Cyrus to Alexander A History of the Persian Empire*, çev. Peter T. Daniels, Eisenbrauns. Indiana: 2002, s.361-364
[27] Briand, s 829-839.
[28] Mountjoy, s. 54.
[29] "Seleucia on the Tigris", https://www.britannica.com/place/Seleucia-on-the-Tigris
[30] Mountjoy, s. 61.

komutanı Selekous Nikatör'ün kurduğu devlet süresince bölgede Pers etkinliği görülmez. Persliler nihayet M.Ö: 277 de yeniden bölgeyi ele geçirmeyi başarırlarken bu Selekous'un hakimiyetinin de sonu olur. M.Ö. 211'de ise Dicle ve Fırat vadisi de Perslilerin kontrolüne geçer. Roma ve Pers imparatorlukları arasında M.Ö. 92' de Fırat'ın sınır olduğu bir antlaşma yapılır. Bu antlaşma Romalıların saldırılarıyla bozulsa da Perslilerin Ermenistan'da Romalıları yenmeleriyle yeniden Fırat sınır olarak korunur.[31] Roma imparatoru Trajan(Optimus) (M.S. 98-117) Ortadoğu'ya yaptığı seferde ordularını kuzeyden güneye Fırat üzerinden taşır. Yine Roma imparatoru Julian Apostata (M.S. 361-363) Pers imparatoru ile yaptığı savaşta askerlerini güneye Fırat nehri üzerinden sevk eder.[32]

2. İslamiyet Sonrası Bölgede Siyaset ve Savaş

Irak'ın Müslümanlar tarafından fethi 633 yılında Hz Ebukbekir zamanında Halid bin Velid'in Sasanilerden Basra ve çevresini almasıyla başlar. Hz. Ömer zamanında (634-644) 636 yılında Yermuk savaşında Bizanslılara (Doğu Roma) karşı kazanılan zaferle Bizans'ın bölgedeki hakimiyetine önemli bir darbe vurulur. Hz Ömer'in emriyle Irak'ta ele geçirilen bölgelerin güvenliğinin sağlanabilmesi için El Cezire bölgesinin fethine karar verilerek 641 yılında bölge İyaz bin Ganem tarafından ele geçirilir. [33] Müslümanların alanını genişletme

[31] Mountjoy s. 69.
[32]William Patrick Andrew, *Memoir On The Euphrates Walley Route To India*, Wm H. Allen&CO., London 1857, S.16.
[33] Mevlüt Koyuncu, "İlk İslam Fetihleri Döneminde el Cezire Bölgesi ve İslamlaşma Süreci",

gayretleri, buna karşın Bizansın buna engel olma ve kaybedilen toprakları geri alma çabaları da yeni savaşlara neden olur. 653 yılında Bizans ordusu ile Araplar arasında yapılan savaş Fırat nehri kenarında gerçekleşir. Roma generali Theodoros Resthuni'nin oğlu Vart'ın Romalı askerilerin geriye çekilmelerini önlemek için köprünün halatlarını kesmesi Müslümanların Bizanslıları nehre dökmesiyle sonuçlanır.[34]

Emeviler döneminde ülkenin başkenti Şam'dır. Diğer önemli kentler ise Fırat nehri kenarındaki Rakka, Balis ve Münbiç'tir. [35]Her ne kadar Bağdat Emevilerin siyasi başkenti olmasa da Irak ve Dicle-Fırat çevresinde birçok isyanlar çıkar, savaşlar yaşanır. Emevi Yezid B. Abdülmelik halife olunca (702-724) Irak tarafında Yezid B. Mühelleb ailesi ayaklanır. Bunun üzerine halife kardeşi Mesleme'yi Abbas bin Velid'le birlikte 120 bin kişilik bir orduyla Irak'a gönderir. Mesleme ordusunu Fırat nehrine yaptırdığı köprüler üzerinden karşı kıyıya geçirerek savaşı kazanır ve Mühelleb ailesini öldürür. Mesleme'nin Fırat nehrinden ordusunu geçirmesi büyük bir başarı olarak görülür. [36]Son Emevi halifesi II. Mervan ile Abbasi ordusu arasında yapılan

---

http://www.fed.sakarya.edu.tr/arsiv/yayinlenmis_dergiler/2008_1/2008_1_11.pdfi s.134-136. (Erişim: 12 Şubat 2020)

[34]Erol Kürkçüoğlu, "Emeviler Zamanında Ermenistan Topraklarına Yönelik İslam Fetihleri Ve Ermenistan'da Arap İdare Sisteminin Kurulması", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 50, Haziran 2013, s.119.

[35] Balcıoğulları, s.266.

[36]Muhammed Çelik, "Kur'an-ı Hakîm Ve Açıklamalı Meâli", http://www.dicle.edu.tr/Dosya/2018-09/2007-2-icerik_495.PDF s.36, (Erişim: 8 Ocak 2020)

savaş ise Dicle'nin bir kolu olan Zab suyu kenarında yapılır. Abbasiler galip gelerek Emevi halifeliği ve hanedanlığını sona erdirir. [37]

Abbasiler zamanında başkent Şam'dan Dicle kenarındaki Bağdat'a taşınır.[38] Abbasi Halifesi Mansur Billâh Ebu Cafer'in (754-775) ülkenin başkentini Bağdat olarak belirlemesinin nedenleri buranın Dicle üzerinde olması, Fırat'a olan yakınlığı, ayrıca Enbar ve Küfe'nin Hz. Ali taraftarlarının etkisinde olması olarak yorumlanmaktadır.[39] Şehir 762 yılında kurulmaya başlanır. Dört yılda inşası bitirilen kent, Dicle nehrinin taşması ve yaşanan salgınlardan olumsuz etkilenir. [40]Açılan kanallar ve hendeklerle, Dicle'nin her iki yakasına da hakim olacak şekilde yapılan kalın duvarlarla Bağdat korunmaya çalışılır. Kentin merkezi kolay savunulabilmesi için daire şeklinde oluşturulmuştur.[41] Dicle'nin her iki yakası da saraylar ve kalelerle donatılır. Ancak iktidar savaşları, kentteki isyanlar, seller ve yangınlar sebebiyle bu yapıların bir kısmı yıkılır ve harap olur.42

Abbasiler döneminde Halife Mütevekkil Samarra Ulu Camisini yaptırır. Bu cami 13. yüzyılda yıkılırken minaresi ayakta kalır. Bağdat dünyanın X. yüzyıldaki en büyük şehri olur. Nehrin kenarında oluşu onun gücü, güvenliği ve refahının garantisi gibidir. Halkın kullandığı Kuphar adı verilen yuvarlak tekneler yolcu taşınmasında

---

[37] Amira K. Bennison, *The Great Caliphs: The Golden Age of the 'Abbasid Empire*, I.B. Tauris, New York: 2009, s.25.
[38] Briand s.361-364.
[39] Remzi Kılıç, *Osmanlı Yönetiminde Irak ve Suriye***,** İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul: 2011, s.120-126.
[40] a.g.e., s.48-50
[41] "Bağdat", https://islamansiklopedisi.org.tr/bagdat, (Erişim: 9 Ocak 2020)
[42] a.g.e.

kullanılmaktadır. Heredot bunları kentin harikası olarak tanımlar. Bağdat'ın zenginliğinin nedeni olan Dicle dönem dönem kentin felaketi de olur, çünkü taşkınlarıyla kenti sular altında bırakır. Hem bu taşkınlara engel olmak, hem de tarımda ve içme suyu olarak kullanılmak amacıyla bentler, kanallar, barajlar yapılır. Ancak iktidar savaşları, kentteki isyanlar, seller ve yangınlar sebebiyle bu yapıların bir kısmı yıkılarak harap olur. Kent 1258'de Moğol İmparatoru Cengiz Han'ın torunu Hülagü Han tarafından yıkılırken zengin kütüphanesi de yakılarak yok edilir.[43]

Ortadoğu'da insanlığın başlangıcından itibaren var olan medeniyetler bereket ve nimet olarak görülen su kenarlarında yani Dicle ve Fırat nehirlerinin etrafında kurulmuşlardır. Bu uygarlıklar su kaynaklarını ele geçirmek ya da savunmak için savaşmışlardır. Savaşların nedeni olan su aynı zamanda savaşın sonucunu da belirleyen en önemli araç olmuştur. Antik çağdaki uygarlıklar İslamiyet'e kadar Dicle ve Fırat'ı iki nehir olarak değil de, savaşların nedeni, yeri ve silahı olarak görmüşler ve kullanmışlar, dolayısıyla siyasetlerini de ona göre belirlemişlerdir. Bu iki nehir bölge halklarının sosyal hayatlarında ve inanç dünyalarında da önemli bir yer tutmuştur.

3. Mitlerde ve Semavi Dinlerde Dicle ve Fırat

Toplumların yaşamında barınmadan beslenmeye, beslenmeden korunmaya kadar önemli bir yer tutan suyun hiç kuşkusuz onların

[43] "National Gallery: Tigris and Euphrates" *History Today*, https://www.historytoday.com/archive/national-gallery/national-gallery-tigris-and-euphrates (Erişim: 18 Ocak 2020)

inanç dünyalarında da önemli bir yeri vardır. Özellikle Ortadoğu gibi suyun az olduğu bir bölgede su nimettir. Diğer yandan tüm semavi dinler de suya özel önem vermiş, su kutsal kabul edilmiş ve birçok dini ritüel ve ibadette de yine su kullanılmıştır. Nuh Tufanı'nda olduğu gibi ölümün de nedeni, aracı ve adı olmuştur.

3.1. Mitlerde Dicle ve Fırat

Toplumların yaşamında barınmadan beslenmeye, beslenmeden korunmaya kadar önemli bir yer tutan suyun hiç kuşkusuz onların inanç dünyalarında da önemli bir yeri vardır. Özellikle Ortadoğu gibi suyun az olduğu bir bölgede su nimettir. Bu nimet yaşamın kaynağı olduğu kadar Bu Tufan Sümer mitlerinde de yer alır. Sümer mitolojisinde Tanri Ea yeraltındaki tatlı su okyanusunun tanrısı olarak tanımlanır. Ea yaşamın ve ihtiyaçların tanrısı olarak da kabul edilmektedir. Tanrı Ea insanoğlunun günahlarını cezalandırmak için bir su taşkını ile insanlığı ve canlılığı yok ederken her canlı türünden iki tanesini bir gemiye bindirterek insanoğlunun ve hayvanlar aleminin devamını sağlamıştır; ki bu anlatım bugün bilinen Nuh Tufanı ile çok benzerlik göstermektedir. 44 Gılgamış destanına göre ise Tanrı Ea'nın uyarması ile Utnapiştim ailesini, çeşitli zanaatçıları, bitki ve hayvan türlerini içine alabilecek yedi bölümden oluşan bir gemi inşa eder. Yeryüzünün sularla kaplandığı yedi gün süren tufan sonunda Utnapiştim'in gemisi Nisir Dağı'nın tepesinde karaya

[44] "The Epic of Gilgamesh and The Bible: Comparing the Flood Stories", https://studyboss.com/essays/the-epic-of-gilgamesh-and-the-bible-comparing-the-flood-stories.html, (Erişim: 18 Ocak 2020)

oturur.[45] Nuh Tufanı mitlerde, çok tanrılı dinlerde ve semavi dinlerde farklı isimler altında yer almaktadır. Canlılar için yaşam kaynağı olan su bu Tufan ile birlikte ölümün de nedeni olmuştur. Suyla gelen yaşam bu tufanla son ermiş, nimeti ve yaşamı veren tanrı veya tanrılar yine su ile bu yaşamı geri almışlardır. Nuh peygamberin hikayesi günümüzde de tüm semavi dinlerde, çok tanrılı dinlerde, İnkalar, Aborjinler, Amerikan Kızılderilileri arasında, Çin'de ve Galler'de farklı tanrı isimleri ve farklı kahramanlar kullanılarak anlatılmaktadır.[46]

Tüm dinlerde suya önem verilirken Dicle Fırat nehirleri de Sümer mitlerinden semavi dinlere kadar tüm dinlerde yerlerini almıştır. Sümer su tanrısı Ea, omuzlarının birisinden Dicle, diğerinden ise Fırat akıyor olarak resmedilmiştir.[47] Tanrı Ea'nın Babil mitolojisindeki adı Enki olur. Babil mitolojisi de Sümer mitolojisini devam ettirerek onların tanrılarını ve mitolojilerini benimser. Babil mitolojisindeki tanrı Marduk, Enki'nin oğludur. Fırat kıyısında kurulan Babil şehrinin savaşçı tanrısıdır. Babil mitolojisine göre tatlı su tanrısı Apsu ve tuzlu su tanrıçası Tiamat, Ea'ya karşı birleşirler. Ea Apsu'yu öldürüp onun yerini alır. Tiamat'in buna kızması ve Tanrı Qingu tarafından ejderhalar ve canavarlar ordusuyla Marduk'un üstüne saldırması

[45] Andrew Collins, *Gobekli Tepe: Genesis of the Gods: The Temple of the Watchers and the Discovery of Eden***,** Bear and Company, Vermont: 2014, s.286. https://www.ancient.eu/article/225/enuma-elish---the-babylonian-epic-of-creation---fu/

[46] "Nuh Peygamber kimdi ve Tufan miti neden tüm kültürlerde ortaktır ?", https://www.ntv.com.tr/yasam/nuh-peygamber-kimdi-ve-tufan-miti-neden-tum-kulturlerde-ortaktir,3wt9ypKWTEiSB3N_CL9XIQ(Erişim: 22 Ocak 2020)

[47] "Enki", https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Enki Erişim: 22 Ocak 2020)

üzerine çıkan savaşta Marduk galip gelerek Tiamat'ı ikiye böler. Bu arada Fırat ve Dicle nehirlerini, yağmur bulutlarını ve dağları da yaratır. Ardından tanrı Qingu'yu da öldüren Marduk onun kanından da kendisine hizmet etmesi için insanları yaratır.[48]

Antik çağ insanı için suyun önemi onları güçlü su tanrıları yaratmalarına kadar götürmüştür. Yaşanan tüm sellerin de su tanrıları arasındaki savaşlardan kaynaklandığına inanılmıştır. Tanrıların en büyük meziyetleri nehirleri yaratmaktır. Kızgınlıklarını ise sel ve taşkınlar çıkartarak göstermişlerdir.

3.2.Semavi Dinlerde Dicle ve Fırat

Fırat ve Dicle mitlerde önemli olduğu kadar kutsal kitaplarda da adı geçen dört nehirden ikisidir. Tevrat'ta ve İncil 'de beş ayet içerisinde yirmisekiz bölümde cennetin tasviri yapılırken Hz. Adem ve Havva'nın cennetten neden kovuldukları anlatılmaktadır.[49] Bu ayetler ve bölümlerde Cennet Bahçesi bir nehir tarafından sulanırken sonradan bu nehirlerin dörde bölündüğü söylenmektedir. Bahsedilen dört nehirden ikisi ise Dicle ve Fırat'tır. Diğer iki nehirden ilki

[48] "Mythic Monday: Marduk of Babylon", *World Book*, 24 Temmuz 2017 https://www.worldbook.com/behind-the-headlines/Mythic-Monday-Marduk-of-Babylon (Erişim: 28 Ocak 2020)

[49] Mary Fairchild, "The Garden of Eden: Bible Story Summary", https://www.learnreligions.com/garden-of-eden-bible-story-summary-700083(Erişim: 29 Ocak 2020)
Bu ayetler ve bölümler: "Genesis 2:8, 10, 15, 2:9–10, 16, 3:1–3, 8, 10, 23-24, 4:16; 2 Kings 19:12; Isaiah 37:12, 51:3; Ezekiel 27:23, 28:13, 31:8-9, 16, 18, 36:35; Joel 2:3"

Pishon'dur. İkinci nehrin ismi Gihon olarak verilmektedir. [50]Cennet Bahçesi'nin (Garden of Eden) Tanrı tarafından Eden'ın (Hristiyan inancındaki anlamı "bereketli yer") güneydoğusunda oluşturulduğu ifade edilmektedir.[51] Arkeolog Juris Zarins'in iddiasına göre M.Ö. 30000'li yıllarda Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı henüz oluşmamıştır ve bölgeyi bu dört nehir sulamaktadır. Bu dönemde bugün çöl olan Arap yarımadası sulaktır. Daha sonra gelen sel ise tüm bu uygarlıkları ve cennet bahçelerini yok etmiştir.[52] Ancak bu teorinin de genel bir kabul gördüğü söylenemez. Çünkü Gihon ve Pishon nehirlerinin hangileri olduğu konusunda Aras nehri, Nil nehri gibi rivayetler bulunmakta ve buna istinaden de bu iki nehrin bulunduğu yerlere göre Cennet Bahçesi'nin yeri de değişebilmektedir. Ancak değişmeyen iki nehir Fırat ve Dicle'dir. [53] Bu nedenle bazı kaynaklarda Cennet Bahçesi'nin Türkiye'de olduğu da ileri sürülmektedir. [54] Tevrat ise Cennet Bahçesi'ni "bahçeyi sulamak için Aden'den bir ırmak çıktı ortadan bölündü ve dört kol oldu. İlkinin adı Pişon'dur; kendisinde altın olan bütün Havila diyarını kuşatır, orada altın vardır. (O toprakların altını iyidir ayrıca orada aromatik reçine ve akik taşı vardır.) İkinci ırmağın adı Gihon'dur; bütün Kuş ilini kuşatan

[50] Benjamin T. Laie "Garden of Eden", https://www.ancient.eu/Garden_of_Eden/ (Erişim: 29 Ocak 2020)
[51] A.g.e.
[52] Dora Jane Hamblin, "Has the Garden of Eden been located at last?", s.1-4, https://theeffect.org/wp-content/uploads/2016/05/Eden.pdf, (Erişim: 26 Ocak 2020)
[53] Ellen Lloyd "Garden Of Eden And Its Four Rivers – Possible Locations Of Biblical Paradise Suggested By Archaeologists, Historians And Biblical Scholars", http://www.ancientpages.com/2017/05/29/garden-eden-four-rivers-possible-locations-biblical-paradise-suggested-archaeologists-historians-biblical-scholars/(Erişim: 29 Ocak 2020)
[54] Dora Jane Hamblin, "Has the Garden of Eden been located at last?", s.1, https://theeffect.org/wp-content/uploads/2016/05/Eden.pdf(Erişim: 29 Ocak 2020)

odur. Üçüncü ırmağın adı Dicle'dir; Aşur'un önünden akan odur. Ve dördüncü ırmak Fırat'tır." şeklinde tasvir edilmektedir. [55] Kuran'ı Kerim'de ise cennetin bu dünyada olmadığı Hz Adem ve Havva'nın yasak meyveyi yemesi sonucunda cennetten kovulduktan sonra yeryüzüne indirildiklerinden bahsedildiği için Tevrat'daki gibi yeryüzündeki bir Cennet Bahçesi'nden bahsedilmemektedir.[56] Buna karşın Cenneti sulayan nehirler konusunda ise Hadis-i Şerif ve rivayetler bulunmaktadır. Ebû Hüreyre'den rivayet edilen Hadis-i Şerif'te Fırat, Ceyhan, Nil ve Seyhan'ın cennetten gelen/ indirilen nehirler olduğu belirtilmektedir. Farklı bir Hadis-i Şerif'te "Dört nehir cennetten fışkırmıştır: Fırat, Nil, Seyhan, Ceyhan." Diğer bir kaynaktaki Hadis-Şerif'te ise ""Seyhan, Ceyhan, Fırat ve Nil cennet nehirlerindendir."" [57] şeklinde aktarılmaktadır. Ancak Mü'minün suresinin izahını yapan İbni Abbas'tan yapılan rivayete göre cennetten indirilen beş nehir olduğu belirtilmekte ve bunların Seyhan, Ceyhan, Dicle, Fırat ve Nil olduğu anlatılmaktadır.[58] "Sahih-i Buharî'de rivayet edilen "İsrâ" hadisinde, Miraç Gecesinde Peygamber Efendimiz (a.s.m.) Hz. Cebrail (as) ile birlikte gezerlerken Sidretü'l-Münteha'ya gelirler ve Hz. Cebrail (as) şöyle der: "'İşte bu Sidretü'l-

[55] Ariela Pelaia, "Gan Eden in Jewish Views of the Afterlife", s.162-164.https://www.learnreligions.com/what-is-gan-eden-2076759, (Erişim: 29 Ocak 2020)
[56] Mustafa Öztürk, "Âdem, Cennet ve Düşüş", *Milel ve Nihal*, yıl:1, sayı:2, Haziran 2004, s.163-164.
[57] "Kuran ve Hadis",https://www.kuranvehadis.com/comment/reply/1609#comment-form, (Erişim: 29 Ocak 2020)
[58] "Dicle'nin ve bazı nehirlerin cennet nehirlerinden olduğu yolunda bir hadis var mıdır? Dünya nehirlerinin cennet nehirlerinden sayılmasının manası nedir?", https://sorularlaislamiyet.com/diclenin-ve-bazi-nehirlerin-cennet-nehirlerinden-oldugu-yolunda-bir-hadis-var-midir-dunya(Erişim: 30 Ocak 2020)

Müntehâ'dır. Bu ağacın dibinden dört nehir kaynıyordu. İki nehir zâhir, iki nehir de bâtın idi.' Resulullah, 'Ey Cebrail, bu dört nehir nedir?' diye sorar. Cebrail (a.s.), 'Bâtınî nehirler cennette iki nehirdir; zâhirî olan nehirler Nil ile Fırat nehirleridir."der.[59] İncil'de de benzer şekilde Tekvin 2.10-14'de benzer ifadeler mevcuttur. [60] Kuran'da yalnızca bu iki nehirden bahsedilmemiştir. Suyun insanlara verilen ve değerini bilmeleri gereken canlıların yaşamasını sağlayan en büyük nimet olduğuna dair on dört tane ayet bulunmaktadır.[61] Ayrıca tüm semavi dinlerde kutsal su kavramı bulunmaktadır. (*)

Semavi dinlerde adı geçen, kutsal sayılan nehirlerden iki tanesinin Dicle ve Fırat olarak kabul gördüğü açıktır Bu iki nehir bölgeye hayat vermiş, uygarlıkların bölgeye kurulmasına vesile olmuş ve o ülkelerin siyasi ve toplumsal yaşamlarında önemli bir rol oynamıştır. Doğal

[59]"Hattâ o kadar fevkalâde iddialar ve sarf ediliyorlar ki, 'Dört nehir cennetten geliyorlar.' diye rivâyet edilmiş." Burada bahsedilen dört nehir hangileridir?" https://sorularlarisale.com/hatta-o-kadar-fevkalade-iddihar-ve-sarf-ediliyorlar-ki-dort-nehir-cennetten-geliyorlar-diye-rivayet(Erişim: 30 Ocak 2020)

[60] "What is the location of the Garden of Eden?", https://www.gotquestions.org/garden-of-Eden-location.html (Erişim: 30 Ocak 2020)

[61] "Kuran'da Su İlgili Ayetler", 1 Ağustos 2014, https://islamdergisi.com/genel/kuranda-su-ile-ilgili-ayetler/, (Erişim: 30 Ocak 2020) Müslümanlar için içilmesi sünnet olan Zemzem suyu, Hıristiyanlar için yeni doğan bir bebeği temiz suya batırarak temizlemeyi öngören Vaftiz etmek ve Yahudiler için ise kişinin günahlarından arınması için toplanmış yağmur suyuna girmesine denilen Mikveh, tüm semavi dinlerde suyun kutsal kabul edilen ritüelleridir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Oya Milli Sülün, "Suyun dinler için önemi ve kutsal su", https://www.uplifers.com/suyun-dinler-icin-onemi-ve-kutsal-su/.,"Vaftiz nedir", kutsalkitap.org/vaftiz-nedir/, Mehmet Ali Yolcu, "Kutsalın Yeniden Üretimi: Kutsal Su İnançları ve Hacıbektaş Zemzem Çeşmesi". https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/59535, Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Zemzem", https://islamansiklopedisi.org.tr/zemzem

olarak, bölge toplumlarının inanç dünyaları da bundan etkilenmiş ve söz konusu nehirler o toplumların mitlerinde ve dinlerinde de yerlerini almıştır.

Sonuç olarak Fırat ve Dicle'nin Mezopotamya'ya verdiği hayat ve değer asırlar içerisinde değişmemiş aksine artmış, günümüzde ise daha çok stratejik bir anlam kazanmıştır.

SONUÇ

İnsanoğlu yaşamaları için en elverişli olan tatlı su kenarlarında medeniyetler kurmuştur. Ortadoğu da ise Dicle ve Fırat arasında kalan bölge uygarlıların yerleşim yeri olmuştur. Suyun verdiği nimetin büyüklüğü uygarlıklar arasında paylaşmaya değil, savaşmaya neden olmuştur. Su savaşın nedeni olduğu gibi silahı olarakta kullanılmıştır. Bölge daha sonraki yüzyıllarda ise impatorlukların genişleme vahasında yer almıştır. Bu durum bölgedeki kent devletlerinin de sonunu getirmiştir. Bölgenin verimliliği bölgenin adına da yansımış ve bölge Verimli Hilal olarak adlandırılmıştır. İki nehrin verdiği nimet yeni kavimlerin göçüne neden olmuş, bu da yeni savaşlara ve yeni bir medeniyetlerin doğuşuna vesile olmuştur.

Mezopotamya'nın Müslümanlar tarafından fethedilmesinin akabinde Emeviler Şam'ı, Abbasiler ise Dicle'nin kıyısında bulunan Bağdat'ı başkent yapmışlardır. Bölgenin İpek ve Baharat yollarının güzergahında bulunması Şam, Halep, Bağdat ve Basra gibi kentlerin ticaret merkezi olarak gelişmesine ve önemli kültürel merkez haline gelmelerine neden olmuştur. Bu durum, ekonomik büyümeyi desteklemiş ve önemli eserlerin yapılmasına da vesile olmuştur.

İki nehir İslamiyet sonrasında önemli savaşlara da tanıklık etmiş ve savaşların sonucuna da etki etmiştir. Bölgenin zenginliği korunmasını da önemli hale getirmiş ve surlar, suyollarıyla kentler korunmaya çalışılmıştır. Bölgeye yönelik tehditler yalnızca diğer medeniyetlerden gelmemiş yaşanan su taşkınları ve seller can kaybına sebep olduğu

gibi kültürel mirasa da zarar vermiştir. Ancak XIII yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen Moğol istilasıyla Bağdat Kütüphanesi başta olmak üzere birçok eser de yok edilmiştir.

Diğer yandan mitler ve dinler bölgede kurulan devletlerin toplumların kimliklerini belirleyen en önemli unsur olmuştur. Su mitlerde tanrılarıyla anılırken, semavi dinlerde ise daha kutsal bir nitelik kazanmıştır. Bölgede suyun azlığı dinlerin su konusuna verdiği önemle ortaya konmuştur Yine burada gerçekleşen büyük bir fırtına ve yağış sonrası oluşan sel, Nuh Tufanı inancına yol açmış, bu da bir kavmin cezalandırılması olarak yorumlanmıştır. Su antik çağdan itibaren toplumların sosyal, siyasal ve ekonomik hayatlarını etkilemiştir. Bu nedenle bölgede ortaya çıkan mitlerde, çok tanrılı dinlerde ve semavi dinlerde bu kaynak önemli bir yer tutarken yalnızca temel bir ihtiyaç olarak kalmamış, kutsal kabul edilen ve saygı duyulan bir nesne haline gelmiştir. Haliyle bölge ülkelerinin siyasetlerinde de su yalnızca stratejik bir unsur olarak düşünülmemiş, kutsallık kazanmış bir nesnenin korunması açısından da değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse Dicle ve Fırat bölgede yaşamın kaynağı olarak görülmüştür. O nedenle Antik çağdan itibaren bölgede kurulan medeniyetler birbirlerini yıkarak iki nehrin suladığı Mezopotamya'ya hâkim olmaya çalışmışlardır. Böylece su bölgede medeniyetlerin kaderini de belirler hale gelmiştir.

KAYNAKÇA

Alver, Hilal. “Emerging Water conflict in the Middle East? The Case of theEuphrates and the Tigris Rivers Basin”, http://www1. american.edu/maksoud/water98/present8.htm (Erişim 5 Ocak 2020)

Andrew Collins, *Gobekli Tepe: Genesis of the Gods: The Temple of the Watchers and the Discovery of Eden.* Bear and Company, 2014

Andrew, William Patrick. *Memoir On The Euphrates Walley Route To India***,** Wm H. Allen&CO., London 1857, https://play.google .com/books/reader?id=1X1pAAAAcAAJ&hl=tr&pg=GBS.PA1 6 (Erişim: 12 Şubat 2020)

“Bağdat”,https://islamansiklopedisi.org.tr/bagdat, (Erişim: 9 Ocak 2020)

Balcıoğulları, Abdullah. “The Euphrates According to Medieval Islamic Geographers”, *International Conference on Research in Education and Science*, volume 10 ICRES 2018.

Bennison, Amira K. *The Great Caliphs: The Golden Age of the 'Abbasid Empire*, I.B. Tauris, New York: 2009.

Briand, Pierre. *From Cyrus to Alexander A History of the Persian Empire*, çev. Peter T. Daniels, Eisenbrauns. Indiana: 2002.

Çelik, Muhammed. “Kur’an-ı Hakîm Ve Açıklamalı Meâli”, http://www.dicle.edu.tr/Dosya/2018-09/2007-2-icerik_495.PDF , (Erişim: 8 Ocak 2020)

“Dicle'nin ve bazı nehirlerin cennet nehirlerinden olduğu yolunda bir hadis var mıdır? Dünya nehirlerinin cennet nehirlerinden

sayılmasının manası nedir?", https://sorularlaislamiyet.com/diclenin-ve-bazi-nehirlerin-cennet-nehirlerinden-oldugu-yolunda-bir-hadis-var-midir-dunya(Erişim: 30 Ocak 2020)

"Enki", https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Enki(Erişim: 22 Ocak 2020)

Eroğlu, Engin. "Kutsal Kitaplardaki Tufan Olayı'nın Tarihi Temelleri", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara: 2007

Fairchild, Mary. "The Garden of Eden: Bible Story Summary", https://www.learnreligions.com/garden-of-eden-bible-story-summary-700083(Erişim: 29 Ocak 2020)

Gleick, Peter H. "Water and Terrorism", *The World's Water 2006-2007: The Biennial Report on Freshwater Resources*, ed. Peter H. Gleick ve vd., Washington D.C.: Island Press, 2006.

Gleick, Peter H. *The World's Water 1998-1999: The Biennial Report On Freshwater Resources***,** Island Press, Washington: 1998,

Hamblin, Dora Jane. "Has the Garden of Eden been located at last?", s.1-4, https://theeffect.org/wpcontent/uploads/2016/05/Eden.pdf, (Erişim: 26 Ocak 2020)

Hatam, Haleh ve Gleick, Peter H. "Conflicts over Water in the Myths, Legends, and Ancient History of the Middle East", *Environment*, Nisan 1994

"Hattâ o kadar fevkalâde iddialar ve sarf ediliyorlar ki, 'Dört nehir cennetten geliyorlar.' diye rivâyet edilmiş." Burada bahsedilen dört nehir hangileridir?" https://sorularlarisale.com/hatta-o-

kadar-fevkalade-iddihar-ve-sarf-ediliyorlar-ki-dort-nehir-cennetten-geliyorlar-diye-rivayet, (Erişim: 30 Ocak 2020)

"https://tr.khanacademy.org/humanities/world-history/world-history-beginnings/ancient-mesopotamia/a/mesopotamia-article, (Erişim: 28 Aralık 2019)

"https://www.historytoday.com/archive/national-gallery/national-gallery-tigris-and-euphrates (Erişim: 18 Ocak 2020)

"https://www.historytoday.com/archive/national-gallery/national-gallery-tigris-and-euphrates (Erişim: 18 Ocak 2020)

Kılıç, Remzi. *Osmanlı Yönetiminde Irak ve Suriye***,** İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul: 2011

Korkutan, Salih. "The Sources of Conflict in the Euphrates-Tigris Basin and Its Strategic Consequences in the Middle East", Naval Postgraduate School, Monterey: 2011 https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a401450.pdf, (Erişim: 7 Ocak 2020)

Koyuncu, Mevlüt "İlk İslam Fetihleri Döneminde el Cezire Bölgesi ve İslamlaşmaSüreci",http://www.fed.sakarya.edu.tr/arsiv/yayinlenmis_dergiler/2008_1/2008_1_11.pdfi (Erişim: 12 Şubat 2020)

"Kuran ve Hadis", https://www.kuranvehadis.com/comment/reply/1609#comment-form, (Erişim: 29 Ocak 2020)

"Kuran'da Su İlgili Ayetler", 1 Ağustos 2014, https://islamdergisi.com/genel/kuranda-su-ile-ilgili-ayetler/, (Erişim: 30 Ocak 2020).

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Zemzem", https://islamansiklopedisi.org.tr/zemzem (Erişim: 30 Ocak 2020)

Kürkçüoğlu, Erol. “Emeviler Zamanında Ermenistan Topraklarına Yönelik İslam Fetihleri Ve Ermenistan’da Arap İdare Sisteminin Kurulması”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 50, Haziran 2013.

Laie, Benjamin T. “Garden of Eden”,https://www.ancient.eu/Garden_of_Eden/ (Erişim: 29 Ocak 2020)

Lloyd, Ellen “Garden Of Eden And Its Four Rivers – Possible Locations Of Biblical Paradise Suggested By Archaeologists, Historians And Biblical Scholars”, http://www.ancientpages.com/2017/05/29/garden-eden-four-rivers-possible-locations-biblical-paradise-suggested-archaeologists-historians-biblical-scholars/(Erişim: 29 Ocak 2020)

Mountjoy, Shane. *The Tigris and Euphrates River***,** Chelsea House Publishers, Philadelphia: 2005

“Mythic Monday: Marduk of Babylon”, *World Boo***k**, 24 Temmuz 2017 https://www.worldbook.com/behind-the-headlines/Mythic-Monday-Marduk-of-Babylon (Erişim: 28 Ocak 2020)

“National Gallery: Tigris and Euphrates” **History Today**

“Nuh Peygamber kimdi ve Tufan miti neden tüm kültürlerde ortaktır ?”, https://www.ntv.com.tr/yasam/nuh-peygamber-kimdi-ve-tufan-miti-neden-tum-kulturlerde-ortaktir,3wt9ypKWTEiSB3N_CL9XIQ(Erişim: 22 Ocak 2020)

Öztürk, Mustafa. “Âdem, Cennet ve Düşüş”, *Milel ve Nihal*, yıl:1, sayı:2, Haziran 2004.

Pelaia, Ariela. “Gan Eden in Jewish Views of the Afterlife”, s.162-164.https://www.learnreligions.com/what-is-gan-eden-2076759, (Erişim: 29 Ocak 2020)

“Professional Soldiers & King Sargon of Akkad’s Expanding Empire” https://warfarehistorynetwork.com/2016/04/18/professional-soldiers-king-sargon-of-akkads-expanding-empire/ (Erişim: 28 Aralık 2019)

Saggs, H. W. F. *The Greatness That Was Babylon***,** Hawthorn Books, New York: 1962.

“Seleucia on the Tigris”, https://www.britannica.com/place/Seleucia-on-the-Tigris

Stahl, Dale. *TheTwo Rivers:Water,Development and Politics in theTigris--Euphrates Basin, 1920---1975***,** Colombia University, New York: 2014.

Stain, Gil. “Economy, Ritual and Power in Ubaid Mesopotamia,”, http://www.columbia.edu/itc/anthropology/v3922/pdfs/stein_gil.pdf, (Erişim 25 Ocak 2020)

Sülün, Oya Milli. “Suyun dinler için önemi ve kutsal su”, https://www.uplifers.com/suyun-dinler-icin-onemi-ve-kutsal-su/(Erişim: 30 Ocak 2020)

“The Epic of Gilgamesh and The Bible: Comparing the Flood Stories”, https://studyboss.com/essays/the-epic-of-gilgamesh-and-the-bible-comparing-the-flood-stories.html, (Erişim: 18 Ocak 2020)

“Vaftiz nedir”, kutsalkitap.org/vaftiz-nedir/, (Erişim: 30 Ocak 2020).

"War Over Water in the Middle East", https://worldhistory.us/middle-eastern-history/war-over-water-in-the-middle-east.php(Erişim: 23 Aralık 2019)

"What is the location of the Garden of Eden?", https://www.gotquestions.org/garden-of-Eden-location.html (Erişim: 30 Ocak 2020)

"Where Is Mesopotamia?", https://www.history.com/topics/ancient-middle-east/mesopotamia, (Erişim: 10 Şubat 2020)

Yiğit, Ahmet. "Osmanlı Devleti'nin Payas ve Birecik Limanları Üzerinden Bağdat'a Askerî MalzemeNakline Dair Ayıntab Şer'iyye Sicillerinden Bazı Belgeler" *38. ICANAS Bildiriler Kitabı*, c. VII (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2012), s. 3399-3412.

Yolcu, Mehmet Ali. "Kutsalın Yeniden Üretimi: Kutsal Su İnançları ve Hacıbektaş Zemzem Çeşmesi". https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/59535, (Erişim: 30 Ocak 2020).

BÖLÜM 2

BİR YÖNETİM KAVRAMI OLARAK PERSONEL GÜÇLENDİRME

Öğr. Gör. Dr. İlknur ÇEVİK TEKİN[1]

[1] Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu, İşletme Yönetimi, ilknurtekin@selcuk.edu.tr

Her işletme, personel güçlendirmeye ilişkin tanımını,

kendine özgü yaparsa başarıya ulaşır.

Linda Honold

GİRİŞ

Günümüz iş dünyası geleneksel örgüt yapılarından ziyade çalışanların karar alımına katılabildiği esnek örgütsel yapılarına ihtiyaç duymaktadır. Gerek örgüt yapılarındaki değişim gerekse müşteri ihtiyaçlarına hızlı ve zamanında cevap verme ihtiyacının artması neticesinde çalışanların güçlendirilmesi kaçınılmaz olmuştur. Örgütlerin güçlendirilmiş çalışanlara sahip olması için yöneticilerin yapması gerekenler yapısal güçlendirme yaklaşımı ile ilgiliyken, güçlendirme sürecinde üst yönetimin yaptığı uygulamaların çalışanlar tarafından nasıl algılandığı ise psikolojik güçlendirme yaklaşımı ile ilgilidir. Bu bölümde personel güçlendirme ile ilgili yazın incelemesinin ardından çalışanların güçlendirilmesi için yöneticilere düşen görevler ve güçlendirmeyi gerekli kılan nedenler irdelenip, güçlendirme ile ilgili yaklaşımlar ele alındıktan sonra personel güçlendirme kavramının gelişimini sağlayan yönetsel yaklaşımlar incelenecektir.

1. PERSONEL GÜÇLENDİRMENİN ORTAYA ÇIKIŞI VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Küreselleşen dünyada insan kaynaklarının geliştirilmesi için ortaya atılan modern yönetim yaklaşımlarının bir zincir olduğunu varsayarsak, personel güçlendirme bu zincirin önemli bir halkasıdır.

Bu 1986 yılında Bandura güçlendirme için "çalışanların işlerini daha yetkin yaptıklarını hissetmelerine imkân verme" olarak tanımlanmıştır. Block'un 1987 yılında yazdığı "The Empowered Managers" kitabı güçlendirme ile ilgili ilk yayın olsa da günümüzdeki anlamıyla 1980'lerin sonu ve 1990'lı yıllarda yaygın olarak yönetim literatürüne girmiş ve söz konusu dönem "güçlendirme çağı' olarak ifade edilmiştir (Appelbaum vd., 1999:2; Conger ve Kanungo, 1988: 471). McGregor'un X teorisinde, otoriter ve baskıcı bir yöneticiden bahsediliyorken Y teorisinde katılımcı ve motivasyonel davranan bir yönetici modeli bulunmaktadır. Y teorisindeki yönetici modelindeki yönetici personel güçlendirmenin aktörlerinden olan yöneticiye benzetilebilir ancak asıl personel güçlendirme kavramını 1930'lu yıllarda gerçekleştirilen Neo-Klasik yaklaşımı başlatan Hawthorne araştırmalarında aramak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Esasında bu kavram, literatürde, 1986 yılında Block tarafından yazılan "Güçlendirilmiş Yönetici" adlı kitapta yer almış, Conger ve Kanungo'nun "The Empowerment Process: Integrating Theory and Practice" (Personel Güçlendirme Süreci: Teori ve Uygulamanın Entegre Edilmesi) adlı makaleleriyle de geniş ölçekli tartışılmaya başlanmıştır (Hüseyinoğlu, 2011: 44). 1930'lu yıllarda gerçekleştirilen Hawthorne Deneyleri, personel güçlendirme ile ilişkili ilk çalışma olarak kabul edilmektedir. Çalışanların birbirleriyle olan etkileşim ve iletişiminin verimlilik ile ilişkisi personel güçlendirme kavramının temelini oluşturmaktadır. Bu çalışma ile çalışanın motivasyonun ekonomik faktörlerin dışında sosyal faktörlerinde etkilediği ortaya konulmuştur. Örgütlerde çalışanların motivasyonunu sağlamada

güçlendirmenin etkisi oldukça fazladır (Cacioppe, 1998: 264). Çalışan alınan kararların sonuçlarından dolayı değil, karar verme sürecine aktif olarak katıldığı için güçlenir (Linhorst vd., 2002: 425).

Personel güçlendirme; yardımlaşma, paylaşma, yetiştirme ve ekip çalışması ile çalışanların karar verme haklarını arttırma ve kişileri geliştirme sürecidir (Yılmazer, 2013:57).

Çalışanların yaptıkları işler üzerinde yetkilerinin olduğunu bilmeleridir (London, 1993:57).

Güçlendirme, yardımlaşma, paylaşma, yetiştirme ve ekip çalışması yoluyla çalışanların yaptıkları işlerde karar vermeleri, inisiyatif kullanabilmeleri ve sorumluluk alabilmelerinin sağlanması yoluyla işi yapanı işin sahibi haline getirmedir (Koçel, 2014: 474).

Güçlendirme, çalışanlara karar alabilme yetkisinin verilmesi ve bu kararların sonuçlarının sorumluluğunu taşıma bilincine sahip kılınmalarıdır (Çöl, 2004: 2).

Örgütsel amaçlar ile ilgili bilgilerin çalışanlarla paylaşıldığı, risk alıp karar vermeleri konusunda çalışanların desteklendiği, yaptıkları işler ile ilgili yetkinliklerinin artırıldığı, uzmanlaşmalarına katkı sağlayan kaynakların seferber edildiği bir süreçtir (Fox, 1998: 5).

Güçlendirmenin gerçekleşmesi için yöneticilere düşen bazı görevler şunlardır (Honold, 1997; Koçel, 2014; Robbins, 1993):

- Örgüt üyeleri ile paylaşılan bir vizyonun oluşturulması
- Stratejik yönetimin desteğinin alınması
- Örgüt amaçlarının açıkça tanımlanması ve bütün çalışanlarca bilinmesi
- Örgütsel amaçlara uygun hareket eden takımların oluşturulması
- Örgütsel denetimin sağlanması için çeşitli stratejilerin geliştirilmesi
- İşlerin yeniden dizayn edilmesi
- İş zenginleştirme yöntemlerinin yönetimin aşamalarında kullanılması
- Koçluk ve mentorluk anlayışını geliştirmek
- Kazan-kazan anlayışını geliştirmek
- Çalışanları sürekli eğitmek
- Örgütte güçlendirme kültürü oluşturmak

Tablo 1. Personel Güçlendirmede Yönetici Faaliyetleri

Faaliyetler	Etki	Yeterlilik	Anlam	Özerklik
Yetki devri				√
Katılımcı Karar Verme				√
Kendi kendine yönetmeyi cesaretlendirme		√		√
İş zenginleştirme	√		√	√
Kendi kendini yönetebilen takımlar oluşturma	√		√	√
Doğal bir geri besleme gerektiren görevler oluşturma	√			
Aşağıdan yukarıya performans değerleme			√	
Resmiyetin azaltılması				√
Çalışanı destekleyen kültür yaratılması	√		√	√
Amaç geliştirmeyi cesaretlendirme	√			
Çalışanları eğitmek ve yetiştirmek		√		

Kaynak: Robbins, 1993 : 683

Tablo 1'de belirtilen dört unsur personel güçlendirmenin psikolojik boyutunu ifade etmektedir. Psikolojik güçlendirme kısaca yöneticilerin diğer boyut olan yapısal güçlendirme ile yaptıklarından çalışanların algıladıklarıdır. Zaman içerisinde, personel güçlendirme kavramının tek bir boyut ile ifade etmenin yeterli olmadığı anlaşılmış ve güçlendirme konusundaki yaklaşımlar literatürde yapısal ve psikolojik güçlendirme olarak ikiye ayrılmıştır.

Örgütlerde güçlendirmeyi gerekli kılan nedenler şunlardır (Koçel, 2014: 411-412, Bowen ve Lawler, 1992: 32-34).

- Örgütlerin müşterilerine daha hızlı, istenilen şekilde, istenilen yerde, istenilen zamanda cevap verme zorunluluğu
- Günümüzün yönetim anlayışında bilgi ve insanın rekabet avantajının kaynağı olarak görülmesi
- Örgütsel katılımın örgütlerde artması
- Çalışanların eğitim düzeylerinin artmasından dolayı örgütten beklentilerinin artması,
- Hiyerarşiye dayanan emir-komuta felsefesinin yerini takım çalışmasına bırakması
- Bilgi teknolojilerindeki artışın fonksiyonel yönetim kademeleri ortadan kaldırması

Şekil 1. Personel Güçlendirme Süreci

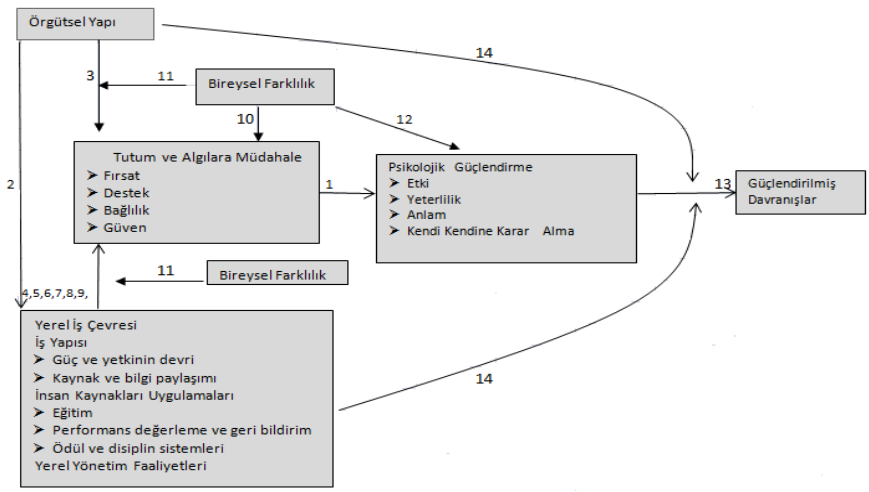

Kaynak: Robbins, Crino ve Fredendall, 2002:421

Süreç (2)'de örgütsel yapı, yerel iş çevresine, güç devrine, kaynak ve bilgi paylaşımına, eğitime, performans değerlemeye ve yerel yönetim faaliyetlerine etki etmektedir. Bu durum çalışanları psikolojik güçlendirmekte Süreç(1) etki, yeterlilik, anlam ve otonomi sağlamaktadır. Tüm bunların sonunda Süreç (13)'te görüldüğü gibi güçlendirilmiş davranışlar ve bu davranışların çalışanlara etkileri (fırsat, destek, bağlılık, güven) bulunmaktadır. Çalışanlara olan etkilerin sonucu da Süreç (1)'de ki gibi psikolojik güçlendirme meydana gelmektedir. Süreç (11)'deki bireysel farklılıklar Süreç (10)'daki algı ve tutumlara etki etmektedir. Bütün çalışanlara aynı fırsatlar verilmesine rağmen bireysel farklılıklar farklı türde güçlendirilmiş davranışları ortaya çıkarmaktadır. Süreç (4-9) ilişkide kişisel farklılıklar Süreç (2)'de belirtilen işletme içi faaliyetleri etkilemektedir. Neticede tüm bu bağlantılar Süreç (13)'deki gibi güçlendirilmiş çalışan davranışlarını ortaya çıkarmaktadır.

2. PERSONEL GÜÇLENDİRMENİN BOYUTLARI

Bilindiği gibi personel güçlendirmenin iki boyutu bulunmaktadır. Yapısal güçlendirmeyi Kanter (1977, 1993), psikolojik güçlendirmeyi ise Spreitzer (1995) geliştirmiştir. Yapısal güçlendirme, personelin güçlendirilmesi için gerekli olan koşullar ile ilgiliyken, psikolojik güçlendirme çalışanların söz konusu koşulları nasıl değerlendirdiği ile ilgilidir. Koşullar sağlanmadan personel güçlendirme ile ilgili algı oluşmayacağı gibi, personelin psikolojik olarak güçlendirmesini sağlamayan koşulları sağlamanın yani yapısal güçlendirmenin bir anlamı olmayacaktır.

YAPISAL (DAVRANIŞSAL) GÜÇLENDİRME

Güç, Kanter (1993) tarafından çalışma ve çalışma yapma kabiliyeti olarak tanımlanmıştır. Güçlendirme ise hiyerarşik düzenin sayesinde çalışan katılımının sağlanması anlamına gelir. Yöneticiler, örgütsel hedefleri yerine getirmek için çalışanlara bilgi, destek, kaynaklar gibi yapısal bileşenlere erişim imkânı tanırlar. Yapısal güçlendirme, çalışanların örgütlerde karar alımına katılımlarını sınırlayan ve çalışanları güçsüzleştiren yapısal unsurların düzenlenerek hiyerarşik olarak bilgi ve güç aktarmadır. Bu sayede sorumluluğun dağıtılması ile birlikte merkezi yönetimden uzaklaşılmaktadır (Kanter, 1993: 274). Kısacası, üstlerin astlarına yetki, güç, kontrol ve sorumluluklarını devretmesi ile ilgili süreçtir (Paul vd., 2000: 472). Bu yaklaşımda üstler astların güçlendirilmesi için gerekli olanları yapmalıdırlar. Güçlendirmeyi engelleyebilecek faktörleri tespit edip ortadan kaldırmalıdırlar (Psoinos vd., 2000: 212).

Yapısal Güçlendirmenin Boyutları

Örgütsel katılımın bir türü olarak ifade edilebilen yapısal güçlendirmede güç, güce sahip olanlardan daha az güce sahip olanlara yani üstlerden astlara devredilmektedir. Kanter'e göre (1993) güçlendirme "fırsatlar, kaynaklar, destek, bilgi, biçimsel ve biçimsel olmayan güç", olmak üzere altı boyuttan oluşmaktadır. Yapısal güçlendirme, personele güçlendirilmesi amacıyla sunulan bilgi, destek, kaynak ve fırsat düzeyi ile ilgiliyken, psikolojik güçlendirme çalışanın tüm bu sunulanlardan ne kadar güçlendirildiği ile ilgilidir.

Fırsat (Opportunity): Çalışanların bilgi, yetenek, becerilerini geliştiren ve onların ilerlemelerini sağlayan unsurların toplamıdır. Çalışanların bilgi ve yeteneklerinin artması için fırsatlar oluşturulmalıdır. Örneğin eğitim ya da çalışanların bilgiye ulaşmalarını kolaylaştırma onlar için birer fırsattır (Laschinger vd., 2001).

Bilgi (Information): Çalışanın görevini etkin bir şekilde yerine getirebilmesi için ihtiyaç duyduğu bilgiye ulaşabilme derecesidir. Bilgi işleri gerektiği şekilde yerine getirebilmek için lazım olan enformasyondur (O'Brien, 2010: 6). Personel güçlendirmenin amaca ulaşabilmesi için bilgi, örgüt içinde paylaşılmalıdır.
Bir örgütte çalışanların sahip olduğu bilgi kaynakları şunlardır (Aydın, 2007 :330):

- Örgüt politikası, kural ve prosedürleri ile ilgili bilgi
- Örgüte ait kurallar ve yönetmelikler
- Konumları, görevleri, yetki ve sorumlulukları ile ilgili bigi
- Örgütsel yapıya ilişkin bilgi
- Performans değerleme hakkında bilgi
- Örgütte meydana gelen değişiklikler ile ilgili bilgi sahibi olmalıdırlar

Kaynaklar (Resources): Çalışanların gerekli bilgi ve fırsatları elde ettikten sonra bunları etkili şekilde kullanabilmelerini sağlayan zaman ve materyallerdir. Çalışanların örgütsel amaçları gerçekleştirmeleri

için gerekli olan her türlü malzeme, ekipman, kaynak ve zaman gerektiği şekilde sağlanmalıdır (Akçakaya, 2010).

Destek (Support): Çalışanın üstlerden, astlardan ve kendisiyle eşit düzeydeki arkadaşlarından aldığı geri bildirimlerden oluşur (O'Brien, 2010: 6). Çalışanların performansları ile ilgili pek çok kaynaktan bildirim almasının önemi her geçen gün artmaktadır. Çalışanlar kariyer yollarında kendileri ile ilgili geri bildirim sağlayacak mentorlara ve koçlara ihtiyaç duymaktadırlar. Yapısal güçlendirmenin destek boyutunu mentor ve koçlar oluşturmaktadır.

Resmi güç (Formal Power): Çalışanın inisiyatif kullanabilme yetisidir. Çalışan bu hakkı sahip olduğu pozisyondan alır. Bu güç yöneticilerin sahip olduğu güçtür.

Gayri resmi güç (Informal Power): Belli bir pozisyon derecesine bağlı olmayan, çalışanın örgüt içerisinde iyi ilişkiler geliştirmesi neticesinde sahip olduğu güçtür. Bu güç daha çok liderlerin sahip olduğu güce benzemektedir. Çalışanın mesai arkadaşları, yöneticileri ve diğer örgüt üyeleriyle aralarındaki ilişkide ya da örgüt dışı kaynaklarda bulunur (Vacharakiat, 2008: 19).

Çalışanlardan işleriyle ilgili performans sergilemesini bekleyen örgütler, çalışanların bilgiye, desteğe, kaynağa ve gelişme fırsatına ulaşmalarını sağlayacak yapısal düzenlemeleri yapmak zorundadırlar (Öztürk, 2010: 14).

PSİKOLOJİK (BİLİŞSEL) GÜÇLENDİRME

Güç, yapısal güçlendirmede, göreceli olarak, güçlü olan üstten daha az güçlü olan astlara aktarılıp, güçü aktaranların eylemlerine odaklanılmaktadır. Güçlendirilen çalışanların psikolojik durumları yani güçlendirmeden ne anladıkları ele alınmamaktadır (Menon, 2001:156). Yapısal boyutta çalışanın kendilerine sunulan olanakları farkına varıp varmadığı, çalışanların güçlendirilmesi için yapılan düzenlemelerin nasıl algılandığı, güçlendirilmiş örgütlerde çalışanların kendilerini nasıl hissettikleri ile ilgili unsurlar dikkate alınmamaktadır (Bolat, 2003: 203). Psikolojik güçlendirme, çalışanların örgütte var olan yapısal güçlendirme koşularını ne şekilde yorumladıkları ile ilgili bilişsel bir algıdır. Ancak yapısal güçlendirmenin psikolojik güçlenme üzerinde olumlu etkisi olduğu bazı çalışmalar ile ispatlanmıştır. Çalışanlarını güçlendirmek isteyen örgütler, bilgi, fırsat, kaynak ve destek sağlamak suretiyle onların güçlendirmeye ait psikolojik algılarını etkileyebilirler (Laschinger vd., 2001: 452). Bu yaklaşımda önemli olan çalışanların ne hissettikleri ve üstler tarafından paylaşılan gücü ve iş koşullarını nasıl algıladıkları ve değerlendirdikleridir (Lashley, 1995: 29). Psikolojik güçlendirme bireye odaklanırken, yapısal güçlendirme örgüt üzerine yoğunlaşmaktadır (Wiens, 2012: 2-3). Yapısal güçlendirme uygulamaları sonucu psikolojik güçlendirme meydana gelmektedir.

Psikolojik güçlendirme kavramı ilk olarak Bandura (1986)'nın ortaya attığı özyeterlilik kavramı ile ilişkilendirilmektedir. Bireyin kendine yeterliliğine olan inancının arttırıldığı bir süreci ifade eder. Conger ve

Kanungo (1998)'e göre güçlendirme, astların inançlarını kendi özyeterlilik düzeyinde yükseltmek demektir. Bunu yapmak için ya bu inancı güçlendirmek ya da kişinin güçsüzlüğüne olan inancını zayıflatmak gerekir (Conger ve Kanungo, 1988: 474). Spreitzer (1995)'e göre güçlendirme, psikolojik bir deneyimdir. Çalışanlar tarafından algılanan, rollerine ilişkin organizasyonun başarısını belirleyen girişimlerdir.

Thomas ve Velthouse'nin 1990'daki "Cognitive Elements of Empowerment: An Interpretive Model of Intrinsic Task Motivations" adlı makalelerinde belirttikleri tanıma göre "Güçlendirmek gücü başkasına vermektir" (Doğan, 2003: 7). Thomas ve Velthouse (1990) ve Spreitzer (1995) Güçlenmenin çok yönlü olduğunu ve özünün tek bir kavram tarafından ele geçirilemeyeceğini savundular. Bireyin iş rolüne yönelimini yansıtan dört biliş dizisinden oluştuğunu ifade ettiler Bunlar; anlam, yetkinlik (Conger ve Kanungo'nun öz yeterliği ile eş anlamlıdır), otonomi ve etkidir (Spreitzer, 1995:1443).

Psikolojik Güçlendirmenin Boyutları

Çalışanların psikolojik olarak güçlendirilmesi için dört boyut bulunmaktadır. Bu dört boyut (anlam, yetkinlik, otonomi ve etki) birlikte içsel görev motivasyonunu sağlamakta ve her bir boyutun yüksek düzeyde algılanması çalışanda psikolojik güçlendirme ile sonuçlanmaktadır. Herhangi bir boyutun eksikliğinin algılanması güçlendirme duygusunu tamamen ortadan kaldırmasa da güçlendirmenin derecesini azaltmaktadır. (Spreitzer, 1995; Thomas ve

Velthouse, 1990; Şen, 2008: 33). Psikolojik olarak güçlendirilmiş bireyler kendilerini yetkin hissetme, işlerini ve çalışma ortamlarını anlamlı şekilde etkileme, proaktif davranışları kolaylaştırma, inisiyatif kullanma, bağımsız olarak faaliyet gösterme yetkinliğine sahiptirler (Spreitzer, 1995; Thomas ve Velthouse, 1990).

Anlam (Meaning); Çalışanlar ilerindeki görevlerini sahip oldukları değerler ve standartlarla karşılaştırırlar, işten bekledikleri ile yaptıkları işler ne kadar benzer ise kendilerini o kadar çok güçlendirilmiş hissedeceklerdir (Hochwalder ve Brucefors, 2005: 1238). Gerçekleştirilen görev çalışan için anlam ifade etmediği durumlarda ise çalışanın örgüte ilgisi ve aidiyeti azalacaktır (Arslantaş, 2007: 230). Spreitzer ve arkadaşları (1997), anlam boyutunu personel güçlendirmenin ana unsuru olarak görürler. Thomas ve Velthouse (1990)'a göre yapılan iş çalışanlar için anlam taşımadığı durumlarda, çalışanlar örgütsel konularda ilgisiz kalarak, işleri ile ilgili yeterince motive olamacaklardır. Ayrıca bu boyutun eksik algılanması durumunda çalışanların örgütsel bağlılıklarının da azalacağını ileri sürmüşlerdir (Spreitzer vd., 1997: 683)

Yeterlilik (Competence); Yeterlilik, çalışanın yaptığı işi doğru yapması ile ilgili kendine olan inancı ve güvenidir. Thomas ve Velthouse (1990) "Yeterlilik" kavramı yerine "öz-etki" ve "çalışanın uzmanlığı" kelimelerini kullanmışlardır. Çalışanların yaptığı iş ile ilgili yeteneklerinden şüpheleri varsa ya da çalışan işi ile ilgili düşük düzeyde özgüvene sahipse, yeteneklerini kullanmayı gerektirecek durumlardan kaçınacaklardır. Çalışanın işi gerektiği şekilde

yapabileceğine dair inancı ne kadar yüksek ise, kişi kendine ne kadar çok güveniyorsa işi gerçekleştirme ihtimali o kadar yüksektir. Çünkü yeterlilik ya da yetkinlik, kişinin kendi potansiyelini değerlendirmesi sonucu onu eyleme yönlendiren bilişsel bir unsurdur (Thomas ve Velthouse, 1990: 673)

Özerklik (Self- Determination); Yeterlilik bir iş ile ilgili ustalık ya da uzmanlık olarak ifade edilirken, özerklik, işi başlatma, devam ettirme ve düzeltme gibi konularda çalışanın inisiyatif kullanabilmesi ile ilgili algısıdır (Hu ve Leung, 2003: 368). Bu boyut sayesinde çalışanların karar verme aşamalarında söz hakkı verilerek örgütsel katılımı sağlanmış olur (Janssen, 2004: 57). Çalışanlar yaptıkları işin başlangıç aşamasında ve sonraki aşamalarında kendi davranışlarını düzenleme ve bu davranışlara yön verme süreçlerinde özerk davranabilmeleridir. Bu özerklik çalışanların görevleri ile ilgili yeni girişimleri de kapsar (Spreitzer vd., 1999: 512; Deci vd.,, 1989: 583). İş ile ilgili kullanılan yöntemlerin her biriyle ilgili çalışanın üst yönetimden bağımsız olarak karar alabilmesidir (Evis, 2016: 14).

Etki (Impact); Özerklik boyutu, çalışanların kendi iş alanları ile ilgili bir otonomi iken, etki boyutu çalışanların örgütsel çıktılar üzerinde kontrole sahip olması ile ilgilidir. Bu boyut çalışanların bütün düzeylerde karar verebilmeleri ayrıca işlerin süreçlerini ve sonuçlarını etkileyebilmelerine olan inançlarını ifade eder (Sigler ve Pearson, 2000: 29). Çalışanların kendilerini güçlendirilmiş hissetmeleri için; işlerine ilişkin stratejik, fonksiyonel ve operasyonel sonuçlara da etki edebilmeleri gerekir (Hochwalder ve Brucefors, 2005: 1238).

Çalışanların örgütsel amaçlar için çaba harcamaları için örgütsel çıktılar üzerinde etkili olmaları gereklidir.

3. PERSONEL GÜÇLENDİRMEYİ ORTAYA ÇIKARAN YÖNETSEL KAVRAMLAR

Modern yönetim ile birlikte ortaya çıkan bazı yönetim araçlarının personel güçlendirmeyi gerekli kılmasından dolayı söz konusu kavramlar aşağıda açıklanmıştır.

Toplam Kalite Yönetimi

Toplam kalite yönetimi, tüm örgüt süreçlerinin, sürekli iyileştirilip, geliştirilmesine ve müşteri memnuniyetinin sağlanmasına yönelik, çağdaş, katılımcı bir yönetim anlayışıdır (Akşit, 2000: 9). İşletme kültürünün oluşmasında üst yönetimin önemi büyüktür. Yöneticiler öncelikle işletme içindeki ortak amaç ve hedefleri belirlemesi gerekmektedir. Çalışanları bu ortak amaç etrafında bir araya getirmek, örgüt içi kültürün oluşmasında büyük öneme sahiptir. Örgüt içi kültürün oluşması toplam kalite yönetimi uygulamalarını tüm çalışanların kabullenilip, uygulamasını sağlamaktadır. Sonuçta, üst düzey yöneticilere ait fonksiyonların devri ile birlikte çalışanların güçlendirilmesi sağlanmakta ve bu sayede de katılım kurumsallaşmış olmaktadır (Brosnahan, 2008: 78). Toplam kalite yönetimi ile birlikte yöneticilerin koçluk ve mentorlükleri, denetleme ve karar verme yetkilerinden daha önemli hale gelmiştir.

Öğrenen Örgütler

Öğrenen örgütlerde bütün örgüt üyeleri, örgütün iyileştirilip geliştirilmesi, sorunların teşhis edilip çözülmesi yönünde çaba gösterir. Örgütsel öğrenme, uzun vadede rekabet avantajı sağlayacak olan bir süreçtir. Günümüzde bütün örgütler öğrenen öğüt olmasına rağmen bazı örgütler daha iyi öğrenirler. Organizasyonel öğrenmenin etkinliğini yöneticilerin tutum ve davranışları belirlemektedir. Örgütün başarılı bir şekilde öğrenmesi, tüm yönetimin dikkatini ve katılımını gerektirir. Yöneticiler, etkin öğrenmenin gerçekleşebileceği bir ortamın yaratılmasından sorumludurlar (Karahan ve Yılmaz, 2010: 141). Öğrenen örgüt kavramını ilk kez kullanan Senge, (1990) öğrenen örgütlere sahip yöneticilerin rolünü, "düzenleyici, öğretmen, vizyonu ortaya koyan bir yönlendirici" olarak tanımlamıştır. Öğrenen örgüt modelini benimsemiş organizasyonlarda personelin güçlendirilmesi kaçınılmazdır.

Yönetişim

Koçel (2014) yönetişim kavramını "toplumsal bir varlık olarak kabul edilen işletmelerin yönetim uygulamalarının açık ve şeffaf olmasını ve iletişim yolu ile toplumun her kesimine bilgi verilmesi" olarak tanımlamıştır. Klasik yönetimin düşüncelerinden olan "ben bilirim" "ben yaparım", "insanları yönetirim" yerine "birlikte yaparız", "ortak akıl", "katılımcı yönetim" "sinerji" kavramları yani "yönetişim" kavramı almaya başlamıştır (Fidan, 2010:10). Örgütlerde yönetişim varsa çalışanlar güçlendiriliyor yani işin sahibi haline geliyordur.

Yalın Yönetim

Son yıllarda yönetim biliminde oldukça yaygın kullanılan "sıfır hiyerarşi" "kademe azaltma" "delegasyon" "personel güçlendirme" "ekip çalışması" gibi kavramlar özünde yalın örgüt modelinin temel unsurlarıdır Yalın yönetim ile birlikte artık önemini yitirmiş iş süreçlerinin yok edilerek örgüt yapısının basitleştirilmesi ifade edilmektedir (Şimşek ve Çelik, 2012: 376). Yalın örgüt, örgüt yapısının sadeleştirilmesi ve basitleştirilmesi, merkeziyetçi ve hiyerarşik organizasyon yapısı yerine adem-i merkeziyetçi ve katılımcı organizasyon yapısının getirilmesini savunmaktadır (Özkol, 2004: 122). Yalın yönetim anlayışı personellerin güçlendirilerek karar alım sürecine dahil edilmesini gerektirir.

Kademe Azaltma

Örgütün en alt kademesi ile en üst kademesi arasındaki kademe sayısının azaltılmasıdır (Koçel, 2013: 422). Yalın örgüt modeli ile yakın ilişkili olan kademe azaltma da karar veren ile işi yapan arasındaki mesafeyi kısaltmak suretiyle zaman tasarrufu sağlamak amaçlanmaktadır (Şimşek ve Çelik, 2012: 377). Peter Drucker'e göre örgütlere eklenen her bir kademe, üst kademede alınan kararların alt kademelere sağlıklı bir şekilde ulaşmasını yarıyarıya azaltmakta ve iletişim kanallarında gürültüye neden olarak örgütsel iletişimi olumsuz etkilemektedir. Kademe azaltma ile örgütlerin yatay halde büyümeleri sağlamakta ve yetki devrinden ziyade personel güçlendirmeyi ortaya çıkarmaktadır.

BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ

Örgütsel katılımın en üst seviyesi olan personel güçlendirme sayesinde örgütler daha dinamik bir hale gelmektedir. Güçlendirilen personel örgütte kalmak için daha fazla çaba harcayacak, örgütsel amaçlar için daha fazla fedakârlık yapacaktır. Bundan dolayı örgütsel davranış alanında personel güçlendirme ile ilgili yapılan çalışma sonuçları hem uygulayıcılar hem de akademisyenler için oldukça ilgi çekicidir. Çevik-Tekin (2019) çalışmasında güçlendirildiğini hisseden beyaz yakalı çalışanların yaratıcılık ve yenilikçilik ile ilgili davranışlarında ve örgütsel bağlılıklarında artış olduğunu bulgulamıştır. Ayrıca aynı çalışmada örgütsel bağlılığın psikolojik güçlendirme ile yenilikçi iş davranışı arasında aracı değişken olduğu bulgulanmıştır. Hem yenilikçi iş davranışları hem de örgütsel bağlılık günümüz örgütlerinde çalışanlardan istenilen önemli çıktılardandır. Personel güçlendirme ile ilgili türlerin her ikisi de önemli olsa da psikolojik güçlendirme, personelin hissettiği güçlendirme derecesi ile ilgili olduğu için son yıllardaki çalışmalarda daha da önemli hale gelmiştir.

Güçlendirme çalışanların işlerinin kontrolünü sağlayan ve onlara işleri ile ilgili karar verme yeteneği ve sorumluluk kazandıran bir yönetim kavramıdır. Güçlendirme sayesinde çalışanlar üstler tarafından verilen emirleri yerine getiren kişiler olmak yerine yetki ve sorumluluk sahibi, karar alma mekanizmasının bir parçası olan ve örgütsel amaçları gerçekleştirmeye katkı sağlayan kişiler haline gelmektedir. Bireysel

olarak inisiyatif kullanıp, karar alamayan bir çalışan profili müşteriler için örgüte dair bir önyargı oluşturmaktadır. Benzer şekilde örgütsel karar alımlarına katılamayan bir çalışanın o örgütte çalışmak istemesi ya da çalıştığı örgütte verimli olması mümkün değildir. Personel güçlendirme, sürekli değişen çevre koşullarını, hızla değişen müşteri ihtiyaçlarını ve çalışan beklentilerini en iyi şekilde karşılayan dinamik bir yönetim kavramıdır. Yöneticiler çalışanların güçlendirilmesi için gerekli olan yapısal şartları oluşturmak için daima yeni çalışmalar yapmaktadırlar. Çünkü artık biliniyor ki güçlendirilen çalışan hem örgütsel çıktılar hem de müşteriler için gereklidir.

KAYNAKÇA

Akçakaya M. (2010) ÖrgüTlerde Uygulanan Personel GüÇlendirme Yöntemleri: TüRk Kamu Yönetiminde Personel GüÇlendirme. Karadeniz Araştırmaları, 25: 145-174

Appelbaum, S. H., Hebert, D. Ve Leroux, S. (1999), "Empowerment: Power, Culture And Leadership A Strategy Or Fad For The Millennium?", Journal Of Workplace Learning:Employee Counselling Today, 11(7), 235-9

Aydın, Ş. (2007) "Bir Araç Olarak Örgütsel Güç Kullanımı: Sakarya Üniversitesi Araştırması" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bowen, D. E., & Lawler, E. E. (1992). The Empowerment Of Service Workers: What, Why, How, And When. *Sloan Management Review*, *33*(3), 31-39.

Brosnahan, J. (2008). "Unleash The Power Of Lean Accounting", Journal Of Accountancy, 60-96.

Cacioppe, R. (1998), "Stmctlired Empowerment: An Award-Winning Program At The Burswood Resort Hotel". Leadership & Organization Development Journal, 19/5, Ss.264-274.

Conger, J. A. Ve Kanungo, R.N. (1988), "The Empowerment Process: Integrating Theory And Practice", Academy Of Management Review, 13(3), 471-82.

Çevik-Tekin, İ. (2019). Psikolojik Güçlendirmenin Yenilikçi İş Davranışına Etkisinde Örgütsel Bağlılığın Aracılık Rolü: Türkiye Otomotiv Üreticileri Araştırması, Doktora Tezi, Selçuk

Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Konya.

Çöl, G. (2004). İnsan Kaynakları Örgütsel Bağlılık Kavramı Ve Benzer Kavramlarla İlişkisi, Cilt. 6. Sayı:2. S. 4–11.

Deci, L. E., Connel, J. P. And Ryan, R. M., (1989), "Self-Determination in a Work Organization" Journal of Applied Pyschology, 74, pg. 580-590.

Doğan, S.(2003), Personel Güçlendirme-Empowerment, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Evis (2016) Personel GüçLendirmede Duygusal Zekanın Rolü. YüKsek Lisans Tezi, Toros ÜNiversitesi, Sosyal Bilimler EnstitüSü, İŞLetme Anabilim Dalı, Mersin.

Fidan, Y. (2010). Yönetimden Yönetişime: Kavramsal Bir Bakış. Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 1, 5-10.

Fox, J. (1998), "Employee Empowerment: An Apprenticeship Model", Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Hochwälder J, Brucefors Ab (2005). Psychological Empowerment At The Workplace As A Predictor Of İll Health. Personality And Individual Differences, Vol. 39 (7): 1237-1248.

Honold, L.(1997). A Review Of The Literature On Employee Empowerment, *Empowermment İn Organizations*, Cilt 5, Sayı 4, S. 202-212.

Hu, S.L.Y., Leung, L. (2003). Effects Of Expectancy-Value, Attitudes, And Use Of The Internet On Psychological Empowerment Experienced By Chinese Women At The Workplace. Telematics And Informatics, 20(4), 365-82.

Hüseyinoğlu, N. (2011). *Takım Çalışması ve Personel Güçlendirme Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Uygulama* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

Janssen, O. (2004). The Barrier Effect Of Conflict With Superiors İn The Relationship Between Employee Empowerment And Organizational Commitment. Work And Stress, 18(1):56-65.

Kanter, R.M. Men Ve Women Of The Corporation, New York, Basic Books, 1977 (1st Edition.), 1993 (2nd Edition).

Karahan, A., Yılmaz, H. (2010). Örgütsel Öğrenme, Personel Güçlendirme Ve Takım Performansı Arasındaki İlişkilerin Analiz Edilmesi: Sağlık Sektöründe Bir Araştırma, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13(24): 153-171.

Koçel, T. (2014). İşletme Yöneticiliği (15. B.). İstanbul: Beta

Laschinger, H.K.S., Finegan, J.E., Shamian, J. ve Wilk, P. (2001) "Impact of Structural and Psychological Empowerment on Job Strain in Nursing Work Settings: Expanding Kanter's Model" Journal of Nursing Administration, 31(5):260-272.

Lashley, Conrad (1995), "Towards An Understanding Of Employee Empowerment In Hospitality Services", International Journal Of Contemporary Hospitality Management, 7(1): 27-32.

Linhorst, D., Hamilton, G., Young, E. And Eckert, A. (2002). "Opportunities And Barriers To Empowering People With Severe Mental Illness Through Participation İn Treatment Planning". Social Work, 47 (4): 425-434.

London, Manuel (1993). “Relationship Between Career Motivation, Empowerment And Support For Career Development”. *Journal Of Occupational And Organisational Psychology*, 66, 55-69.

Menon, S.T. (2001), “Employee Empowerment: An Integrative Psychological Approach”, Applied Psychology: An International Review, Vol. 50, No.1, Pp.53-80.

O’brien, J.L. (2010). Structural Empowerment, Psychological Empowerment And Burnout İn Registered Staff Nurses Working İn Outpatient Dialysis Centers. Degree Of Doctor Of Philosophy, New Jersey, The State University Of New Jersey.

Özkol, A. E., (2004). ”Yalın Düşünce Ve İsrafın Tekdüzen Muhasebe Sistemi Çerçevesinde Kaydı: Bir Yaklaşım Ve Örnek Uygulama”, D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 1.

Öztürk, H. (2010). Yoğun Bakımlarda Çalışan Hemşirelerin Güçlendirme Algısı Ve Ortam Güçlendirme Açısından Değerlendirmeleri. Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Ankara.

Paul, Rj., Niehoff, B.P. Ve Tumley, W.H. (2000), "Empowennent, Expeetations, And The Psyeh010gical Contract-Managing The Dilemmas And Gaining The Advantages", Journal Of Socio-Economics, 29, Ss.471-485.

Psoinos, A., Kern, T. and Smithson, S. (2000). An Exploratory Study of Information Systems in Supports in Support of Employee Empowerment. Journal of Information Technology, 15 (3), 211-222.

Robbins, S. (1993) Organizational Behavior. Prentice Hall, Englewood Cliffs.

Robbins, T. L., Crino, M. D., ve Fredendall, L. D. (2002). An Integrative Model of the Empowerment Process. Human Resource Management Review, 12, 419- 443.

Senge, P. (1990). The fifth discipline: the art and practice of the learning organisation, New York: Doubleday.

Sigler, T.H., Pearson, C.M. (2000). Creating An Empowering Culture: Examining The Relationship Between Organizational Culture and Perception Of Empowerment. Journal of Qualty Management, Cilt 5, 27- 52.

Spreitzer, G. M. (1995). Psychological Empowerment İn The Workplace: Dimensions, Measurement, And Validation. *Academy Of Management Journal*, *38*(5), 1442–1465.

Spreitzer, G.M., Kızılos, M.A. , Nason, S.W. (1997), " A Dimensional Analysis Of the Relationship Between Psychological Empowerment and Effectiveness". Satisfaction and Strain, Journal of Management, September-October.

Şen, Y. (2008) "Dönüşümcü Liderliğin Psikolojik Güçlendirme ve Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkilerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şimşek, M. Ş. Ve Çelik, A., (2012). Yönetim Ve Organizasyon, Eğitim Akademi Yayınları, Konya.

Thomas, K. W., & Velthouse, B. A. (1990). Cognitive Elements Of Empowerment: An "İnterpretive" Model Of İntrinsic Task

Motivation. *The Academy Of Management Review, 15*(4), 666–681.

Vacharakiat, M. (2008). *The relationships of empowerment, job satisfaction and organization commitment between filipino and american registered nurses working in the USA*. Unpublished Doctoral Dissertation, George Mason University, Fairfax VA.

Wiens, S. (2012). Clinical İnstructors' Perceptions Of Structural And Psychological Empowerment İn Academic Nursing Environments (Unpublished Doctoral Dissertation). University Of Western Ontario, London, Ontario, Canada.

Yılmazer, A. (2013). *İnsan Kaynakları Yönetimi Ve Örnek Olaylar: Yönetim – İnsan Kaynakları Yönetimi – İşçi İşveren İlişkileri*. Seçkin Yayıncılık, 224 S.

BÖLÜM 3

BATI MODERNLİĞİNİN SİYASAL KİMLİĞİ, İNŞACI RETORİKLER VE ÇAĞDAŞ SİYASAL TAHAYYÜLLER

Dr. Öğr. Üyesi Cem ÖZKURT[1]

[1] Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Bayburt-Türkiye. ozkurtcem70@hotmail.com

GİRİŞ

Modernite, özel bir toplumsal gerçeklik ile özel bir dünya görüşünün birleşimi (Wallerstein 2013: 65) olarak ortaya çıkmıştır. Özel türden toplumsal gerçeklikle kastedilen, modernliği, pre-modern toplumsal yapılaşmalar, ekonomik sistemler ve siyasal oluşlardan ayırt eden bir dizi temel öz niteliğe sahip olmasıdır. Bu öznitelikler, modern pratiklerin doğasını biçimlendiren kapitalist dünya sistemi ve ulus tahayyülüdür. Özellikle ulus tahayyülü, modernitenin siyasal ekseninin millet ve milliyetçilik nosyonlu yapılaşmasına yön veren temel etken olarak öne çıkmıştır. Modernliğin siyasal pratiklerinde, toplumsal sistemin kendini bir ulus olarak inşa etmesi, bireylerin tüm yaşam süreçleri boyunca gündelik rutinlerde bir " homo nationalis " olarak kurulmalarıyla (Balibar 1988: 115) ve yeniden üretilmeleriyle olanaklı olmuştur. Modernlik, ulusu bir kültür olarak biçimlendirmiş; düşünceler, işaretler, çağrışımlar, davranış ve iletişim biçimleri seti olarak formüle etmiştir. (Gellner 2013: 78). Ulusçuluk, özü kültür olan ve siyasal birimle birleşen özel türden bir yapıyı, (2013: 86) belirli türden ortaklaşmalarla: türdeşler, okuryazarlık, anonimlik özellikleriyle ayırt edilen bir yurtseverlik durumuyla (2013: 232) pekiştirmiştir.

Ulus tahayyülüne ek olarak modernlik, bir Tanrı'nın mukadder kıldığı tözsel bir iyi ve doğru nosyonunun dayatılmasını da reddetmiştir (Wagner 1996: 29). Daha farklı bir ifadeyle, modern özne, iyiyi ve doğruyu betimleme ve epistemolojik sınırlarını çizme yetkisini kendi dışında bir mercie bırakmamıştır. İyinin iyi olarak ve doğrunun doğru olarak tarifi sezgilere, öznel değerlendirmelere ve anlık farkındalıklara

göre değil, nesnel kaidelere ve pozitif hukuk kurallarına göre biçimlendirilmiş ve kurumsallıklarla bağlantısı sağlanmıştır. Bireysel düzlemde ise, modern olmak, geleneğin ve dışsal otoritelerin karşısına, kendi yaşamını biçimlendirme ve yön vermeyi talep eden bir özerklik durumunu (Küçük 2011: 36) çıkarmıştır. Bir öz denetim, kendini gerçekleştirme ve tasarımlama gücü, ütopyacı motivasyonlarla birleşerek, geleceğin inşa edilebileceğine yönelik kanaati, gelenekle sürekli bir çatışma ve gerginlik durumuyla kurgulamıştır.

Batı düşüncesinde, modernliğin pratik yordamlarını sosyolojik tahayyül girişimleriyle anlama çabaları, çağdaş yorumcuların da üzerinde uzlaştıkları gibi, üç büyük ideolojik cereyan biçiminde ortaya çıkmıştır: Muhafazakarlık, liberalizm ve sosyalizm. Muhafazakarlık, ağırlıklı olarak Fransız devrimi sonrasında ortaya çıkan değişimi, *geleneğin tahribatı* olarak değerlendirmiş ve eleştirilerinin odak noktasına yeni rejimin uygulamalarının tümünü almıştır. Liberaller ise yeni rejimin ilerleme nosyonu ve reform pratiklerini desteklemiş ve özellikle oy hakkının geniş kitlelere verilmesine yönelik çalışmalara katkılarıyla ilerici bir rolü üstlenmiştir. Sosyalistler ise kapitalist dünya sistemini ve onun dünya görüşü liberalizmi, yeterli düzeyde toplumcu olmadıkları gerekçesiyle eleştirmişlerdir (Nisbet 2014).

Bu makale, Locke, Hobbes, Rousseau, Marx ve Engels'i kuramsal tartışmasının merkez noktasına alırken, yaklaşımları ve yorumcuları her hangi bir " izm " le ilişkilendirmemeye dikkat etmiştir. Böyle bir ilişkilendirme, hala hazırda tartışmalı ve tumturaklı olan bir meselede – kimin hangi kriterle muhafazakar, liberal ya da sosyalist olduğu –

kesin ve nihai bir sonuca varılamayacağı için yargıyı askıya biçiminde ortaya çıkmıştır. Makalede, tartışmanın derinleştiği ve teorik yoğunlaşmanın yükseldiği ilk sorunsal, modern toplumsal tasarımlama ve siyasal tahayyüllerin temel motivasyonlarının hangi ilkelerle biçimlediğini tartışmaya açmak ve analiz etmektir. Bu analizde, karşılaştırmalı yöntemi kullanmaya olanak veren kavramsal çerçeve, kuramların özgürlük, evrensellik ve eşitlik nosyonlarına yükledikleri anlamlardır. Bu anlamların ortaklaştığı ve ayrıştığı noktaları analiz etmek, kuramsal çerçevelerin temel motivasyonlarını ortaya çıkarmak bakımından hayati bir işlevi yerine getirmiştir.

Makalenin tartışma ekseninin ikinci sorunsalı, kuramların devletin konumu, mülkiyet ilişkileri, iktidar yapılaşmaları ve devlet - birey ilişkilerinin diyalektiği üzerine geliştirdikleri argümanların temel mahiyetlerini tartışmaya açmaktır. Bu argümanlarda, devletin konumu, mülkiyetin sistematiği ve bireylerin iktidar yapılarıyla ilişkilerinin nasıl ele alındığı ve açıklandığı ikinci sorunsalın odak noktasını oluşturmaktadır. Açıklama ve temellendirmelerin devlet, mülkiyet ve iktidar eksenleri, yaklaşımların tutarlılıklarını, örtüşmelerini, eşgüdümlerini ortaya koyması daha da önemlisi, ayrım noktalarının belirlenmesi açısından kritik bir önemdedir. Makalenin üçüncü sorunsalı ise, özellikle 1970 sonrası süreçte biçimlenen siyasallaşma pratiklerinin modernliğin kurucu nosyonları: özgürlük, evrensellik ve eşitlik ile teorik tutarlılıklarının, pratik yön deşmelerin ya da anlamlandırma farklılıklarının olup olmadığı sorunsalıdır. Bu

sorunsalın analizi, çağdaş toplumlarda yeni siyasallaşma deneyimlerinin özgün kendiliğini ortaya koymaktır.

Bu kavramsal çerçeveyle değerlendirildiğinde Locke ve Rousseau'da ortak bir argümantasyonun öne çıktığı gözlemlenir: *Doğal durumdan sıyrılmak ve kamusal bir yüksek iradeyi (devleti) inşa etmek, hem tarihsel hem de toplumsal ölçekli bir başarıdır.* Özellikle, Hobbes, bir devlet inşası olanaklı olmadıkça, herkesin herkese karşı sürekli bir savaş durumunda olacağına vurgu yapar. İnsanlar, korku altında tutulacakları yüksek bir iradeden yoksun kalırlarsa; savaş ve çatışma, insanal ortamın temel bir özniteliği haline gelir. Hobbes'a göre savaş, sadece çatışma eyleminden ibaret olmayıp, güvencesizliğin rutinleştiği toplumsal bir atmosferde cereyan eder. Güvencesizliğin rutinleşmesi, çatışmanın toplumsal atmosferle ilişkili genel bir eğilim tarafından tetiklendiğini gösterir (Hobbes 2018: 101). Locke'a göre ise doğa durumunu sona erdiren ana unsur, siyasal bütünü oluşturmak amacıyla yapılan anlaşmadır. Bu anlaşma, aynı zamanda, bir topluluğa katılmaya olanak sağlayan temel bir mekanizmadır (Locke 2012: 16). Locke, doğa durumundan ya da toplumun savaş halinden sıyrılışını, karar veren bir otoritenin gerekliliğiyle ilişkilendirir. İnsanlar, kendilerini topluma koyarlar ve bir anlaşmayla tek tek bireylerin ötesinde kamusal bir otoriteyi inşa ederler ve böylece doğa durumundan kurtulurlar. Locke, aynı zamanda, karar veren bir otoritenin varlığını, (kamusal otorite) başvuru yoluyla çözüm alınabilecek bir mercie eşdeğer görmektedir. Toplumsal yaşamdaki itilaflar, ancak bu otorite aracılığıyla sonuca bağlanmaktadır (2012: 20).

Rousseau ise, toplum sözleşmesi kuramında, Locke ve Hobbes'un yaklaşımlarındaki *doğal durumdan sıyrılış* nosyonuna ek olarak, *genel istem* kavramına vurgu yapar. Rousseau'ya göre, toplum, üyelerinden her birinin canını ve malını koruyan ve bunu ortak güçle/iradeyle yaşama geçiren bir yapılaşmadır. Aynı zamanda, insanların hem herkesle birleştiği hem de kendi buyruğunda kaldığı bir ortaklıktır ve toplum sözleşmesi, bu yapılaşmanın içinde filizlenmektedir (Rousseau 2013: 14). Rousseau, toplum sözleşmesini şöyle özetlemektedir: *" Her birimiz bütün varlığımızı ve bütün gücümüzü bir arada genel istemin buyruğuna verir ve her üyeyi bütünün bölünmez bir parçası kabul ederiz "* (2013: 15). Rousseau'nun genel *istemi hem* toplumsal bir oydaşmaya, hem de modern toplumda biçimlenmiş özel türden bir dünyevi düzenliliğe işaret eder. Buna göre, insanlar kendilerine gerekli olan her şey üstünde doğal bir hakka sahiptir. Ancak, insanı bir şeyin sahibi yapan işlem, onu geriye kalan her şeyin sahipliği dışında bırakır; payını aldığı için, onun sınırları içinde kalmak zorundadır; topluluktan isteyeceği bir hakkı kalmaz (2013: 16).

Rousseau'nun insanı *bir şeyin sahibi yapan işlemin, onu geriye kalan her şeyin sahipliği dışında bırakması* nosyonu, modern toplumun kısıtlama ve denetimsellik özniteliklerinin modernist teorisyenler tarafından keşfedildiğinin göstergesidir. Frued (2016) 'un uygarlığın bir parça güvenlik için özgürlüğünden vazgeçtiğine yönelik tezi, esasında çok önceden, Locke ve Hobbes tarafından modern toplumda özgürlüğün, yasaya ve düzene tabilikle olanaklı olduğu teziyle dile getirilmiştir. Özellikle Hobbes, *doğal hak* kavramlaştırmasıyla,

toplumsal yaşantıda bireylerin edimler, tahayyüller ve hissedişler düzeyindeki kısıtlanmasını ve denetimini son derece olağan karşılamaktadır. Hobbes'a göre doğal hak, kendi hayatını korumak için kendi gücünü dilediği gibi kullanmak ve kendi muhakemesiyle, bu amaca ulaşmak için uygun bulduğu yöntemleri pratiğe geçirme özgürlüğüdür (2018: 103).

Locke, Hobbes ve Rousseau'da, kamusal bir yüksek iradeyle toplumsal yaşantıda sorun alanlarını minimize eden, uzlaşma yaratan ve hukuk ilkesini garanti altına alan devlet tahayyülü, Marx ve Engels'in yaklaşımında, modern devlete ve onun kurumsal yapılaşmalarına kötücül bir değer atfına dönüşür. Bu kurgunun kuramsal bakımdan iki ekseni söz konusudur. İlki, kapitalist üretim yapısı ve rekabete dayalı işbölümünün sömürü odaklı işleyişinin insanal özü ve kapasiteyi yok ettiğine ilişkin inançtır. İkinci eksen ise, modern devletin sınıflar arası ilişkilerde mevzilendiği konuma yöneliktir. Engels'e göre, modern devletin işleyişi, kendisini oluşturan yurttaşlar topluluğundan ayrı, özel bir kamu gücünün varlığını gerektirir (Engels 2017a: 112). Devlet, (kamusal otorite) özü itibariyle, uzlaşmaz karşılıklar biçiminde bölünmüş toplumun, karşıt iktisadi çıkarlara sahip sınıflarının, bir savaşla yitip gitmemeleri için, çatışmaları hafifleten ve düzen içinde tutan bir mekanizmadır. Bu bağlamda, devlet, toplumun içinden doğar, ama onun üstünde yer alan ve gitgide ona yabancılaşan bir güce dönüşür (2017a: 199). Modern devletin işleyişindeki diyalektik, en güçlü sınıfın, iktisadi açıdan egemenliğinin, aynı zamanda, siyasal bakımdan da bir egemenliğe dönüşerek, hem ezilen sınıfa hem de devlete tahakküm

etmesidir. Engels'e göre, tarihsel olarak değerlendirildiğinde de, antik devlet, her şeyden önce, köleleri boyunduruk altında tutmak için, köle sahiplerinin devletiydi; tıpkı feodal devletin, serf ve köylüleri boyunduruk altında tutmak için soyluların organı, modern temsili devletin de ücretli emeğin sermaye tarafından sömürülmesi aracı olması gibi (2017a: 201).

Marx ve Engels'e göre, toplumsal yapı ve içtimai yaşamın kurumsal bütünlükleri, boşlukta inşa olmazlar ve her durumda üretici güçlerin, tarihsel süreklilik içerisindeki değişim, dönüşüm ve evrilmelerine göre konum alırlar. Marx[2], Anenkov'a yazdığı bir mektupta bu durumu şöyle ifade eder: " *Üretimin, ticaretin ve tüketimin belirli bir aşaması ise buna denk düşen bir toplumsal düzen yaratır. Bu toplumsal düzen üretim, tüketim ve ticarete uygun düşen bir aile, sınıf örgütlenmesi, sivil toplum ve politik devleti oluşturur.* " (Marx ve Engels 2016b: 26). Marx'a göre, kapitalist toplumsal yapılaşmada makineleşme, iş bölümü, sermaye ve gayrimenkulün yoğunlaşması; üretim fazlalığını, krizleri, küçük burjuva ve çiftçinin çöküşünü, işçi sınıfının sefaletini, üretimdeki anarşiyi, servet dağılımlarındaki eşitsizlikleri, ulusların kendi aralarındaki yok edici sanayi savaşını tetiklemiştir (Marx 2017b: 72).

Marx, kapitalist üretim sistemi ve rekabete dayalı etkileşim düzeninde, toplumun üyelerinin onda dokuzu için özel mülkiyetin fiilen olmadığı ve aslında özel mülkiyetin, bu onda dokuz için yok olduğundan dolayı var olduğu (2016b: 78) düşüncesindedir. O halde, proletarya kendi için

[2] Marx'ın P.V. Anenkov'a 28.12.1846 tarihli mektubu.

istediğini, tüm diğer sınıflar için istemeli ve öncü bir toplumsal sınıf olduğunun bilinciyle (kendi için sınıf) politik mücadeleye evrensel bir utkuyla süreklilik kazandırmalıdır. Marx ve Engels'in politik tahayyülünde, praxis ekseni ve siyasetin dönüştürücü gücü temel parametrelerdir. Çünkü insan siyasal bir hayvandır; yalnızca sürü halinde yaşayan sosyal bir hayvan değil; aynı zamanda kendini toplum içinde bireyselleştirebilen bir hayvandır (2017b:63). Bu yaklaşımda, politik özgürleşme, siyasallaşmış toplumsallıktan kaçınılmaz olarak ortaya çıkar.

1. Modern Siyasalın Bilinçaltı: Kamusal İrade, Özgürlüğe Karşı

Rousseau, Toplum Sözleşmesi'nde şöyle yazar: " Fethetmek, yönetmekten daha kolaydır, oldukça uzun bir kaldıraçla insan dünyayı tek parmağı ile yerinden oynatabilir ama, onu taşımak için Herakles'in omuzları gerekir." (2013: 69,70). Rousseau, Herakles'in omuzlarından, " genel istem " in toplumsal yaşamın politik bütünlüğünde yetki almış ve egemenliğini kurmuş halini kasteder. Rousseau'ya göre, bireyleri topluma bağlayan verilmiş sözler, sadece karşılıklı oldukları için zorunludurlar. Bireyler, bu sözleri yerine getirirken, kendi hesaplarına çalışmadan başkaları için çalışmazlar. Onun için " genel istem " her zaman doğrudur ve genel istem çerçevesinde herkes birbirinin mutluluğunu ister. Bunun temel nedeni, genel istemin hem içeriğinde hem de konusunda, " herkese uygulanmak üzere herkesten çıkmasıdır " Genel istem, kişisel ve belirli bir konuya yönelirse, doğruluğunu yitirir ve bireylere yol gösterebilecek hak duygusuna bağlı temel ilke ortadan kalkar (2013: 29).

Hobbes ise, tüm sorunların, bütün insanlığa gönderme yapan şu yasayla çözüleceği inancındadır. “ quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris / sana yapılmasını istemediğin şeyi, sen de başkasına yapma .” Hobbes’a göre bir insan, başkaları da aynı şekilde düşündüklerinde, barışı ve kendini korumayı istiyorsa, her şey üzerindeki hakkını bırakmalı ve başkalarına karşı, ancak kendisine karşı onlara tanıyacağı kadar özgürlükle yetinmelidir. Çünkü herkes her dilediğini yapma hakkını elde tuttuğu sürece, tüm insanlık savaş durumundan kurtulamaz (2018: 104). Hobbes, bu noktada, devletin hayatiyetini tekrar vurgular:

> *Devletin amacı, bireysel güvenliktir, kişilerin kamusal idare aracığıyla kendilerini korumaları ve mutlu olmak istemeleridir. Bu güvenlik, doğal bir hukukla sağlanamaz. Çünkü zorun gücü olmadan, ahitler sözlerden ibaret kalır ve insanları taraf tutmaya, kibre ve öç almaya sürükleyen doğal itkiler kontrol altında tutulamaz ve herkesin kendi yasasını uygulamasının önüne geçilemez* (2018: 133).

Hem Rousseau’da hem de Hobbes’da, birey - devlet ilişkisi, kişileri dışsal/nesnel koşullarından ve içsel psişik enerjilerinden olabildiğince soyutlar ve atomistik bir birey tasarımından hareket eder. Bu noktada, Mannheim’ın temel bir kavramsal ayrımına başvurmakta fayda vardır. Mannheim, toplum içindeki “ rasyonelleşmiş yapı ” ile “ irrasyonel hareket serbestliği ” nosyonlarını birbirinden ayrımlar. Mannheim’a göre “ dünyamız, muhtemelen her şeyi rasyonelleştirme, idari açıdan şekillendirilebilir kılma ve irrasyonel hareket serbestliğinin ortadan kaldırılması eğilimiyle nitelenebilir ” (Mannheim 2016: 140).

Mannheim'ın vurgu yaptığı bu eğilim, modern pratikler açısından ne anlama gelmektedir ? Marx ve Engels, (2014) " Komünist Manifesto " da, bu eğilimin anlamını, modern kapitalist toplumsal sistemin, geleneğin bütün nostaljik özünü, şovelyelik ruhunu, asude ve kendiliğinden olan tüm romantik toplumsal, tarihsel ve sosyo/psişik birikimini, para ilişkilerinin sert yapılaşmasında yok ettiğinin altını çizerek açımlar. Tüm tikelliklerin fiyatı ne gerçekliğine indirgenmesi, (Simmel,2013) modernliğin toplumsal ve siyasal geniş kapsamlı formasyonunun, üretim ilişkilerine tercüme edilebilen sistematik bir yönelimini gösterir.

Bu noktada gündeme getirilmesi gereken temel sorun: Bu yönelimi kompoze eden kamusal gücün/iradenin (devletin) kimi yaklaşımlarda nasıl meşrulaştırıldığına bakmaktır. Bu yaklaşımlarda, modern devletin yasa ve düzen sistematiği, bireylerin yabani halden sıyrıldıkları ve kendilerini gerçekleştirdikleri bir fanus olarak tasarlanır. Bu fanusun, olmazsa olmaz araçları özgürlük ve eşitlik nosyonlarıdır. Örneğin, Locke'a göre özgürlük; kişiliğini, eylemlerini, sahiplenmelerini ve bütün mülkiyetini hükmü altında olduğu yasaların izin verdiği sınırlar içerisinde dilediği gibi tasarruf etme ve düzenleme ve bunu yaparken de başkasının keyfi iradesine tabi olmama, serbestçe kendi iradesinin peşinden gidebilme hürriyetidir (2012: 41). Siyasal toplum ise, sadece, yasaya/hukuka başvurudan yoksun bırakılamayacak bireylerin var olduğu yerde bulunur. Mülkiyeti koruyamayan ve suçları cezalandırma iktidarına sahip olmayan hiçbir siyasal toplum varlığını sürdüremez (2012: 57). Locke'a göre, kimin siyasal toplumda birlikte olduğunu,

kimin olmadığını ayırt etmek kolaydır. Bir hukuka sahip olan ve yasa dışına çıkanları, bir merciye başvuruyla cezalandırabilen bireyler birbirleriyle sivil toplumdadırlar; fakat, ortak bir başvuru organı olmayanlar doğa durumundadır (2012: 58).

Oysa, Engels'e göre, devlet, Locke'un iddia ettiğinin tersine, hayati ve vazgeçilemeyecek bir yapı değildir. Tarihsel süreçte, devlet fikrinin olmadığı toplumların varlığı bir gerçektir. Devlet, toplumun sınıflara bölünmesinin bir iktisadi gelişme aşamasıyla bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır. İş bölümü ve metalaşma devleti zorunlu duruma getirmiştir (2017: 203). Rousseau'nun toplum sözleşmesi kuramında ise, Hobbes ve Locke'un güvenlik ve korunma taleplerinin dışında, dikkat çeken bir " halk" vurgusu vardır. Rousseau'a göre, " ne çeşit yönetim altında olursa olsun, yasayla yönetilen her devlet cumhuriyettir çünkü o zaman işleri yöneten sadece halkın yararıdır ve halk önemli bir varlıktır " (2013: 36). Rousseau'nun " halk " kavramsallaşmasının, özgürlük ve eşitlik nosyonlarıyla ilişkisi vardır. Rousseau, her yasama sisteminin temel dayanağının özgürlük ve eşitlik olduğu inancındadır. Özgürlük yasanın temel amaçlarındandır çünkü " her özel bağlılık devlet bedeninden eksilmiş bir güç demektir. " Eşitlik ise özgürlüğün tamamlayıcısı olmakla beraber, güç ve zenginliğin her birey için aynı olmasından ziyade, gücün ve zenginliğin hiçbir zorbalığa kaçmadan kullanılması ve yasanın emrettiği çerçevede kalmasıdır. Hiçbir yurttaşın ne başkasını satın alacak kadar zengin, ne de kendini satmak zorunda kalacak kadar yoksul olma durumudur (2013: 48,49). Rousseau'nun özgürlük ve eşitlik kavramlarına, toplumsal güç ilişkileri

ekseninde yüklediği anlam, Locke ve Hobbes'un kamusal otoriteyi yücelten, bireylerin hak ve özgürlüklerini yasaya / düzene tabiiyetle sınırlayan yaklaşımlarından daha geniş kapsamlı bir perspektife sahiptir. Özgürlük ve eşitlik gerçek toplumsal zemininde, bireylerin olanaklar dünyasındaki (yoksulluk /zenginlik) nesnel şartlarla ilişkilendirilir. Böyle bir ilişkilendirme, kaçınılmaz olarak Marx ve Engels'in toplumsallaşmış özgürlük ve eşitlik tahayyüllerine daha yakındır.

Marx ve Engels'e göre, insan varlığı belirli bir tarihsel kesitte, üretici güçlerin, toplumsal güç ilişkilerinin ve sınıf çatışmalarının kompoze ettiği bir toplumsal ilişkiler yapılaşmasının ürünüdür. Hatta, bilinç en yalın haliyle, toplumsal bir üründür (Marx ve Engels 2013: 55). Üretici güçlerin gelişmesi, ticaretin ve mübadelenin artışıyla, bilinç de gelişir ve yetkinleşir (2013: 56). Bireylerin yaşamları, kendilerini ortaya koyuş biçimleriyle, ne ürettikleriyle, nasıl ürettikleriyle ve üretimin maddi koşullarıyla örtüşür (2013: 39, 40). Üretici güçlerin ne ölçüde geliştiği, işbölümünün ulaştığı gelişme derecesinden anlaşılır. İşbölümü, kent ve köyün birbirinden ayrılmasına neden olur. İşbölümü geliştikçe ticaretle, sanayi emeği birbirinden ayrılır (Marx ve Engels 2011a: 20,21).

Marx ve Engels'e göre, emeğin toplumsal bakımdan gelişmesi, zenginliği ve kültürü bir toplumsal güç ilişkileri odağı olarak öne çıkarır ve böylece, emekçiler arasında yoksulluk, emekçi olmayanlar arasında da zenginlik ve kültür gelişir (Marx ve Engels 2010: 22). Marx'a göre bu eşitsizliğin kaynağı, sermayenin emeği ve onun ürünlerini yönetme

gücüne sahip olmasıdır (Marx 2011b: 105). Burada, kaynaklara erişimde ve onların işleyişinde yetki ve güç sahipliğine gönderme yapan bir komuta mevkii söz konusudur ve kapitalist sistemde bu mevkinin söz sahibi sanayi burjuvazisidir. E.O. Wright, klasik marksizmin sanayi burjuvazinin komuta mevkilerinin nesnel dayanaklarını üç ilişkili bağıntıyla açıklar. İlki, zenginliğin (refahın) karşılıklı bağımlılığı ilkesidir. Buna göre, sömürenlerin maddi zenginliği/refahı nedensel olarak sömürülenlerin maddi istismarına bağlıdır. İkincisi, dışlanma ilkesidir: Sömürülenlerin ve sömürenlerin maddi refahının karşılıklı tersinmesi, üretim araçlarının kullanımından dışlanmayla ilgilidir. Üçüncüsü, mülkiyet ilişkisidir ve burada, dışlanma, işgücü üzerinde tasarruf imkânı verdiği için, sömürenlere maddi avantajlar yaratır (Wright 2003: 8).

Marx, (2009) kapitalin birinci cildinde, Linguit'in, Montesquieu'nün " yasaların ruhu " hayalini bir tek cümleyle çöpe attığını ifade eder: " Yasaların ruhu denilen şey, aslında mülkiyettir. " Marx'a göre kapitalist sistemde, bütün hukuksal, kültürel, dinsel, ahlaki ve yönetimsel sistematik ve işleyiş, özel mülkiyetin sömürü eksenli inşasını örtbas etmek için kullanılır. Klasik marksist tezlere göre, kapitalist sistem, artı değerin emeğin ellerinden koparılıp alınmasında, sınıfsal karşıtlıkları gizlemekte mahirdir. Bu işleyişte, sistemin lehine sonuç veren ilk toplumsal mekanizma, insan öznelerinin, emek nesnelerini kendilerine ait olarak denetleyemedikleri bir sürece girmeleri ve insan ilişkilerinin, insanın bilinçli faaliyetinden bağımsızlaşarak atomlaşmasıdır (Swingewood 2010: 74).

Bunun dışında bir de, devletin konumu vardır ki, marksist literatüre göre devlet, burjuvazinin bir ünitesi gibi işlemektedir (Poulantzas, 2014). Marx, (2012a) 18. Brumaire'de devrim sonrası Fransa'sında, hükümetin genel siyasi karakterinin, sanayi ve ticaret erbabının bir serada olduğu gibi büyütülmesi ve zenginleştirilmesi olduğunu iddia eder. Örneğin, 1848'den sonra Fransız hükümeti, çalışma saatini 10 saate indiren yasayı kaldırarak, borçluların hapsedilmesi uygulamasına geri dönerek, dernek kurma hakkını yasaklayarak ve halkın okuma yazma bilmeyenlerinin jüri üyesi olma haklarını ellerinden alarak (Marx 2012b: 42) geniş toplumsal kesimlerin aleyhine olan uygulamaları hayata geçirmiştir.

Marx ve Engels'e göre, her tarihi çağda, egemen ekonomik üretim ve mübadele tarzı ile onun zorunlu olarak ortaya çıkardığı sosyal örgütlenme, o çağın siyaset ve düşünce tarihinin temellerini oluşturmuştur (2011: 91) Bunun da ötesinde, toplumun yönetici maddi gücü olan sınıf, aynı zamanda, toplumun fikri gücünü de biçimlendirmiştir. Soylu sınıfın hâkim olduğu çağda şeref, sadakat; burjuvazinin hâkim olduğu çağda ise özgürlük ve eşitlik kavramları öne çıkmıştır (2011:52) Özgürlük ve eşitlik nosyonlarına, Marx ve Engels'in anlam atfı iki farklı eksende cereyan etmiştir. İlk eksen, modernliğin işleyen süreçlerinde, özgürlük ve eşitliğin liberal tasarımlarını eleştirisini yapmak biçimindedir. İkincisi ise, özgürlük ve eşitliğe yeni bir anlam çerçevesi çizmek ve özsel niteliklerini yeniden tanımlamaktır. Buna göre, kapitalist toplumsal sistem, sosyal kesimler arasındaki eşitsizlikleri artırmak ve gerçek insansal özgürlük

taleplerinin yaşama geçirilmesini engellemek amacıyla işler. Uygarlık, sınıflardan birine hemen hemen bütün hakları, öbürüne ise bütün ödevleri yükleyerek, ikisi arasında var olan ayrım ve karşılığı herkes için görünür hale getirmiştir (2017: 207). Marx, bu " görünür eşitsizliği " şöyle ifade eder:

> *Bir ev büyükte olabilir küçük de; komşu evler onunla aynı ebatta olduğu sürece mesken olarak toplumsal gereksinimi tatmin edecektir. Ama yanına bir saray dikilip de ev bir kulübe gibi görünmeye başladı mı, sahibinin idame etmesi gereken bir sosyal statüsü olmadığını belli edecektir* (2017: 56).

Marx' göre, " görünür eşitsizlik " durumunu bütün trajik yönleriyle deneyimleyen toplumsal sınıf proletaryadır. Bu durum karşısında proletarya, çift yönlü bir eşitlik talebini dile getirir: Ya toplumsal eşitsizliklere karşı, (zengin ile yoksulun, feodal efendilerle serflerin, israf ile açlığın oluşturduğu zıtlıklara) kendiliğinden bir tepki verir. Ya da proletarya, burjuva taleplerden daha doğru ve uzun erimli talepler çıkararak, eşitlik idealini burjuvaziye karşı ayaklanmak üzere bir propaganda aracı olarak kullanır (2016: 105). Engels'in değerlendirmesi, eşitlik talebinin devrimci bir özle ele alınması gerektiğidir. Çünkü, Rousseau'nun toplumsal sözleşme nosyonu hem boşlukta inşa edilmiş hem de Batı tarihi açısından dehşet verici bir dönemde kavramlaştırılmıştır. Şöyle ki, kendi politik yeteneğini kutsayan burjuvazi önce Direktuvar'ın yolsuzluklarına, sonra da Napolyon'un despotizmine sığınmıştır. Edebi barış vaadi bir savaşa dönüşmüş, zenginle yoksul arasındaki gelir uçumu artmış ve toplumsal

kesimlere yardım işlevi gören loncaların ve kilisenin önü kesilmiştir. Büyük sermaye gruplarının rekabeti yüzünden, küçük mülk sahipleri, mülklerini büyüklere satmak zorunda kalmıştır (Engels 2015: 38). Bu büyük toplumsal çöküş karşısında, Marx ve Engels, liberallerin özgürlük nosyonunun demokrasiyle birlikte düşünüldüğünü; ancak, gerçekte ise demokrasinin özgürlüğü dışladığı düşüncesindedir. Gelişmenin diyalektiği (ileriye doğru seyri) şöyledir: Mutlakiyetten burjuva demokrasisine; burjuva demokrasisinden proletarya demokrasisine; proletarya demokrasisinden demokrasisizliğe. (2010: 89).

2. Evrensellik, İktidar ve Mülkiyet İlişkileri

Batı içi toplumlarda, insanlığın, evrensel olarak geçim ve yaşam olanaklarını geliştirebileceği; eğitimsel, sosyal ve ekonomik açıdan kamusal bir güvenceyle korunabileceği, özgür ve göreceli olarak eşit bir yaşamın imkânlarının sorgulandığı toplum tasarımları, 17. ve 19. yüzyıl dünyasında olgunlaştı ve ayrıntılı biçimde kuramsallaştırıldı. Bu kuramsallaştırmalara, dönemin geleneksel yapılarının yerinden çıkması ve büyük dönüşüm kimliğiyle bağlantısında bir kriz algısı egemendi ve yaklaşımlar kendi kavramsal çerçeveleri ekseninde bu krizi hafifletecek bir telafi mekanizması arayışındaydı. Locke telafi görevini, modern devlete yüklemekte ve devleti, mutlak bir otorite olarak bütün uzlaşmazlıklar konusunda karar verme ve her hangi bir üyesinin uğrayacağı zararları karşılama yetkisiyle donatılmış bir yapı (2012: 59) olarak betimlemekteydi. Bu tasarımlama, bireyin devlet iktidarıyla ilişkisinde talep eden, sorgulayan, eleştirel yurttaş-failden ziyade;

madun, pasif ve nesne konumunda bir birey kurgusuna dayanmaktaydı. Bu kurguya göre özgürlük, yönetim altındaki insanların, yasama iktidarının koyduğu kurallara uymasıdır. Yasanın buyruğunun emir vermediği her durumda ise bireylerin kendi iradelerine uymaları ve başka bir insanın keyfi iradesine tabi olmama durumudur (2012: 21). Locke'un yaklaşımında, başka insanların iradelerine teslim olmama durumunun bir kazanım olarak kurgusu, Rousseau'da, toplum sözleşmesinin, doğanın insanlar arasına koyduğu maddesel eşitsizlik yerine, manevi ve haklı bir eşitlik getirdiği vurgusuna dönüşür. İnsanlar güç ve zeka bakımından olmasalar da sözleşme, hak ve hukuk yoluyla eşit olmaktadırlar (2013: 21)

Yasanın ve hukukun güvencesindeki birey, Rousseau'nun bakışında, modern devletin yurttaşlarını mutlu ve özgür kılması için yeterlidir. Bu eksende iki soruyu gündeme getirir: " Politik bir ortaklık kurmanın amacı nedir " ve " Bir toplumda üyelerinin korunmuş, gelişip mutluluğa erişmiş olduklarının en güvenilir belirtileri nelerdir " Rousseau'nun bu iki soruya cevabı: Her şey eşit olmak koşuluyla, dışarıdan katılmalar, yurttaşlığa alınmalar ve sömürgeler olmadan, yönetimi altında yurttaş sayısının arttığı hükümetin iyi hükümet (2013: 80) olduğu biçimindedir. Locke'a göre ise insanlık, modern devletle birlikte barbarlıktan uygarlığa bir sıçrama olanağı bulmuştur. Locke, İnsanın doğa durumunda iddia edildiği gibi yeteri kadar özgürse, kendi kişiliğinin ve sahiplenmelerinin mutlak efendisiyse, en büyüğe eşitse ve hiç kimseye tabi değilse, özgürlüğünü neden terk edeceğini sorar. Locke'a göre, bu apaçık olarak bir imparatorluktur ve insanın bu

imparatorluğu terk etmesi ve kendisini başka bir iktidarın hükümranlık ve denetimine tabi kılması için hiçbir anlamalı gerekçesi yoktur. Locke, bu gerekçeyi kuramsal olarak inşa etmekte zorluk çekmeyecektir çünkü doğa durumunda insan bu tür haklara sahip olmasına rağmen, bu hakkın kullanımı oldukça belirsiz ve sürekli olarak başkalarının tecavüzüne maruzdur (2013: 81).

Locke'a (2013) göre, bu ve benzeri hak gasplarının engellenmesi gereken en temel alanı mülkiyetin sahipliğidir. Locke, mülkiyetin kutsal olduğuna inanmaktadır. İnsan, doğanın bir parçasını çalışarak ve didinerek kendine katabilir ve onu bir kazanım haline getirerek mülkiyeti yapabilir. Bu, doğa durumunun toplumsal yaşamla örtüşen olağan bir sonucudur. Locke'un modern devletten beklentisi, mülkiyetin sahipliğini garanti altına alacak yasal / hukuksal düzenlemeleri yapmak ve tavizsiz bir biçimde uygulamaktır. Hatta bu süreçte sertlik kullanmaktan da geri durmamak gerekir. Locke'un mülkiyet sahipliğinin korunmasına ilişkin modern devlete mutlak güveni ve tam teslimiyeti; inanç ve din konusunda, devlete yönelik göreceli bir eleştiriye dönüşür. Bunun nedeni, dönemin İngiltere'sinde farklı mezhep ve inanç gruplarına mensup bireylere açık biçimde uygulanan baskı politikasıdır. Locke, toplumsal kitlelerin dinsel yaşantılarını, kişisel dünyalarında özgürce pratiğe yansıtabilmelerinin koşullarını analiz eder ve devlete, bu gruplara özerklik tanıyarak, inanç alanına müdahale etmemesini tavsiye eder (Locke, 2017).

Marx'ın ve Engels'in modern toplumun iktidar yapılaşmaları ve mülkiyet ilişkilerine yönelik analizleri birbiriyle ilişkili üç bağlamda

formüle edilebilir. İlki, tarihin materyalist yorumudur. Tarihin materyalistçe yorumu; tarihin ve tarihsel süreçlerin, geçim araçlarının verili durumu, evrimi, değişimi ve beslenme kaynaklarındaki genişleme dönemleriyle örtüştürülerek (2017: 29) açıklanmasıdır. Tarihsel süreçle, üretim ilişkileri bir dizi kategoriyle ilişkilendirilir. Buna göre, mülkiyetin ilk biçimi aşiret mülkiyetidir. İkinci aşama, devlet mülkiyetinin ortaya çıktığı ve tek kent durumunun olgunlaştığı antik komünal mülkiyettir. Üçüncüsü, kentlerde loncaların ortaya çıktığı feodal mülkiyettir. Dördüncüsü ise, emeğin ücretinin, makineleşmiş üretim bantlarında bir sözleşme çerçevesinde emek zamana göre belirlendiği kapitalist mülkiyettir (2013: 41-47). Tarihsel akışın beşinci aşaması, kapitalist mülkiyet düzeninin kendi çelişkileriyle yıkılacağı ve ezilenlerin iktidarıyla son bulacağı sosyalist aşamadır. Bu evre, devlete de ihtiyacın kalmayacağı ve insanal özü yabancılaştıran her unsurun ortadan kalkacağı komünist evreyle son bulacaktır. Tarihin maddi/nesnel ve ileriye doğru seyri, tüm toplumlar ve zamanlar için geçerli tunçtan bir yasadır.

İkinci eksen, burjuva toplumunun iktidar yapılaşmasına ve siyasal statükosuna alternatif oluşturan anti tez niteliğinde bir siyasallaşma pratiğidir. Siyasallaşma pratiğinin özü, işçi sınıfına yüklenen öncü sınıf misyonudur. Proletarya, “ siyasal bağımlılıktan ” kurtuluşun anahtarıdır. Toplumun bir kesimi olarak proletarya, kendi özgürlük projesine, toplumun diğer kesimlerini katar ve total bir özgürleşmeyi gerçekleştirir. Proletarya, kendi öz yaşam koşullarını ilga etmeden, kendi kendini kurtaramaz (Marx ve Engels 2009: 62). İşçi sınıfı, kendi

özgürleşmesini yaşama geçiremezse, toplumun diğer kesimleri de boyunduruktan kurtulamaz. Evrensel karakterli olarak kurgulanan bu özgürlük söylemi, toplumsal kesimlerin açık iletişimine dayanan alternatif bir siyasal toplumu varsayar.

Üçüncü bağlam ise, bu siyasal iletişime ruhsal bir öz inşa eden, insan eksenli ahlaki boyuttur. İnsan eksenli ahlaki boyutun opaklaştığı ilk odak noktası sömürü karşıtlığıdır. İkincisi ise, Marx ve Engels metinlerinin hemen her yerinde vurgulanan, " insan olanaklarının " geliştirilmesine yönelik taleplerdir. Marx, bu taleplerin, evrensel insan algısıyla tutarlılık ve eşgüdümüne şöyle vurgu yapmaktadır:

> *Hayatta kendimize ağırlıklı olarak insanlık adına çalışabileceğimiz bir konum seçersek hiçbir yükün altında ezilmeyiz. Çünkü yaptığımız fedakârlıklar her kesin faydasına olur. Böylece, küçük, bencil keyiflerle yetinmek zorunda kalmayız. Saadetimiz milyonların saadeti olur, eylemlerimiz sessizce ama sonsuza dek yaşar; küllerimizin üstüne onurlu insanların gözyaşları dökülür* (2017: 68).

17. ve 19. Yüzyıllar arasında olgunlaşan bu toplumsal tasarımlamaların en belirgin ortak özelliği, zamanın ve mekânın her noktasında geçerliliğe sahip bilimsel hakikatlerle temellendirildiklerine ilişkin evrenselci (Wallerstein 2012: 187) inançlarıdır. Bu toplumsal ve siyasal tasarımlamalarda, evrenselcilik nosyonunu tamamlayan birbiriyle ilişki üç düşünme ve değerlendirme biçiminden de bahsetmek olanaklıdır. İlki, " Avrupalının zaferine " yönelik olan inançtır. Bu inanç, Avrupalıların sanayi devrimini, sürekli büyümeyi, modernliği ve

insan hakları düşüncesi yarattığı ve bütün bu yaratıların, Avrupalıların hanesine yazılması gereken birer kazanımlar seti olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Bu düşünceyle bağlantılı, bir " medeniyet " algısı gelişmiştir. Avrupalılar, kendi medeniyet ve kültürel örüntülerini öncü, özgün ve otantik olarak görmektedir.

Evrenselciliğe teorik arka plan sağlayan ikinci düşünme biçimi ise, şarkiyatçılıktır. Şarkiyatçılık, batılı olmayan medeniyetlerin özelliklerine ilişkin izole ve soyut bir anlamlandırma biçimidir (2012: 191). Örneğin Marx, Asya tipi üretim biçimi kavramlaştırmasıyla, doğu toplumlarının kapitalist dünya sistemine entegre olma şanslarının olmadığını ve Asya tipi üretim biçiminin, kaçınılmaz olarak doğu despotik rejimler inşa edeceğine vurgu yapmıştır. Evrensellik nosyonunu besleyen üçüncü düşünme biçimi, ilerleme fikridir. Bu fikir, batı toplumlarının tarihsel gelişim çizgisinin medenileşme, uygarlaşma ve insanlaşma kriterleri oluşturduğunu, çağdaşlaşmak isteyen diğer uluslarında, aynı gelişim çizgisini izlemekten başka şansları olmadığını ima etmektedir (Özkurt 2019: 357). Bu imanın, sosyolojik kavramlaştırması tarihsicilik ya da çizgisel tarih anlayışı modelidir ve ilk olarak Comte, sonra da Marx tarafından kuramsallaştırılmıştır.

Comte, pozitif felsefe kurslarının birinci dersinde, insanlık tarihine bakıldığında, insan zihninin düzenli biçimde ilerlediğine vurgu yapar. İnsanlığın gelişim süreci içinde zihin, karakterleri farklı olan ve birbirine zıt üç felsefe yapma yöntemi kullanmıştır: Teolojik/kurgul hal, metafizik/soyut hal ve bilimsel /pozitif hal. İlki, insan zihninin zorunlu hareket yasasıdır, ikincisi, sadece bir geçişi temsil etmektedir.

Üçüncüsü ise insan zihninin sabit ve belirgin halidir. Pozitif/ bilimsel hal, iyi düzenlenmiş akıl yürütmenin ve gözlemin kullanıldığı, fenomenlerin gerçek yasalarının keşfedildiği evredir. Evrensel olarak doğruluğu onaylanan bir yasadır ve insanlığın akılsal muhakeme gücü bakımından ulaşabileceği nihai noktadır (Comte 2001: 31,35).

Marx (2013) ise insanlık tarihini evrensel olarak mülkiyetin ve iş bölümünün aşamalarıyla açıklamıştır. Tarihsel süreç şöyle bir gelişim göstermiştir: Aşiret mülkiyeti, antik komünal mülkiyet, feodal (zümre) mülkiyet ve modern üretim araçlarına ve ilişki ağlarına gönderme yapan kapitalist mülkiyet. Marx'ın tarihsel gelişime ilişkin kehanet içeren iki evresi ise, devlet olanaklarının işçi sınıfı tarafından yönlendirildiği ve kapitalist iş bölümünün ortadan kaldırıldığı sosyalist mülkiyet ve son aşamada ise devletin bütünüyle tasfiye edildiği komünist mülkiyettir. Marx'a göre bu yasa, tarihsel gelişimin diyalektik yasasıdır ve evrensel olarak toplumsal /tarihsel ilerlemenin manifestosudur.

3. Yeni Siyasallaşma Pratikleri ve Demokratik/Eşitlikçi Evrensellik Talepleri

Hem 19. Yüzyılın sonu hem de 20. Yüzyılın ilk yarısındaki siyasallaşma biçimlerinde, faşizm gibi radikal pratikler dışarda bırakıldığında, kurucu kavramlaştırma ve siyasal retoriğin özgürlük, eşitlik, adalet, kardeşlik gibi temalar üzerine inşa edildiği görülür. Özellikle Locke, Hobbes ve Roussease'nun yaklaşımlarında, bu temalar pratik mevcudiyetlerini devletin ve hukukun mutlak egemenliğinde bulurlar. Oysa, 20. Yüzyıl uygulamaları göz önüne

alındığında, yurttaşlıkla kapitalizmin birbirine zıt unsurlar haline geldiği (Marshall 2006: 20) görülür.

Modern devlet ve bürokratik yapılaşma, bir yüzyıl önce cazip hale gelen vatandaşlık, haklar, toplumsal erdem gibi ideallerden uzaklaşarak para ilişkilerine daha fazla gömülü hale gelmiştir. 20. Yüzyıl, kapitalizmin ağ yapılarıyla genişleyerek, dünya coğrafyasında hemen hemen bütün mekânsal zeminleri hükmü altına aldığı özel türden bir dönemdir. Gorz, bu durumu, bir sanayi ürününde cisimleşen bilgi miktarının, bir bireyin hatta binlerce bireyin yeteneklerini kat kat aşması durumu olarak ifade ettiği " makro toplumsal işbölümü " kavramlaştırmasıyla açımlar. Makro toplumsal işbölümü, dünyanın dört bir yanında farklı fabrikalarda çalışan işçilerin homojen üretim süreçlerine gönderme yapar (Gorz 1995: 75). Birbirlerine üretim, pazar ve emek süreçleriyle bağlanmış ağ yapıları, sistematik biçimde hareket eder ve küresel ekonominin temel dinamiğini oluşturur. Marx ve Engels, kapitalizmin uzamları fetheden ve metalaşma süreçleriyle genişleyen bir yapıya sahip olduğunu zaten keşfetmişlerdi. Ancak, siyasal programlarının temel çıkış noktasını proletaryanın kendinde sınıftan, kendi için sınıfa geçişini toplumsal ilişki ağlarından bağımsız ve soyut biçimde tahayyül etmişlerdi (Wright 1985: 7).

Bu eğilim, proleter kimliğinin yalıtılmışlığını güçlendirmiş ve hegemonik bir eklemlenmeyi ilkesel olarak dışlamıştır (Laclau 2009: 64). Hegemonik eklemlenme, toplumsal gruplar arasında bir fraksiyonun ya da tikelliğin kendi taleplerini dile getirirken, diğer fraksiyonların ve tikelliklerin taleplerini kendi taleplerine ekleyerek

siyasal bir özneye dönüşme durumudur. Laclau," hegemonik eklemlemlenme " nosyonunu daha ayrıntılı açımlamak amacıyla, kollektif kimliklerin oluşumunun doğası ve mantığının ne olduğu sorusunu sorar. (Laclau 2013: 9). Laclau'ya göre toplumsal olanın inşası için (kolektif olanın inşası) iki yol vardır: Ya bir tikelliğin öteki tikelliklerle bağları ayrımsal türden sınırlamalarla koparılır ya da bütün tikelliklerin eşdeğer olarak ortaklıkları vurgulanarak, tikellikten kısmi olarak feragat edilir. Toplumsalın bu inşa biçimlerinin ilkinde fark mantığı, ikincisinde ise eşdeğerlik mantığı vardır (2013: 97,98).

Siyasal sahada evrensellik açık uçlu bir hegemonya mücadelesiyle bağlantılıdır (Butler 2009: 49). Farklılık mantığı, bir eşdeğerlik mantığının müdahalesiyle karşılaşacaktır çünkü tikel bir grubun kendi dilinde ve okulunda okuma isteği başka bir tikel grup için de geçerlidir (Laclau 2012: 24). Gramsci, bu mücadelede üç savaş formu öngörür: Hareket savaşı, mevzi savaşı ve yeraltı savaşı. Örneğin Gandhi'nin pasif direnişi, belirli açılardan hareket savaşına, belirli açılardan da yeraltı savaşına dönüşen bir mevzi savaşıdır. Boykot bir mevzi savaşıdır; grevler, hareket savaşıdır; silahlı güçler, saldırı ve muharebe gruplarının gizlice toplamları ise yeraltı savaşıdır (2011: 261). Gramsci'ye göre mevzi savaşlarına belirli stratejiler ve taktikler eşlik eder. Bu stratejiler ve taktikler, hegemonya nosyonunun pratik yordamlarını ve siyasal alandaki ikna süreçlerini betimlemesi açısından temel bağlamı oluşturur. Örneğin, yenilikçi bir sınıf, yönetici sınıfın gösterişli siper ve tahkimat kompleksine karşı ne yapabilir ? Klevaj ruhu, (kişinin tarihsel kimlik bilincinin ilerici edimi) yani kendisini

başroldeki sınıftan potansiyel müttefiki olan sınıflara doğru genişleten bir klevaj ruhu (Gramsci 2012: 67).

Laclau'ya göre, modernlik klevaj ruhunu yani göreceli bir tamlığı yaşama geçirerek tarihsel bir aktör olarak sahneye çıkmıştır. Bu tamlığı tesis eden ve akılcı bir toplumsal ilişkiler sistemini kuran bir evrensel sınıf, tikelciliğin ve fark mantığının kısıtlılıklarını aşmış ve barışık bir toplumu inşa edebileceğini göstermiştir (2012: 26,27). Laclau, antagonizma ve dışlamanın tüm kimlikler için kurucu olduğu inancındadır. Antagonizma ve dışlama yoksa her hangi bir kimlik inşası da imkânsız hale gelmektedir ama tam da bu işlev, yani farklı kimlikleri antagonistik sınırlar vasıtasıyla kurma işlevi, aynı zamanda o farklılıkları kararsızlaştıran ve yıkan şeydir (2012: 28). Evrensel ve tikelin arasındaki ilişki hegemonik bir ilişkidir yani tikel bir grup kendi tikelliğini evrensel bir temsilin imgesel ruhuna tercüme ederek hegemonik bir rol üstlenir (2012: 30). Örneğin feminist talepler, başka taleplerle zenci grupların, etnik azınlıkların, sivil haklar hareketlerin talepleriyle bir eşdeğerlik zinciri içine girer ve kendi tikelliğine kapanmış feminist bir bakış açısından daha genel ve geniş bir bakış açısı edinir (2012: 35).

Bu bakış açısının siyasal açıdan pratik bir yapılaşması olarak 1970 sonrası süreç, dünya sisteminde sosyo-ekonomik düzeyde radikal ölçekli değişimlere neden olmuştur. Bu değişimler, ağırlıklı olarak olumsuz mahiyettedir ve neo-liberal politikaların geniş kitlelerin toplumsal yaşantısında yoksullukla, gelir adaletsizliğiyle ve prekarizasyonla ilişkisinde sosyo-ekonomik bir daralmaya gönderme

yapmaktadır. 1970 sonrasında ortaya çıkan toplumsal hareketlerin ve siyasal karşı çıkışların rengi, dokusu ve ideolojik formasyonu da, bu dönemin genel karakteristik ve niteliklerine göre biçim almıştır. Yeni türden politik şekillenmelerin yönü, toplumsal grupların ve fraksiyonların birbirleriyle açık biçimde diyalog kurdukları ortak zemin ve kaygıları çoğalttıkları bir siyasallaşma türüne evrilmeleridir. Arif Dirlik, bu yeni türden siyasallaşmayı, tek bir amaca sahip tek bir hareketin içine hapsolmak yerine, farklı amaç ve çıkarların birbirine eklemlenebileceği alanlar yaratarak bu alanlarda, geçici amaçlar etrafında birleşen yapıların inşa edilmesi (Dirlik, 2008: 80) olarak betimler. Bu yapılar, farklı türden bir aktivist ve fail tipolojisini de ortaya çıkarmıştır. Tarrow'a göre, ulusötesi yeni siyasallığın esas aktörleri, yerelden yetişen ve yerel kaynakları kullanan köklü kozmopolitlerdir (Tarrow 2018: 123). Tarrow, ulusötesi aktivizmin çağımıza has kaynaklar ve fırsatlar üzerine yükseldiği inancındadır. Hızlı kişisel iletişim, ucuz uluslararası hava seyahati imkânı, yükseköğretim görenlerin sayısının artması ve İngilizcenin yaygınlaşması (2018:125) gibi pratikler uluslararası aktivizmi ve köklü kozmopolitliği tetikleyen nesnel/dışsal koşulları oluşturmaktadır. Foran'a göre ise Zapatistaların yeni siyasallaşmalar ekseninde şekillenen politik ve ideolojik formasyonu, eşitlik ve özgürlük nosyonlarına yüklenen daha içeriksel bir anlamı yansıtmaktadır Foran, ikinci Lacandon Ormanı bildirisinde bu meseleye yapılan vurguyu şöyle ifade etmektedir:

> *Bu devrim yeni bir sınıfın, bir sınıfın hizbinin ya da bir grubun iktidarıyla sonuçlanmayacak. Politik mücadele için özgür ve*

demokratik bir alan yaratacak. Bu demokratik alan tarihsel olarak birbirinden ayrılmaz üç temel öncüle dayanıyor: Demokratik biçimde hangi sosyal projenin baskın çıkacağını belirleme hakkı, herhangi bir projeyi destekleme özgürlüğü ve her projenin adaleti hedeflemesi zorunluluğu. (Foran 2005: 112).

SONUÇ

Günümüz toplumlarında, küresel siyasetin aktörleri ve baskın dinamikleriyle, toplumsal-siyasal olay ağlarının seyri/gidişi arasındaki bağıntıya ve ilişkiye özel türden bir bakış sergilenmelidir. Bu bakışın, kavramsal çerçevesinin çıkış noktasını, Mills' (1974) in 1960'ların Amerikan sistemini analiz etmek için ürettiği " iktidar seçkinleri " ve " komuta mevkileri " kavramlaştırmaları alabilir. Mills, 20. Yüzyılda ulus-devlet yapılaşmalarında merkezileşmenin arttığını, siyasal, askeri ve ekonomik güç opaklaşmalarının komuta mevkilerinde bulunan iktidar seçkinlerinin hem Amerikan siyasetinde hem de küresel siyasette olayların biçimlemesine yön veren ana belirleyenler olduğu düşüncesindeydi.

Küresel siyasette, 1945-1980 arası dönem aşağı yukarı Mills'in çerçevesini çizdiği biçimde gelişti ve olgunlaştı. Ancak, 1980'lerle birlikte, liberalleşme ve yeni dünya düzeni iki eksenli bir etki yarattı. Bir taraftan, ideolojilerin, toplu kurtuluş çarelerinin, sınıfın, ırkın ve bunlarla ilişkili olan totaliter siyasetlerin geniş toplumsal kitlelerin taleplerine cevap veremeyeceğini tarihsel yaşanmışlıklarla da tutarlı bir biçimde gösterdi ve kanıksattı. Ancak diğer taraftan, küresel eşitsizliklerin, gelir adaletsizliğinin ve insan hakları ihlallerinin yaygınlaşması karşısında geniş kitlelerin tedirginlikleri arttı ve hoşnutsuzluklar genişledi. Bu durum, ideolojisiz ve merkezsiz bir siyaset arayışına doğru evrildi ve küresel düzeyde duyarlılıkları yüksek bir kamuoyu oluştu. Bu kamuoyu belirli eksenlerde yoğunlaşan

ekolojik duyarlılıklar, kültürel talepler, cinsiyet eşitliği ve hukuk ihlallerine karşı evrensel düzeyde bir duyarlılığı inşa etti ve örgütledi.

Yeni siyasetin yönü, gevşek bağlantılar üzerine kurulu ve demokrasi talebini yaşama geçirmeyi hedefleyen bir kimliktedir. Ancak bu kimlik, aynı zamanda yoğun bir küresel kapitalizm eleştirini de içermektedir. Modernist kuramcıların yaklaşık iki asır önce özgürlük, eşitlik ve evrensellik nosyonlarına yükledikleri, devletin ya da kamusal gücün insanı özgürleştireceği ya da işçi sınıfının toplumun tüm diğer tikelliklerini temsil ederek kurtaracağı tezleri, yeni siyasetin dünyasında, çoğulcu demokrasi ve gerçek adalet talepleriyle yer değiştirdi ve ortaklaşmaların zeminini genişletti.

KAYNAKLAR

Balibar, Etienne (2013). " Ulus Biçimi: Tarih ve İdeoloji ", *Irk, Ulus, Sınıf*, çev. Nazlı Ökten, ss. 107-130, İstanbul: Metis Yayınları.

Butler, Judith (2009). " Evrenseli Yeniden Sahnelemek: Hegemonya ve Biçimciliğin Sınırları ", *Olumsallık, Hegemonya, Evrensellik*, çev. Ahmet Fethi, ss. 19-55, İstanbul: Hil Yayın.

Comte, Auguste (2001). *Pozitif Felsefe Kursları*, çev. Erkan Ataçay, İstanbul: Sosyal Yayınları.

Dirlik, Arif (2018). " Pasifik Perspektifinde Toplumsal Hareketler: Çağdaş Radikal Siyasetin Soyağacı Üzerine Düşünceler ", *Toplumsal Hareketler*, derl. Y. Doğan Çetinkaya, çev. Galip Doğduaslan, ss.75-93, İstanbul: İletişim Yayınları.

Engels, Friedrich (2017). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çev. Kenan Somer, Ankara, Sol Yayınları.

Engels, Friedrich (2015). *Ütopyadan Bilime Sosyalizm*, çev. Yılmaz Onay, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

Frued, Sigmund (2016*). Kültürdeki Huzursuzluk*, çev. Veysel Ataman, İstanbul: Say Yayınları.

Foran, John (2005). " Devrim ve Küreselleşme: Chiapas'tan Seattle ve Ötesinde ", *Toplumsal Hareketler*, derl. Y. Doğan Çetinkaya, çev. Galip Doğduaslan, ss. 95 - 121, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Gellner, Ernest (2013). *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Büşra Ersanlı & Günay Göksu Özdoğan, İstanbul: Hil Yayın.

Gorz, Andre (1995). *İktisadi Aklın Eleştirisi*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gramsci, Antonio (2011). *Hapishane Defterleri* cilt:1, çev. Ekrem Ekici, ed. Joseph, A. Buttigieg, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Gramsci, Antonio (2012), *Hapishane Defterleri* cilt:2, çev. Barış Baysal, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Hobbes, Thomas (2018). *Leviathan*, çev. Semih Lim, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Küçük, Mehmet (2011). " Postmodernin Modern Karakteri ya da Dönemleştirmenin İronisi ", *Modernite versus Postmodernite*, ss. 27- 64, İstanbul: Say Yayınları.

Laclau, Ernesto (2009). " Kimlik ve Hegemonya: Siyasal Mantıkların Oluşumunda Evrenselliğin Rolü ", *Olumsallık, Hegemonya, Evrensellik*, çev. Ahmet Fethi, ss.56-103, İstanbul: Hil Yayın.

Laclau, Ernesto (2013). *Popülist Akıl Üzerine*, çev. Nur Betül Çelik, Ankara: Epos Yayınları.

Laclau, Ernesto (2012). *Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme*, çev. Ertuğrul Başer, İstanbul: Birikim Yayınları.

Locke, John (2012). *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, çev. Fahri Bakırcı, Ankara: Ebabil Yayınları.

Locke, John (2017). *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup,* çev. Melih Yürüşen, Ankara: Liberte Yayınları.

Mannheim, Karl (2016*). İdeoloji ve Ütopya*, çev. Mehmet Okyavuz, Ankara: Nika Yayınevi.

Marshall, T. Humphrey (1949). " Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar ", *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*, derl. Marshall, T, H. & Bottomore, T, çev. Ayhan Kaya, ss.1-51, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Marx, Karl & Engels, Friedrich (2014). *Komünist Manifesto*, çev. Levent Kavas, İstanbul: İthaki Yayınları.

Marx, Karl (2017). *Zincirlerimizden Başka Kaybedecek Neyimiz Var ?* , çev. Peren Demirel, İstanbul: Aylak Adam Kültür Sanat Yayıncılık.

Marx, Karl (2011). *1844 El Yazmaları*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl (2009). *Kapital 1*, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl (2012a). *Louis Bonaparte'ın 18. Brumaire*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl (2012b). *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1848-1850*, çev. Ersin Özalp, İstanbul: Yazılama Yayınevi.

Marx, Karl & Engels, Friedrich (2016). *Devlet ve Hukuk*, derl. & çev. Rona Serozan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Marx, Karl & Engels, Friedrich (2013). *Alman İdeolojisi*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl & Engels, Friedrich (2011). *Politika ve Felsefe*, çev. Tektaş Ağaoğlu, İstanbul: Belge Yayınları.

Marx, Karl & Engels, Friedrich (2010). *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, çev. Barışta Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl & Engels, Friedrich (2009). *Kutsal Aile*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları.

Mills, C.Wright (1974). *İktidar Seçkinleri*, çev. Ünsal Oskay, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Nisbet, Robert (2014). “ Muhafazakarlık ”, derl. Tuncay, M. & Aydın, U. *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi,* çev. Erol Mutlu, ss. 105-142, İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Özkurt, Cem (2008). *Sınıf ve Ötesi*, Ankara: Gece Kitaplığı.

Poulantzas, Nikos (2014*). Kapitalist Devlette Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*, çev. Şule Ünsaldı, Ankara: Epos Yayınları.

Rousseau, J. Jacques (2013). *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Simmel, Georg (2013). “ Metropol ve Tinsel Hayat ”, *Modern Kültürde Çatışma*, çev. Nazile Kalaycı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Swingewood, Alan (2010). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Tarrow, Sydney (2018). “ Köklü Kozmopolitler ve Ulusötesi Aktivistler ”, *Toplumsal Hareketler*, derl. Y. Doğan Çetinkaya, çev. Galip Doğduaslan, , ss.123-151, İstanbul: İletişim Yayınları.

Wagner, Peter (2013). “ Modernitenin Krizleri: Tarihsel Bağlamlarda Siyasal Sosyoloji ”, *Sosyal Teori ve Sosyoloji,* çev. Yücel Bulut, , ss. 115-137, İstanbul: Küre Yayınları.

Wallerstein, İmmanuel (2013). “ Üç Değil, Bir İdeoloji ? Modernitenin Sahte Savaşı ”, *Sosyal Teori ve Sosyoloji*, çev. Mustafa Özel, ss. 63-81, İstanbul: Küre Yayınları.

Wallerstein, İmmanuel (2012). Bildiğimiz Dünyanın Sonu, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.

Wright, E. Olin (1985). *Classes*, Londra: Verso.

Wright, E. Olin (2003). “ Social Class ”, ed. Ritzer, G, Forthcoming in Encylopedia of Social Theory, Sage Publications, https:// ssc. wisc. edu

BÖLÜM 4

BİR TOPLUM MÜHENDİSLİĞİ ARACI OLARAK POST-BÜROKRASİ

Dr. Öğr. Üyesi Şerife PEKKÜÇÜKŞEN[1]

Öğr. Gör. Habibe KULLE[2]

Öğr. Gör. Tevfik KARAŞAHİN[3]

[1] Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Karaman, Türkiye, pekkucuksen@kmu.edu.tr

[2] Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Kırıkhan Meslek Yüksekokulu Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Hatay, Türkiye, habibe.kulle@mku.edu.tr

[3]Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Hisarcık Meslek Yüksekokulu, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, Kütahya, Türkiye, tevfik.karasahin@dpu.edu.tr

GİRİŞ

Toplumsal alanın sahip olduğu dinamiklerin bir değişim sürecinin içerisinde ancak birbirine bağlı olarak varlığını sürdürdüğü söylenebilir. Ne tam bir bağımsızlık ne de bir bağlılık olarak ifade eden bu durum değişim için belirleyici olabilmektedir. Toplumsal alanın beşeri unsuru olan insan ve onun sahip olduğu kültür, din, dil vb. öğeler bu değişim olgusunun temeli olsa da siyasal ve iktisadi faktörler bazen bunların önüne geçebilmektedir. Özellikle edinilen siyasi tutum ve yöntemler toplumsal alanın şekillenmesinde en önemli ölçüt haline gelebilmektedir. Bilhassa majör siyaset anlayışının hâkim olduğu siyasal atmosferde bu duruma daha sık ve baskın olarak rastlanabilmektedir. Çünkü majör siyasetin sahip olduğu yeniden yapılandırma, yönlendirme, farklılıkları yok edip tek tipleştirme, çokluk yerine çoğunluğu tercih etme, kimlik oluşturma, özdeşleştirme, temsile dayalı olma vb. özellikleri onu buna mecbur kılmaktadır. Toplumsal alanın doğal bileşenlerinden ziyade yapay bileşenler tarafından şekillendirilip yönlendirildiği bu durumlarda toplum istenilen biçimde yeniden inşa edilebilmektedir. Bu inşa süreci bazen kırıcı olabileceği ve sert güçler kullanılarak gerçekleşebileceği gibi bazen de yumuşak ve uzun bir süreç içerisinde yapılabilmektedir. Devletin her alana hâkim olmak ve siyasal iktidarın her durumda kendisini hissettirme isteği toplum mühendisliğini (devlet/iktidar açısından) gerekli kılmaktadır. Toplum mühendisliğini zorunluluktan ziyade, zorlama olarak gösteren şeyse siyasal iktidarın kendi meşruluğunu sağlayıp egemenliğini uzun süre devam ettirme isteğidir.

Bu istekten güç alarak toplumsal alana etki edebilecek değişkenleri tespit edip onlar aracılığıyla toplumsal alanı şekillendirebilmektedir. Bunların içerisine dini, siyasi, özel, resmi ve gayriresmi araçların, kurumların ve kuruluşların hepsi dâhil edilebilmektedir. Bürokrasi veya bürokratik alan bu araçlardan birisi veya bu araçların üretilebildiği bir alan olarak görülebilir. Özellikle bürokrasinin gelişen teknoloji ile yeniden yapılanması ile bu daha da mümkün hale gelmiştir. Bu çalışmanın ana konusunu da bu husus oluşturmaktadır. Yani bürokratik alan, yeniden yapılanma, gelişen teknolojiye ayak uydurma çabası ve kamusal alan ile siyasal alan arasında bir tür aracı konumunda olmasından dolayı toplumsal alanın inşasına katkı sağlamakta mıdır? Yine bürokrasi yaşadığı post değişimler ile toplum mühendisliğinin farklı bir aracı haline mi gelmiştir?

Bu çerçevede toplum mühendisliği, bürokrasi ve post-bürokrasi kavramları ele alınıp, toplum mühendisliği ile post-bürokrasi ilişkisi değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. Toplum Mühendisliği Kavramına Genel Bir Bakış

Toplum mühendisliği basit tanımıyla, belirli ilkeler doğrultusunda yeni bir topluluk hali inşaası olarak tanımlanabilir (Sağır, 2019:105). Avrupa'nın aydınlanma ile birlikte rasyonelliği her alana enjekte etme ve rasyonel bir yaşam sürme çabasının bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka açıdan bakıldığında toplum mühendisliği dil, din, ırk, kültür vb. gibi bir toplumu bir arada tutan ve onları ortak değerler ekseninde birleştiren öğelere siyasi ve iktisadi beklentiler

uğruna yön verme çabası olarak da değerlendirilebilir. Bu açıdan bir çeşit "kültür aşılama" (Duverger, 1995:94-96) süreci olarak da değerlendirilebilir. Toplum mühendisliğinin siyasi alana yansıması politik mühendislik olarak karşımıza çıkar. Toplum mühendisliği kavramını sadece sosyolojik ve siyasi alanla sınırlamanın kavramının önemini kavramak açısından hatalı olacağını belirtmek gerekir. Çünkü toplumsal alanın en küçük grubunda etkin hale getirilebileceği gibi çok büyük bir alanı da etkileyebilmektedir.

Toplum mühendisliği yaygın kullanımıyla sosyal mühendislik, istenilen düzenin oluşturulması için bir takım projelerin üretilmesi yoluna da başvurur. Bunların toplumsal alanda yaygınlık kazanmasında en önemli faktör medya olmakla birlikte yazılı, sözlü ve görsel bütün araçlar ile her türlü dedikodu mekanizmasını da devreye sokabilmektedir (Toplum Mühendisliği Nedir, Kimler Hangi Amaçlarla Uygular?, 2019). Sosyal medyanın bunun gerçekleştirilmesindeki gücü ise Zygmunt Bauman'ın deyimiyle tuzak olarak değerlendirilebilecek kadar korkutucu boyutlara ulaşabilmektedir. Bununla birlikte toplum mühendisliğinin başarılı olarak yönetilip uygulandığı bir toplumda siyasi açıdan her şey beklendiği şekilde ilerletilebilse de psikolojik ve sosyolojik alanda durum çok da istenilen gibi olmayabilmektedir. Özellikle de toplum mühendisliği sonucunda toplumsal kimliği ve bilinci zedelenmiş olan bir toplumda mutsuz, şiddetin kol gezdiği ve hastalıklı bir toplum ortaya çıkabilmektedir (www.aydinyaka.com, 2019).

Toplum mühendisliği kavramının farklı iki boyutundan birincisi Marx'a atfedilen ütopyacı toplum mühendisliğidir. Bu toplum mühendisliği her şeyi belirli bir plan ekseninde ve bir bütün olarak değiştirmeyi arzu eder. İdeal toplum için toplumsal alanın parçalı olarak bütünselliği doğuracak şekilde değişmesi gerekmektedir; amaca ulaşmak için parçalı adımlar teker teker gerçekleştirilmelidir (Akgün, 2009:73). Marx, ütopyacı toplum mühendisliğine tarihsel materyalizmi ile karşı çıkar. Ona göre toplum bireysel aklın belirlediği ve planladığı şekilde değil tarihsel yasalar ile kendiliğinden şekillenmelidir. Tüm kökten yapısalcı hareketlere de bu tarih anlayışı ile karşı çıkmıştır (Popper, 1994: 130-131). Bir diğer toplum mühendisliği ise Popper'in kendi modeli olan bölük pörçük toplum mühendisliğidir. Bu toplum mühendisliği anlayışına göre insan hayatı tesadüf ve rastlantılar ile doludur ve önceden şekillendirilemez. Bundan dolayı toptan bir toplum mühendisliğinin umduğu şeylerin tam aksi sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Bölük pörçük toplum mühendisliği eleştirel bir tutum ile bilimsel yönetim ve toplumsal incelemelerin yanlış ve eksik yönleri tespit edilerek toplum için en uygun yaşam tarzının benimsenmesi gerektiğini savunur (Popper, 1994: 122-123). Popper'a göre bir yetersizlik çağrışımı varmış gibi görünse de bölük pörçük toplum mühendisliği tam da bu eksik ya da yetersiz olma durumundan dolayı en doğru tercihtir (Erdem, 2019:434). Popper bu kavram ile siyasal alanın "kim yönetmeli" ve "nasıl yönetmeli" sorularından ziyade "siyasal alanı nasıl biçimlendirmeliyiz ki kötü niyetli ve yönetme kabiliyeti olmayanların zarar vermeleri (daha fazla zarar vermeleri) önlenebilsin" sorularına

cevap aramaktadır. Toplumsal alan şekillendirilmek yerine siyasal alan şekillendirilmeli ve bu alanı düzenleyecek olan yasalar, anayasa ve genel seçimler ile sınırlandırılıp denetim altına alınmalıdır (Popper,1994: 122-128, 146).

Toplum mühendisliği kavramının bu iki farklı tanımından hareket edildiğinde toptancı toplum mühendisliğinin uygulama alanına taşındığını ve Popper'in da bahsettiği gibi yıkımlara sebep olduğunu; özellikle de siyasal alanın kendi içerisinde barındırdığı yönetici kitlesi içerisindeki niteliksizliklerin bu duruma sebep olduğunu belirtmek gerekir. Yine toplumsal alanda ikiliklere ve yıkıma; kargaşa ve düzensizliklere neden olduğu da açıktır. Bunun yerine sağlıklı bir toplumun inşa edilmesi ve siyasal alanın gerek kendi içerisindekilere gerekse de topluma zarar vermesini önlemek için Popper'in bahsettiği gibi bölük pörçük bir toplum mühendisliğine ihtiyaç vardır. Bu sayede majör bir siyaset anlayışı yerine dostane, oluşturucu, uzlaşmacı, farklılıklara yer veren, çokluğu esas edinen ve yatay düzlemde ilerleyen minör bir siyaset anlayışı mümkün olabilecektir.

2. Bürokrasi Kavramına Genel Bir Bakış

"Büro" ve "krasi" kelimelerinin birleşimiyle oluşan bürokrasi kelimesi Fransızca bir kavramdır. Kavram ilk olarak Fransız fizyokrat Vincont De Gournay tarafından 1745'de kullanılmıştır. Büro kelimesinin aslı Latince "burrus" kelimesidir ve koyu bir renk anlamına gelmektedir. Daha önce kamusal ve idari işlerle ilgilenen memurların kullandığı masalar bir çuha ile kaplanmış ve büro kelimesi de bu masaları ifade

etmede kullanılmıştır. “Krasi” kelimesi ise Yunancadır ve güç, iktidar anlamlarına gelmektedir. Bu iki kelimenin birleşimi olan bürokrasi kavramı büroların egemenliği, büroların hakimiyeti anlamlarını ifade etmektedir (Abadan, 1959:8).

Bürokrasi bürokratların yönetimi olarak tanımlanmaktadır. Bürokrasi kavramı toplumu ilgilendiren bir konu olarak yönetim bilimi ve siyaset bilimi olmak üzere birçok sosyal disiplinin inceleme alanına girdiği için bürokrasi hakkında yapılan tanımlamalar farklılık göstermektedir (Uçan,2014:23).

Devlet idaresi altındaki bireylere karşı görevlerini, bürokratlar vasıtası ile yerine getirmektedir. Bürokrasi, idari hiyerarşiye mensup memurlar tabakasının bütünü ile memurların hâkimiyetini ifade etmektedir. Buna göre kamu idaresine hâkim olan teşkilatla, kamu idaresini yürüten personelin bütününe bürokrasi adı verilmektedir. Ancak, şekilcilik ve kuralcılık yönleriyle yönetimleri olumsuz yönde etkileyebilecek farklı algıları da söz konusudur (Terzi, 2015:19). Bu çerçevede bazı çevreler bürokrasi kavramını onun yapısal niteliklerine (yetki alanı, büyük ölçek, hiyerarşi, işbölümü vb.) dikkat çekerek tanımlarken bazıları da bürokrasiyi davranışsal özellikleri (tarafsızlık, katılık, verimsizlik, kırtasiyecilik) yönüyle tanımlamaktadır (Eryılmaz, 2017:252).

Post-modern bürokrasi anlayışını anlayabilmek için ilk olarak modernizmin, post-modernizmin ve modern bürokrasinin ne olduğuna bakmak gerekmektedir.

Modernizm modern zamanda meydana gelmiş bir düşünce tarzıdır ve özellikle 19.yy'da Avrupa'da egemen olmuştur. Modernizm bu yönüyle kültürel ilerlemeyi bir başka ifade ile moderniteyi yansıtmaktadır. Modernizm, dönüşüm, dinamizm ve değişim gibi kavramları içermekle birlikte aydın tarzda örgüt sistem ve yapılarını esas almaktadır. Yani modernizm Ortaçağ tarzındaki örgütlenmelere tepki olarak dünyanın tekrar farklı bir bakış açısıyla yorumlanıp anlamlandırılması ve bütünleştirilmesi çabasıdır. Modernizm aklın izinde yeni bir siyasal, ekonomik ve sosyal yapılanmayı ifade eden, önceki örgütlenme tarzlarına karşı çıkan bir kavramdır (Yıldırım, 2009: 382).

Modern düşüncenin yönetim alanına yansıması şöyledir: merkeziyetçilik, katı bir bürokrasi, disiplinli olmak, sistematik olmak, iş bölümü (Aydın, 1997:62). Bu yönüyle modern dönemde örgütlenme tarzı ve örgütsel yapılar Weber'in bürokrasi modelini gündeme getirmiştir (Yıldırım, 2009:385). Yani modernizmin bünyesinde benimsediği temel özellikler Weberyen bürokrasinin özellikleri ile kesişmektedir. Weberyen bürokrasinin özellikleri şunlardır (Weber, 2013):

- Çalışanlar belirli bir nitelik ve liyakat ölçütlerine göre seçilmektedir.
- Bürokratik yapı içerisinde yer alan birimlerden açıkça belirlenmiş yetki ve görev alanı bulunmaktadır.

- Örgütlenme açık şekilde tanımlanmış hiyerarşik yapı içerisinde gerçekleştirilir.
- Memuriyet (bürokratik aygıtın parçası olmak) serbest bir sözleşme ilişkisiyle gerçekleşmektedir.
- Çalışanlar şahsi olarak hürdür ve yaptıkları görev ve iş itibariyle otoriteye karşı sorumludurlar.
- Memurların görevlerindeki çalışma süreleri veya başarı ölçütlerine göre oluşan görevde yükselme sistemi aynı zamanda "kariyer basamağı" denilen kavramı ortaya çıkarmaktadır.
- Memurlar kullandıkları araçların mülkiyetini ellerinde bulunduramamaktadır.

Post-modernizm kavramı ise ilk olarak New York'taki eleştirmen ve sanatçılar tarafından 1960'larda kullanılmış, daha sonra Avrupalı kuramcılar tarafından 1970'lerde geliştirilmiştir. Kavram temelciliğin (foundatinalism) ve evrensel bilginin eleştirisi olarak da ifade edilmektedir. Post-modernizmin ortaya çıkışı ve tanımı konusunda değişik görüşler vardır. Bazılarına göre modernlikten köklü bir kopuş bazılarına göre ise modernliğin bir uzantısıdır (Sarup, 1995: 156-158). Yapıbozum ve post-yapısalcılık kavramlarının güncellik kazanması ile post-modernizm tartışmaları aynı zamanda ortaya çıkmıştır. Post-modernizm kavramının toplum düzeni ve işleyişinden estetik anlayışa, bilim felsefesi ve toplum ile ilgili teorik çözümlemelere kadar uzanan oldukça geniş bir alanda ortaya çıkan tartışma biçimleri ve yeni

yaklaşımları içermesinden dolayı tanımlanması zordur (Şaylan, 1996:6).

Post-modernizmin toplumbilimsel alanda etkilediği sistemlerden biri de bürokrasi olmuştur. Post-modernizm, bürokrasinin modern dönemde kazanmış olduğu özellik, politika ve ilkeleri sorgulayarak modern bürokrasi değerlerini postmodern özellik, politika ve ilkeler ile değiştirmektedir. Post-bürokrasi döneminde bürokrasi esneklik, piyasa eksenlilik, vatandaş odaklılık, demokratiklik, etik gibi ilkelerle şekillenmektedir (Doğan, 2017:28).

Modern yönetim yaklaşımında başlangıçta bireylerin kontrol ve denetim altında tutulması önemli iken daha sonra gittikçe bireylere saygı ve onların tanınması gibi konular önem kazanmaya başlamıştır (Şişman, 1996:460). Örgütsel açıdan çeşitli örgütsel alt kültürler benzerlikten farklılık ve eşitsizliğe doğru bir gelişim göstermiştir (Hackman ve Silva, 1990:306).

Post-modern yönetim anlayışı, modernizmin kontrol sistemini (dikey yönetim) temellere dayalı usta-çırak bilgi paylaşımının merkeziyetçi yapısını ve hiyerarşik yapısını reddetmekte, bu yönetim anlayışına karşılık kontrolsüz bir düzenin mümkün olabileceğini savunmaktadır. Yani dışsal bir kontrolün yanında yöneticilerin örgüt içindeki değişik alt kültürlerin birbirleri ile uyum içerisinde çalışabilme koşullarını sağlayabileceklerini belirtmekte ve bürokratların kurumsal hedefleri doğrultusunda harekete geçirilmeleri için içsel kontrolü de savunmaktadır (Demirel, 2014: 174-175). Modern bürokrasi

yaklaşımına göre bütün önemsenirken post-modern bürokrasiye göre toplumu oluşturan daha küçük gruplar hatta birey önemsenmektedir (Alevok İzci ve Akkuş, 2017: 316). Post-modern bürokrasi esnekliği önemsemekte olup birimler arası farklılaşmaya karşı çıkmamaktadır. İnteraktif ve ortak sorumluluğu benimseyen bir yönetim anlayışını savunmaktadır (Demirel, 2014:175).

İnsan unsuru açısından modern bürokrasi teorisi araçsal akıl ve insan merkezciliği, post-modern bürokrasi teorisi öznenin yükselişi ve entelektüel sermayeyi; kapsama alanı açısında modern bürokrasi teorisi evrenselliği, post-modern bürokrasi teorisi yerelliği; uygulama alanı açısından modern bürokrasi teorisi standardizasyonu, post-modern bürokrasi teorisi esnekliği; süreç açısından modern bürokrasi teorisi determinizmi post-modern bürokrasi teorisi belirsizlik ve kaosu; amaç açısından ise modern bürokrasi teorisi ilerlemeyi, post-modern bürokrasi teorisi ise değerlerle yönetimi ve sorumluluğu ifade etmektedir (Erdemir, 2006).

3. Post-Bürokrasi Toplum Mühendisliğinin Bir Aracı Olabilir mi?

Doğa halinden siyasal alana geçişle birlikte bir topluluk olarak insanlığın devam ettirilmesinde bir tür düzenleyiciye ihtiyaç duyulmuştur. Doğa halinden devletli duruma yahut siyasal alana geçişte bu topluluğu düzen içerisinde devam ettirecek unsurlar belirlenirken bürokrasi toplumsal alanı birlikte tutacak araçlardan biri olarak düşünülmüştür. Toplumu siyasal erkin istediği şekilde dizayn

edecek bir araçtır bu. Bürokrasiyi kamusal alan ile toplumsal alanı ortak bir paydada birleştirip her iki alanın birbirinden haberdar olmasını sağlayacak olan bir güç olarak da düşünmek mümkündür. Kamu yönetiminin yaşadığı değişim ve dönüşüm içerisinde de bürokrasi geleneği değişikliğe ayak uyduracak nitelikte ilerletilmiştir. Geleneksel Weberyen bürokrasi anlayışı modernizmin bireyciliği ile geliştirilirken post-modern dönemde içinde barındırdığı kesin yargıları esneterek ilerlemeyi başarabilmiştir.

Kamu yönetimi, Ortodoks kamu yönetimi anlayışı ekseninde şekillenmiştir. Bu anlayışa göre bireysel tercihler kitlesel bir iradeye dönüştürülerek yasalar aracılığı ile kodlanır. Daha sonra bu yasalar bürokratlar tarafından uygulanır. Ortodoks kamu yönetiminin bu mekanizması ve yaşanan krizler kamu yönetiminde tıkanmalara neden olmuştur. Bu yönetilememe krizlerini aşmak amacıyla anayasacı ve toplumsalcı anlayış bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bunların temel sorunsalını eylemlerini nasıl meşru kılabilecekleri belirlemek oluşturmuştur. Meşrulaştırıcı araçların etkisinin geçici olması üzerine Fox ve Miller söylem kuramını geliştirmiştir. Bu kuram ile temel amaç dil aracılığı ile post-modern dönemin mekânını oluşturulan imgeler ile yaşanabilir kılmaktır. Temel sorunsalını da bu evreden sonra ne yapmalıyız oluşturmuştur. Tamamen politika esaslı oluşturulmuş olan söylem kuramı post-modern sürece "imleyenin serbest oyunu" ile yansımıştır (Fox ve Miller, 1996'dan aktaran Özcan ve Ağca,2010: 12). Yine Fox ve Miller gerçekliğin somut veya soyut oluşu yerine onu ortaya çıkarıp şekillendirenin insanın kendisi

olduğunu vurgularlar. Bu durum karşısında birçok şeyin özneden arındırılarak sadece bir "şey" olarak insan tarafından istediği şekilde var edildiğini savunurlar (Fox ve Miller, 1996'dan aktaran Özcan ve Ağca,2010: 12). Bu anlamda bürokrasi de bu şeylerden bir tanesidir. İnsanın ihtiyaçlarına göre ve gelişen bilimsel çalışmalara, teknolojiye paralel olarak da şekillenmiştir.

Fox ve Miller'in bu şeyleştirmelerin alanını daraltmak ve kamusal alanı onlardan uzak tutmak için oluşturdukları kavram "kamu enerji alanı" kavramıdır. Fox ve Miller kavrama Giddens'ın "yapılaşma kuramından", Berger ve Luckmanın "gerçekliğin sosyal inşası"ndan, Merleau-Ponty'nin fenomenolojisinden son olarak da kuantum fiziğinden yararlanarak ulaşmışlardır. Böylece sınırlı ve belirli katı, hiyerarşik alanı temsil eden bürokrasi yerine "kamu enerji alanını" ikame etmişlerdir. Burada enerji ile ifade edilmek istenilen, potansiyel olarak varolanın devamlı bir şekilde ortaya çıkması ve alan ise bunun somut halidir. Sonuç olarak kamu enerji alanı sosyal söylemin şekillendiği ve kamu politikalarının şekillendiği sahadır (Fox ve Miller, 1996'dan aktaran Özcan ve Ağca, 2010: 12). Fox ve Miller'in bu kamusal enerji alanı tanımında Habermas ve Arendt'in kamusal alana yönelik açıklamalarından etkilendiğini de belirtmek gerekir. Onlara göre kamusal alan vatandaşların her türlü konuda müzakere edip, görüş bildirebildikleri bir alanı ifade etmektedir (Villa, 1992: 712). Bundan dolayı söylem kuramında kamusal alanda etkinlik söylem ile sağlanır. Bu söylemin de duruma uygun, samimi ve dışarıdan katkıya açık olması gerekmektedir (McSwite, 1997: 178).

Post-bürokrasinin içerisinde barındırdığı özelliklerle bürokrasinin katı hiyerarşisinin silikleşmesi, takım çalışması, sınırların bulanıklaşması, eleştirel düşünceye öncelik verilmesi, farklılıkların sistem içerisinde yer alması, çokluğun esas edinmesi vb. özellikleri söylem kuramının savunduğu şekilde bürokrasinin de şekillendiğini göstermektedir. Ancak post-bürokrasi içerisinde barındırdığı bürokrat haznesi nedeniyle şeyleştirmelerinde hala devam ettirildiği bir alan olabilmektedir. Yani kamusal alanın beklentilerine uygun oluşturulan söylemlerin müzakereye yer vermeden sürdürüldüğü bir alan olagelmektedir. Bu durum geleneksel bürokrasi anlayışının çalışanın davranışlarına göre değerlendirilmesini esas edinip onu bu şekilde değerlendirip sisteme bağlaması gibi post bürokrasi de çalışanı duygusal olarak kendine bağlamaktadır.

Post-bürokrasi yeni kamu işletmeciliğinin argümanlarının eşleştiği uygulama alanlarının "mekâna" ilişkin olanlarından bir tanesidir. Yani post-bürokrasi ve diğer dönüşümler yeni kamu işletmeciliğinin mekânsal alana taşınmasını sağlayan ve neo-liberalizmin kendi kamu yönetimi alanını oluşturmaktadır. Bu durumda da bu tür mekânsal düzenlemeler kendi bilgi alanlarını ya da kendi iktidarlarını oluşturmaktadırlar. Ve bunların devamlılığı için toplumsal alanın kabulü şarttır (Aksan ve Çelik, 2011: 4-7). Bunu sağlamak için kullanılan yol da oluşturulan kimlikleştirme çalıştırmaları tek tipleştirme çalışmaları ve teknolojik gelişmenin kamusal faaliyetlerde kullanılması olmaktadır. TOKİ'leştirme, kentsel dönüşüm, e- devlet uygulaması bu durumun bir örneğidir.

Ayrıca bürokrasinin modernizmi ve post-modernizmi algılayış biçimi ile Türk bürokrasi geleneğini oluşturan kültürel temellerinde farklılık göstermesi post-bürokrasiyi kendi alanını oluşturmaya iten bir başka nedendir. Bu durumda post-bürokratik gelenek kendi kültürel imgelerini toplumsal alanda oluşturup yayarak kendi mekânsal oluşumunu tamamlamaya çalışmaktadır. Yine bürokrasi geleneğinin kendi içerisinde bir örgütlülüğü barındırdığını ve bu örgütselliğin de elit egemenliğini doğurduğunu; örgütsel yapı içerisinde bürokratik anlayışın birleştirici unsurlar olarak akrabalık, kültür, ideoloji gibi unsurların mevcut olduğunu da söylemek gerekir. Tüm bunlarda örgütsel ve siyasal liderlik bir güç aracıdır (Aksan ve Çelik, 2011: 4-7). Özellikle parti temelinde örgütlenme ve bürokratik kadroların parti bürokrasisiyle iç içe geçmişliği, demokrasi mefhumunu bürokrasinin baskın iradesine bırakmıştır. Bu iç içe geçmişlik, bürokrasiyi doğrudan toplumu dizayn etmenin bir aracı durumuna sokmaktadır ve bu zorunluluk post-modern döneme uygun argümanlarla devam ettirilmektedir. Tek partinin hâkim olduğu dönemlerde çok partili alanda da bu durum değiştirilememiştir. Değişen tek şey oluşan yeni yaklaşımlara paralel olarak dönüşümü sağlayacak söylemlerdir. Tek partili dönemde hâkim olan birlik ve bütünsellik yerini çok partili süreçte parçalanmışlığa bırakarak ilerlemiştir.

SONUÇ

Toplum mühendisliği gelişen teknolojiye ve farklılaşan ihtiyaçlara paralel olarak bürokratın dört duvar ile sınırlı olan alanı teknoloji ile sınırsızlaştırılabilmektedir. Yüz yüze iletişimin ortadan kaldırılarak bireyi daha özgür ve yapıcı kıldığı düşünülen bu anlayış aslında bürokratik sistemin sahip olduğu gizliliği dışarıya doğru arttırırken, içerden dışarıyı daha da şeffaf hale getirebilmektedir. Elektronik uygulamalar dosya, arşivleme, dikey hiyerarşi, zaman kaybı vb. bürokrasinin olumsuzluklarını ortadan kaldırırken aynı zaman da bireyin görünmeyen bir ağ zinciri tarafından yönlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Bu durum mevcut yapılanmada bireyi görünürde özgür kılsa da esasında onu sanal bir varlık haline getirip a-politik ve a-sosyal bir niteliğe büründürebilmektedir. Bürokratik alanın geçirdiği yeniden yapılanma bilgi edinme, anında erişim gibi kolaylıkları ile birlikte bireysel ve toplumsal alanın da bu yönde değişim göstermesine katkı sağlamaktadır. Bu durum kolay kabullenmeyi arttırırken, sorgulama yeteneğini aşındırmaktadır.

Demokrasi ile bürokrasinin paralel bir değişim yaşadığını ve demokrasinin alanından bürokrasi olgusunun majör siyaset anlayışından dolayı dışlanamadığını vurgulamak gerekir. Hatta siyasal iktidarın da kendi güç ve otoritesinin devamlılığını sağlamak için bürokratik alanı yasal düzenlemeler ile devamlı kıldığı da söylenebilir. Bu durum demokrasi anlayışının geleneksel dönemden post-modern döneme kadar siyasal iktidarın güç ve otorite kaygısından dolayı hala bir tür döngü içerisinde ilerletildiği gerçeğini de göstermektedir. Yani

demokrasi geleneği ilk başından beri siyasal iktidarın kaygıları ekseninde bürokrasi, yasal düzenlemeler, teknolojik ve ekonomik araçlarla kontrol altında tutularak ilerletilmektedir. Toplumsal alanın demokrasi beklentisi de bu belirlemeler ekseninde şekillendirilmektedir. Burada siyasal iktidarın en önemli aracı da ne yazık ki bürokrasi olmaktadır. Çünkü bürokrasi siyasal tutumlar sergilemeyi ve bu şekilde var olmayı alışkanlık haline getirmiş bir mekanizmadır. Yani post-bürokrasi de her ne kadar Weberyen bürokrasinin katılığından teknolojik gelişmeler ile sıyrılsa da siyasal iktidarın daha doğrusu siyasal alanın etkisinden kurtulamamıştır. Toplumsal alanı da bu etki ekseninde dizayn etmeye, topluluk haline getirmeye parçalı olarak devam etmektedir.

Son söz olarak gerek kamusal alandaki yapılanmaların ve reformların gerekse teknolojik alana paralel olarak yaşanan değişim ve dönüşümün, bürokrasinin geleneksel dönemden post-modern döneme kadar geçirdiği tüm bu maceranın tek bir amacı olduğu söylenebilir. Bu amaç ekseninde toplum şekillendirilip amacın devamlı kılınabilmesi için de araçlar her zaman var olacaktır. Bu amaç da müzakereci bir demokrasi anlayışını esas edinen minör siyaseti işlevsel hale getirmeye çalışan bir amaç değildir. Bu amaç tüm bunların aksini barındıran majör siyaseti ve siyasal iktidarın gücünü devamlı kılacak olan Ortodoks anlayışın, anayasacı ve toplumsalcı yaklaşımın ve söylem kuramının belirlediği amaçlar toplamından ibarettir. Yani bunların majör siyaset anlayışına uydurulmuş şekli olan "döngüsel demokrasinin, meşrulaştırılabilmesi –meşru kılınabilmesi- için bundan sonra ne yapmalıyız-ne yapılabilir-" için verilen bir uğraştır.

KAYNAKÇA

Abadan. N. (1959). Bürokrasi. Ankara Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara.

Akgün, S. (2009). "Karl Popper'ın Tarih Toplum ve Siyaset Felsefesi Üzerine Görüşleri", FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı7, ss. 59-76.

Aksan, G. ve Çelik Ö. (2011) Gerilim ve Uzlaşma: Demokrasi Ekseninde Bürokrasi ve Siyaset İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı. 25, ss. 1-10.

Alevok, İzci ve N., Akkuş, B. (2017). "Modernzim, Postmodernizm ve Türkiye'de Kamu Yönetiminde Uygulamaları", Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt 6. ss. 309-324.

Aslanoğlu, İ. (1998). Modernizmin Tanımı, Sınırları, Erken Yirminci Yüzyıl Mimarlığında Farklı Tavırlar. OdtüMfd. Cilt 8, Sayı 1. ss.59-66

Aydın, A.H. (1997). 21. Yüzyıla Doğru Türk Polisinin Organizasyon Yapısı ve Yönetim Sisteminde Postmodern Değişim, TODAİE Yayınları, Ankara.

Demirel, D. (2014). "Modernizmden Postmodernizme Kamu Yönetimi", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt 24, Sayı.2. ss.169-178

Doğan, K. C. (2017). "Postmodern Kamu Yönetiminin Kurumsal Temelleri Çerçevesinde Yönetişim Yaklaşımı: Literatür

Taraması", Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. Cilt 10. Sayı 1. ss. 27-45.

Duverger, M. (1995). Siyaset Sosyolojisi (çev. Şirin Tekeli), Varlık Yayınları, İstanbul.

Erdem, E. (2019). "Karl Popper'ın Platon Eleştirisinin Epistemolojik ve Politik Kökenleri", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 19, Sayı 3, ss. 423-436.

Erdemir, E. (2006). "Posmodernizmin İşletme Yönetimine Etkileri: Kavramsal Bir Çözümleme", e-akademi (hukuk, ekonomi ve sosyal bilimler aylık internet dergisi) Sayı 52. ss. ?

Eryılmaz, B. (2017). Kamu Yönetimi, Umuttepe Yayınları, İzmit.

Hackman, C., ve Silva, A. (1990). Gelecek 500- Yarının Organizasyonlarını Bugünden Yaratmak (çev. Hüseyin Kanbur), İnkılap Yayınevi, İstanbul.

McSwite, O. C. (1997). "Postmodernism and Public Administration's Identity Crisis", Public Administration Review, Cilt. 57, Sayı.2. ss. 174-181.

Özcan, K., Ağca V. (2010). "Yeni Kamu Yönetimi Anlayışında Post Modernizmin İzleri", Amme İdaresi Dergisi Cilt. 43, Sayı.3. ss.1-32

Popper, K. (1994). Açık Toplum ve Düşmanları (çev. Mete Tunçay, Harun Rızatepe) Remzi Kitapevi, İstanbul.

Sağır, A. (2019). "Türkiye'de Yeni Din Sosyolojileri Kimliği Üzerine Metodolojik Bir Tartışma", Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt, 22, Sayı, 2, ss. 94-123

Sarup, M. (1995). Postyapısalcılık ve Postmodernizm. (çev. A. Baki Güçlü), Ark Yayınevi, Ankara.

Şaylan, G. (1996). Çağdaş Düşünce Akımları: Postmodernizm, TODAİE Yayınları, Ankara.

Şişman, M. (1996). "Postmodernizm Tartışmaları ve Örgüt Kuramındaki Yansımaları", Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi, Cilt, 2 Sayı, 3. ss.451-464

Terzi, M. (2015). Türk Devlet Geleneğinde Bürokrasi, Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, İstanbul.

Uçan, H. (2014). Türkiye'de Bürokrasi ve Siyaset: Siyasi Müsteşarlıktan Bakan Yardımcılığına. Alter Yayıncılık, Ankara.

Villa, Dana R. (1992). "Postmodernism and Public Sphere", The American Political Science Review, .Vol. 86, No..3, pp. 712-721.

Weber, M. (2013). Bürokrasi ve Otorite (çev. H. Bahadır Akın), Adres Yayınları, Ankara.

Yıldırım, M. (2009). "Modernizm, Postmodernizm ve Kamu Yönetimi", Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi. Cilt,6. Sayı, 2. ss.380-397

(http://www.aydinyaka.com). (erişim tarihi: 09. 09.2019).

Toplum Mühendisliği Nedir Kimler_Hangi_Amaçlarla_Uygular_ [1]. mhtml) (erişim tarihi: 10.09.2019)

BÖLÜM 5

TÜRK DEMOKRATİK SOL'UNUN SOSYAL DEMOKRASİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI: (1970-1980 DÖNEMİ)

Arş. Gör. Umut Turgut YILDIRIM[1]

[1] İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Malatya, Türkiye, umutturgut.yildirim@inonu.edu.tr

GİRİŞ

Genel manasıyla sosyal demokrasi, Avrupa kıtası başta olmak üzere dünyanın çoğu coğrafyasında iki yüzyıldır var olan kapsamlı siyasal, ekonomik ve toplumsal anlayışı tanımlamaktadır. Bu anlayış, Avrupa'da sanayileşme ve modernleşmenin olgularının etkisiyle ortaya çıkan toplumsal ve siyasal sınıf farklılıklarının neden olduğu ekonomik, siyasal ve sosyal "problemlerin" çözümüne dair argümanları bünyesinde barındırmaktadır. Sosyal adaletsizlik, refahın eşitsiz dağıtımı, işçi haklarının ihlali ve sınıflar arası eşitsizliğin ortaya çıkardığı diğer problemlere çözüm arayan sosyal demokrasinin argümanları, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde siyasal partilerin de benimsemesiyle pratikte de karşılıklarını bulmuş ve fikirsel yapısını, siyasal iktidarların sahibi ya da ortağı olarak, tatbik şansını yakalamıştır.

Sosyal demokrasinin fikir alanındaki gelişiminin pratikleşme süreci, Türkiye'de de Avrupa'da olduğu gibi 20. yy'in ortalarından sonra başlamıştır. 1960'lı yıllardan itibaren de sosyal demokrat söylemin resmi olarak siyasal partiler tarafından benimsendiği görülmektedir. Tartışma götürmez ki; bu partilerin en önde geleni de Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) idi. CHP'de meydana gelen ideolojik çeşitlemenin –*Kemalizm'e eklenen sosyal demokratlık*- hem Türk siyasal tarihine hem partinin kendisine önemli etkileri bulunan bir değişimdi. Bu değişimin, uzun vadede CHP'nin siyasal programının uygulanması anlamında bir etki yapıp yapmadığı da ayrıca merak konusudur. Bununla birlikte, CHP'nin ilk olarak 1960'larda "Ortanın Solu" ile

başlayan ve 1970'lerin ortasında "Demokratik Sol"a dönüşen ideoloji yelpazesindeki konumlanmasının, partide meydana getirdiği dönüşüm aşikârdır. Bu önemle bakıldığında, sosyal demokrasi söyleminin ciddi anlamda sınırlarının belirlendiği 1970'li yıllarda CHP'nin siyasi eylemlerinin sosyal demokrasi bağlamında incelenmesi, Türkiye'de sosyal demokrasinin tarifini yapmakta belirli açılardan önem kazanmaktadır.

Bülent Ecevit, sosyal demokrasinin Türkiye'de siyasal ideoloji olarak yer ettiği dönemin siyasal hayatının önde gelen liderlerindendi. Nitekim 1957 yılında başlayan siyasi kariyerinde önce CHP genel sekreterliğine daha sonra da genel başkanlığına gelen Ecevit, kurduğu iki koalisyon hükümetiyle 1970'lerin siyasal gidişatında önemli rol oynadı. 1960'lı yılların ortasında altında imzası bulunan "ortanın solu" söylemi, CHP'nin programının sosyal demokrasi ilkeleri etrafında tekrar yapılandırma amacı taşırken, 1974'te içeriğini oluşturduğu "demokratik sol" ideolojisi, CHP'nin deneyimlediği çarpıcı değişimlerdendi. Sosyal adalet, bütüncül ekonomik kalkınma, gelirin toplumsal sınıflar arasında adil dağılımı, halkçılık, devletçilik ve ulusal çıkarları koruma vb. gibi temel değer ve ilkelere dayanan demokratik sol, Ecevit hükümetleri boyunca popülerliğini korudu ve Ecevit'in siyasal söyleminin sınırlarını çizdi. CHP'yi dönemin aşırı sol hareketlerinden ayırmak ve siyasal eğilim yelpazesinde konumlandırmak; CHP'nin "seçkinci" ve "topluma üstten bakan" tutumunun sona erdirilip halkla yakın ve organik bir bağ geliştirmek gibi amaçlar taşıdığı farklı kesimler tarafından ifade edilen ortanın

solu ve demokratik sol söylemleri, günümüz CHP'sinde de hala geçerliliğini yitirmiş değildir. Ancak 1970'li yıllarda CHP'nin iktidar ortağı haline gelmesiyle söylemin eyleme dönüşme sürecine geçildi. Yaklaşık on yıl kadar süren dönemde demokratik sol ideolojisi siyasal pratikte birtakım sonuçları doğurdu.

Buradan hareketle çalışmada, sosyal demokrasinin söylem noktasındaki egemenliğinin, reel politikte hareket alanı bulup bulmadığı, CHP'nin benimsediği bu ideoloji doğrultusunda hareket edip etmediği, 1970'li yıllara referans verilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla çalışmadaki temel sorunsal, CHP'nin sosyal demokrasi söyleminin, partinin 1970'li yıllarda iktidara gelmesiyle eyleme dökülüp dökülmediğidir. Bu anlamda çalışma, 1974, 1977 ve 1978-1979 yıllarında kurulan CHP hükümetlerinin sosyal demokrasi anlayışını söylem ve eylem düzleminde analiz etmektedir. Dönemin önemli siyasal ve ekonomik gelişmeleri ve göstergelerinin incelenmesi, sosyal demokrasi ve demokratik sol arasındaki ilişkilinin belirlenmesinde yöntem olarak benimsenmiştir. Sonuçta, CHP'nin 1970'li yıllarında esas söylemi haline gelen demokratik sol fikrinin söylem ve eylem noktasında birbirini tamamlama(ya)dığı, hayata geçirilmesi öngörülen reformların tam manasıyla gerçekleştirilemediği ifade edilebilir. Ayrıca demokratik solun sosyal demokrasiden belirgin farklılıklarının bulunduğu belirtilmelidir.

1. Sosyalizm ve Demokrasi Kavşağında Sosyal Demokrasi

Sosyal demokrasinin tarihi, sürekli değişen içeriğiyle ve temsil edildiği siyasi partilerin farklı algılayış ve uygulama yöntemleri dikkat çekmektedir. Bu nedenle sosyal demokrasiyi tanımlamak, birtakım zorluklarla karşı karşıya kalma sonucunu doğurmaktadır. Ancak Avrupa'da sosyal demokrat akımın düşünsel birikimini başlangıcını, 19.yy'nin sonlarına doğru İngiltere'de gelişen Fabianizm'e bağlamak mümkündür. Fabianizm'in sosyalizme devrimle değil de reformcu ya da evrimci yöntemlerle uluşma gayesi, sosyal demokratların da ilgisini çeken bir gaye olarak düşünüldüğünde Fabianizm ile olan ilişki daha da anlaşır hale gelmektedir (Kışlalı, 1993: 118). Öte yandan, 19. yüzyılın fenomeni sosyal demokrasi fikri, siyasal arenada partiler tarafından da tatbik edilmesiyle pratikleşme noktasında gelişme göstermiştir. Bu noktada, 1863 yılında kurulan Alman İşçiler Genel Birliği'nin -*General Association of German Workers*- de sosyal demokrat partilerin ilk örneği olarak hatırlatmak lazım gelmektedir (Reschke, vd., 2013: 15). İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomik anlamda Keynezci politikaların yaygın kabulü ve refah devleti anlayışının egemenliğiyle birlikte yükselen sosyal demokrasi, işçi sınıfının desteğiyle Avrupa'da siyasete yön verir hale gelmiştir (Pierson, 2001: 36-44). 1990'lardan sonra ise sosyal demokrasinin, sınıf yapılarındaki değişimle sosyal demokrat partilerin oy desteğinin giderek azalması, küreselleşme olgusuyla birlikte neo-liberal ekonomi politikaları üzerine inşa edilen yeni ekonomik düzenin kurulması, devletçi iktisadi planlamanın verimsizliğinin anlaşılması ve

Sovyetlerin çöküşüyle giderek gerilemiş ve modern liberalizmi, tek-ulus muhafazakârlığını ve konjonktüre uyarlanmış sosyal demokrasiyi kapsayan Üçüncü Yol fikri öne çıkmıştır (Heywood, 2007: 81-82).

Sosyal demokrasi, kapitalizm ve sosyalizm arasında bir denge arayışı üzerine kurulmuş, hem kapitalizm-liberalizm hem de sosyalizmin ilkelerini birlikte barındıran bir düşünce sistemi olarak tanımlanabilir. Özellikle kapitalizmin aşırılığıyla sosyalizmin ihtilalciliğini dengelemek iddiasındaki sosyal demokrasi, Soğuk Savaş döneminde sol içerikli, işçi ve emekçi kesimlere dayanan demokratik sosyalist bir çizgiyi benimsemektedir (Çeçen, 2005: 235-237). Buradan hareketle, sosyal demokrasinin ekonomik ve siyasal anlamda iki yönünden bahsedilebilir. Sosyal demokrasinin temsili demokrasileri eleştirisi ve negatif haklar yerine pozitif hakları merkeze alması, siyasal argümanlarını temsil etmektedir. Sosyalizmin devrimciliğinden uzaklaşarak evrimci düzen değişikliğini öneren sosyal demokrasi, sosyalist gayelerin demokratik düzen içinde ulaşılması gerektiğini öğütlemektedir (Bakan, 2019: 78). Ekonomik anlamıyla sosyal demokrasinin tanımlaması da Anthony Giddens'in kavramsallaştırmasıyla ifade edilebilir. Nitekim Giddens'ın 1970'li yılların öncesini de kastederek kullandığı klasik sosyal demokrasi, şu temel değerleri benimsemektedir (2000: 19):

- Toplumsal ve ekonomik yaşama katılan devlet,
- Sivil toplumun devlet hegemonyası altında olması,
- Kolektivizmle beraber Keynezyen idare ve korporatizm,
- Karma ekonomi,

- Eşitlikçi anlayış
- Toplumsal adaleti sağlayan refahın yeniden dağıtımı.

Öncelikle ekonomik yaşamın çoğunlukla devlet müdahalesiyle adapte cari şartlara edildiği refah devleti modelinin sosyal demokraside içselleştirildiği görülmektedir. Devlet ya da siyasal iktidar, halkın -*daha özelde işçilerin*- refahının eşitlenmesinde ayırt edici rol almalıdır argümanının, sosyal demokrasinin benimsediği ekonomi anlayışının çekirdeğini oluşturduğu ifade edilebilir. Örneğin, Franklin Roosevelt'in öncülüğündeki New Deal programında kendini var eden anlayış, devletin ekonomik hayatta etkinliğinin arttırmış ve sorunların çözümünde devletin aktif rol oynadığı bir yol izlenmiştir (Şaylan, 2003: 90-93).

Sosyal demokrasinin, diğer taraftan, kapitalizmin eleştirisinden ziyade sosyalizmin revizyonuna dayandığı da iddia edilebilir. Bu iddianın sınanmasında sosyalist ya da daha özelde Marksist argümanı değerlendirmek gerekmektir. Nitekim Marx'ın yönünü belirlediği kapitalizmden komünizme giden devrimci yol, sanayi devrimi ve modernleşme etkisiyle ortaya çıkan proletaryanın –*işçi sınıfının*- kapitalist sistem içindeki sömürüsünü bitirmeye yönelik öngörülere dayanıyordu. Marx, proletaryanın günün birinde zirve noktasına ulaşmış kapitalizmi, devrim yoluyla yıkıp yerine komünist bir toplumu kuracağını iddia ediyordu (Mandel, 1971: 23). Bu bağlamda, Marx'ın sosyalist devriminin özellikle iki aşamalı şarta bağlandığı tespit edilebilir. İlki, kapitalizmin her anlamda ilerleyerek zirve noktasına ulaşması, diğeri de işçi sınıfının devrimsel hareketi

başlatmasıdır. Sosyal demokrasi fikrinin ortaya çıkmasında etkili olan düşünce, Marx'ın teorisindeki geleceğe yönelik argümanların yerine ,dönemin koşullarında, *kapitalist sistem ve demokratik rejim içinde*, faaliyet göstermeyi öne alan anlayıştır. Dolayısıyla sosyal demokrasinin, işçi sınıfının siyasal, ekonomik ve toplumsal haklarını demokrasinin araçları kullanılarak, *siyasi parti, parlamento, seçim vb.gibi*, zamanla elde edilmesi programını benimsediği ifade edilebilir (Przeworski, 1985: 29-30). Buradan hareketle, Marx'ın belirttiği sürecin gerçeklemesini beklemek yerine, mevcut koşullara uyarlanan bir anlayışı tasvir eder sosyal demokrasi.

Marx'ın devrimci yoluna şüpheyle yaklaşan Eduard Bernstein sosyal demokrasinin muhtevasını oluşturanlardandır. Bernstein'in kapitalizmin doğal olarak ekonomik krizlerle kendiliğinden çökeği iddiasına yönelik şüphesi, onu, işçilerin eğitilmesine ve reformlarla sosyalizme ulaşma gayesine yakınlaştırmıştır (Bernstein, 1993: 3-4). Buradan hareketle sosyal demokrasinin, mevcut sistemi değiştirmek yerine işçiler başta olmak üzere halkın lehine değiştirme amacında olduğu, bu değişimin de siyasal partiler ve seçim gibi demokratik araçlarla gerçekleştirmek istediği genellemesi yapılabilir.

Son olarak da İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaygınlaşan sosyal demokrasi fikri ve pratiği, 1980'li yıllardan sonra küreselleşme ve post-modernizmin koşullarına bağlı olarak dönüşmüş ve muhtevası değişmeye başlamıştır. Ekonomik üretkenliği arttırma isteği, katılımın öncelendiği siyasal alan, toplumsal gelişim ve çevrebilim gibi yeni düzenin ifadeleri başta Alman Sosyal Demokrat Parti'si olmak üzere

birçok Avrupa ülkesinde sosyal demokrasiyi benimseyen partilerin politikalarının temelini oluşturmuştur (Giddens, 2000: 28-29). Dönüşümü tetikleyen gelişmeler; 1970'lerin sonuna doğru artan sosyal harcamalarla çıkmaza giren ulus-devlet ekonomilerinin krizle karşı karşıya kalması ve refah devletinin çözüm üretememesi, hızlanan küreselleşmenin ulus-devletlerin ekonomik hegemonyasında meydana getirdiği erozyon, kapitalizmin küresel anlamda kabul görmesi ve Sovyetlerin yıkılması olarak sıralanabilir (Canyaş, 2015: 12). Bu dönemin karakterini oluşturan enflasyonist ekonomi, yüksek işsizlik, düşük alım gücü ve toplumdaki beklenti değişikliğinin, refah devleti anlayışının kabul edilebilirliğini erozyona uğratmış ve neo-liberal ekonomi politikalarını uluslararası sistemde hegemon anlayış haline getirmiştir (Doğan, 2011: 54).

2. Kemalizm'e Eklemlenen Yeni İdeoloji: Sosyal Demokrasi

Anadolu coğrafyasında sosyal demokrasinin kısmen benimsediği akımların geçmişi, Osmanlı İmparatorluğu'na kadar dayandırılsa da, Osmanlı politik, sosyal ve ekonomik açıdan sosyal demokrasi fikrine uygun ortamı sağlamış değildir. İmparatorluğun yıkılışı sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyet'inin ise tek parti iktidarında politik anlamda çoğulculuğun kısıtlanmış yapısı, sosyal demokrasinin fikrinin siyasal pratiğe dönüşmesinde önemli engellerden birini teşkil etmiştir. Nihayet çok partili hayata geçişle, az –çok hareket alanı bulabilen farklı siyasal akımlar Türk siyasal hayatında yerini almaya başlamış, sonrasında 1960'lı yıllar, özellikle sol ve sağ politik fraksiyonların belirginleşmesine tanıklık etmiştir. Örneğin, 1945'te Türkiye Sosyalist

Partisi ve Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi gibi partiler kurulmuş, ancak iktidarın baskısı karşısında uzun süre yaşamını sürdürememiştir (Karpat, 2007: 95). Dolayısıyla sosyal demokrasi, sol ve sosyalizmin, Türk siyasal hayatında özellikle 1960'lı yılların siyasal ajandasında görünürlüğünü arttırdığını ifade etmek doğru olacaktır. Nitekim bu yıllarda, Türkiye'de siyaset tartışmaları, uluslararası konjonktürün de etkisiyle emperyalizm, üçüncü dünya, sosyalizm, işçi sınıf, sömürü düzeni, düzen değişikliği, gençlik hareketleri ve grev gibi kavramlarla daha da ilgilenir hale gelmiştir (Akat, 2004: 128). CHP'nin, sosyal demokrasi söylemini benimsemeye başlaması bu döneme denk gelmektedir.

Öncelikle, CHP'nin ideolojisinin tarihsel bağlamını ele almak partinin sosyal demokrasi eğilimini açıklamada elzemdir. Cumhuriyet Halk Fırkası, 1923'te kurulduğunda batıcılık, Türk milliyetçiliği, pozitivizm ve ulusal bağımsızlık fikirlerini dünya görüşünün çekirdeğine oturtan ve daha sonraları Kemalizm olarak adı konulan cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi, inkılapçı, laik ve devletçi bir programın partisi görünümündeydi (Güneş-Ayata, 2007: 214). Ayrıca siyasal ve toplumsal hayatı kutuplaştıran söylem düzeyindeki sıfatların, *ilerici-gerici, batıcı-doğucu ve laik-dindar,* ilk kısmının üstlenicisi genellikle Halk Fırkası'ydı. Tek Parti Dönemi'n de olduğu gibi 1945'ten sonra da Soğuk Savaş döneminin etkisiyle Türk siyasal literatüründe

kullanım sıklığını arttıran komünizm ya da aşırı sol, CHP'nin de öteki gördüğü fikrin portresini çiziyordu[2] (Demirel, 2009: 414-416).

CHP'nin ideolojik eğilimlerinin sosyal demokrasiyle oryantasyonu, partinin kuruluşundan yaklaşık olarak yarım asır sonrasına denk gelmektedir. Tek parti dönemi başta olmak üzere daha çok Mustafa Kemal Atatürk'ün ilke, inkılap ve fikirlerini kendi politikasının sınırları olarak belirleyen CHP, Kemalizm'i programının merkezine alarak politika oluşturma eğilimindeydi. Ancak, çok partili hayata geçiş sonrasında uzun süredir elinde tuttuğu iktidarın Demokrat Parti'ye geçmesi, 1960'lı yıllardaki seçim yenilgileri, partinin lider kadrosundaki değişim, Soğuk Savaş yıllarının iki kutuplu ideolojik yapısının gereklilikleri ve dünyada ve Türkiye'de yükselişe geçen sosyalizm ve sol hareketler, CHP'de de değişimin fitilini ateşleyen esas faktörlerin başında geliyordu (Bora, 2017: 574).

Diğer yandan, sosyalizm ya da sosyal demokrasiyle kaynaşma yalnızca CHP ekseninde tek taraflı gerçekleşmiş gözükmemektedir. Zira dönemin sol akımlarının Kemalizm'le yakınlaşmasının ya da benzer fakat geniş bir çatı altında toplanmalarının bazı ideolojik kaynakları da bulunmaktadır. Bu anlamda, Kemalizm'in ilerleme ve aydınlanma söylemlerine dayanan kimliğinin, sosyalizmin üzerinde yeşerebileceği verimli toprakları tesis etmesi ideolojik yakınlaşmanın ön ayaklarından biri olarak değerlendirilebilir (Demirel, 2009: 420). Bu anlamda,1960'lı yıllar, özellikle Kemalizm ile sosyalizm

[2] 1948 yılında Niyazi Berkes, Behice Boran ve Pertev Naili Boratav komünistlik gerekçesiyle üniversitelerindeki görevlerinden atılması akla gelmelidir.

arasındaki perdenin giderek görünmez hale geldiği dönem olarak tecrübe edildi. Bu dönemin öncü sol hareketi Yön Dergisi, gerçekleşen ya da gerçekleşmesi istenilen kaynaşmanın önde gelen temsilcisi görünümündeydi. 1960 darbesinden sonra Doğan Avcıoğlu'nun başını çektiği bir grup sol eğilimli aydın zümresinin çıkardığı Yön Dergisi, sosyalist kalkınma modelinin Kemalizm'den farklı algılanmasının eleştirisine odaklanıyor ve Kemalizm ile sosyalizmin başta anti-emperyalizm olmak üzere çoğu konuda birbirine benzediğini savunuyordu (Altun, 2004: 553). Bu savununun, her ne kadar iddiaları tartışmaya açık olsa dahi, Kemalizm ve sosyalizmi birlikte algılayışı, CHP'nin sosyalizm tasavvuruna etkisi müphem değildir.

1960 sonrası dönemde, klasik söylemle altı tekrar çizilirse, 1961 Anayasası'nın yolunu açtığı farklılıkların siyaseti olgusunun ve cunta rejiminin ardından kurulan rejimin ideolojik eğilimlere olan müsamahakârlığı[3], Türkiye'de birçok akımla beraber sosyal demokrasinin de temsilini kolaylaştırdığı göze çarpmaktadır. Nitekim Alaattin Tiritoğlu'nun mutedil solculuğu benimseyen Sosyal Demokrat Parti'si, 1963'te baskıcı olmayan rejimin onanıyla kurulmuştur (Koloğlu, 2000: 69). Ancak, dünyada refah devleti

[3] Milli Birlik Komitesi'nin Başkanı Cemal Gürsel bir basın açıklamasında "*Bir sosyalist partinin lüzumuna inanıyorum. Memlekette meselelerin halline yardımcı olacağını tahmin ediyorum*" ifadesi dikkate değerdir. Bununla birlikte Gürsel Paşa, komünist bir partinin de geleceği olmayacağını ifade etmiştir. (Türkiye İşçi Partisi'nin genel başkanı Mehmet Ali Aybar'ın Cemal Gürsel'e 19.11.1960 tarihli mektubu, ulaşmak için bkz. https://m.bianet.org/bianet/siyaset/103763-mehmet-ali-aybar-in-anayasa-mektubu.

anlayışının siyasal iktidarlar tarafından kabulünün ve yükselen sol akım ve hareketlerin de etkisi görmezden gelinemez.

CHP'nin sosyal demokrasi fikriyle organik ilişkisinin dönüm noktası olarak 1965 genel seçimleri öncesinde geliştirilen "*ortanın solu*" söylemi ayrı bir öneme haizdir. Ecevit'in (2009: 70) "*böyle bir adın konması, aşırı sağ ve sol tarafından CHP'ye yöneltilen haksız isnat ve ithamlar karşısında elzem hale gelmiştir*" ifadesi ortanın solu söyleminin ortaya çıkış nedeni açıklamaktadır. Bu söylemle, 1964 yılında CHP'nin 17. Kurultay'ında Turhan Feyzioğlu ve Bülent Ecevit'in hazırladığı deklarasyon ile birlikte yeni bir yol çizilmiş, toprak reformu, sosyal adalet, sosyal güvenlik ve ekonomik kalkınma gibi sosyal demokrat söylemler, CHP'nin siyasal programına dahil edilmiştir (Ahmad, 2010: 314). Sosyal demokrasinin ya da CHP'deki tezahürüyle ortanın solunun oluşması, Türkiye'deki toplumsal ve ekonomik yapının değişimine de cevap niteliği taşımaktadır. Örneğin, 1950'lilerde başlayan kırdan kente göçün, özellikle şehirlerde oluşturduğu işçi kesimi ve köylerdeki çiftçilerin ticaretle uğraşmaları sonrasında refah düzeyinin artması gibi nedenlerle değişen sosyolojik yapı, CHP'nin de ideolojik eğilimlerinin bu kesimleri temsil edecek şekilde adaptasyonunu gerekli kılmıştır (Güneş-Ayata, 2002: 104).

Her ne kadar kapsamı oldukça geniş olsa da ortanın solunun argümanları, söylemi tanımlamakta ilk başvurulacak kaynaklardandır. Bu anlamda ortanın solu, insan onuruna ve şerefine değer vermesiyle insancıl; geniş halk topluluklarının yararını gözetmesi ve gelir dağılımında adaleti önemsemesiyle sosyal adaletçi ve halkçı;

amaçlarını gerçekleştirme noktasında ileri, devrimci ve reformcu; kamu yararını gözeten devlet müdahaleciliğine onay vermesiyle devletçi; iktisadi ve sosyal gelişmeyi gerçekleştirme noktasında planlamacı bir programı tanımlamaktadır (Ecevit, 2009: 14-17). Ek olarak, ortanın solu, aynı zamanda sosyal demokrattır. İşçi ve köylü kesimin haklarını demokrasi aracılığıyla tesis etmek ister. Ayrıca ortanın solu anlayışının temelinde sosyal öze[4] dayanmayan demokrasinin işlemeyeceği anlayışı yatar (Ecevit, 2009: 46-47). Dolayısıyla işçi ve köylü özelinde halkın yanında olduğunu iddia eden ortanın solu söyleminin, demokrasi vurgusunu da barındırması sosyal demokrasi düşüncesine yakın düştüğünün belirtileri olarak görülebilir.

Bülent Ecevit'in başını çektiği ortanın solu söyleminin dikkat çeken bir diğer tarafı da CHP'nin seçkinci/elitist tutumunun halka ve işçilere açılması gayesinde yatmaktadır. Ecevit konuyla ilgili çoğu söyleminde, Atatürkçülüğü ya da CHP'nin geçmişini reddetmemekle birlikte, halk-aydın arasındaki farka dikkat çekmiştir. Ecevit'e göre kendini halktan üstün gören ve halktan izole eden bir anlayış, CHP'nin bünyesinde tatbik edilemez. Ecevit'in işçi ve köylü taraftarı tutumu da CHP'ye yönelik eleştirisinden yükselmektedir (Ecevit, 1961: 1-2; 1960a: 1;1960b:1-2). Dolaysıyla Ecevit'in ortanın solu söyleminde temel argümanının, CHP'nin küçük bir zümreye dayanan kadro partisinden kitle partisine dönüştürmek olduğu ileri sürülebilir. Bu tutumun arkasında yatan oldukça fazla neden olmasıyla birlikte, ayrıca önem arz eden bir olgudan bahsedilebilir. CHP'nin işçi ve

[4] Ortanın solunda sosyal öz, demokrasinin ve anayasanın toplumun dokusuna kök salması ve toplumun dokusuyla kaynamasıyla mümkündür.

köylü özelinde halkla yakınlaşan söyleminin oy kaygısı güttüğü, her siyasi partinin de amacında var olduğu gibi, belirtilmelidir. Nitekim 1950'li yıllardan itibaren Türkiye'nin deneyimlediği köyden kente göç ve göçün kentlerde oluşturduğu homojen sosyolojik ve ekonomik alanların oldukça artması ve önemli bir oy potansiyeline ulaşması CHP'yi ideolojik çeşitlenmeye itmesi de hesaba katılması gereken bir gerçektir.

Ortanın solunun CHP tarafından benimsenmesi sancılı süreçlerden geçmiştir. Ecevit ile özdeşleşen ortanın solu, CHP içinde de hem Ecevit'in şahsına hem de ideolojik karşı çıkışları da doğurmuştur. Adalet Partisi'nin (AP) 1965 seçimlerini CHP'den önde bitirmesi, muhalefetin dozunu daha da arttırmış ancak, 1966'da İsmet İnönü'nün de desteğini arkasına alan Ecevit, CHP'nin genel sekreteri olunca, ortanın solu söylemi 1970'li yıllara kadar CHP'de etkinliğini korumaya devam etmiştir. 1970'li yılların başında İnönü-Ecevit arasında cereyan eden liderlik yarışı, 1972 Mayısında yapılan parti kurultayında Ecevit'in 913 delegeden 826'sının oyunu almasıyla sona ermiş ve Ecevit, CHP'nin Atatürk ve İnönü'den sonra üçüncü genel başkanı olmuştur (Kurt, 2002: 73). 1966'da Ecevit'in CHP'nin genel sekreterliğine gelmesiyle geçmişe nazaran daha da görünür hale gelen CHP'nin sosyal demokratlaştırılması, 1972'de Ecevit'in genel başkanlık koltuğuna oturmasıyla parti içindeki konumu daha da sağlamlaştırmıştır.

Ortanın solunun CHP yönetimine geçmesinin partide değişimin önünü açtığı, ilerleyen süreçteki gelişmelerden anlaşılmaktadır. Örneğin,

Ecevit'in söylem değiştiren CHP'si, Atatürk ilkelerinden vazgeçmeyen ancak halk/aydın ikileminden ve devlet partisi olmaktan kurtulmaya ve "halkın" partisi olmaya çalışan CHP'yi tanımlamaktadır (Erdoğan, 1998: 29). Burada Ecevit'in siyaset anlayışı, halkı hor gören ve aşağılayan geleneksel bürokratik seçkinci tutumun reddedilmesiyle sınırları çizilen anlayıştır. Ecevit bu anlayışı şöyle açıklar "*Gerçek solculuk, halkla kaynaşmak, halkla bütünleşmektir. Halkçı eylem, halkla birlikte yürütülen eylemdir*" (Ecevit, 2008). Ecevit'in halkçılığı, yalnızca parti içinde değil toplumda da geniş çapta karşılık bulmuştur. 1973 genel seçimleri öncesinde, Ecevit'in halkçı sıfatı oldukça popülerleşmiştir. O yıllarda yazılan bir şiir, halk ile Ecevit arasındaki yakın ilişkiyi de yansıtmaktadır:

50. Senenin aydın kişisi
Zaman geldi çattı gel Karaoğlan
Bu bozuk düzenden artık usandık
Sen buna bir çare bul Karaoğlan[5].

Ecevit'in liderliğinde girilen 1973 seçimleri, hiçbir partiye tek başına iktidarı getirmese de CHP için seçimlerdeki başarı eğilimin başlangıcı olarak görülmelidir. Ecevit'in halkçılığı meyvelerini vermeye başlamış ve seçim sonuçlarına göre, geçerli oyların % 33,3'ünü alan CHP birinci, % 29,8'ini alan Adalet Partisi ikinci ve % 11,8'le Milli

[5] Aynı zamanda Bülent Ecevit'in seçim şarkısıdır.

Selamet Partisi de üçüncü parti olarak sandıktan çıkmıştır[6]. 1973 seçimlerinden önce yayınladığı beyannamede CHP, sosyal demokrasi fikrini benimsemekle birlikte, eyleme dönüştüreceği vaatlerini de sıralamaktadır. Buna göre;

İlk olarak CHP, halk sektörü kavramsallaştırmasıyla, ekonominin ve siyasal hayatın işçinin ve köylünün daha da genelde halkın lehine ve halk tarafından gerçekleştireceğini beyan etmektedir. Özellikle tarım alanında gerçekleştirilecek sübvansiyonlara değinen CHP, devletin de girişimci olduğu ekonomik hayatı, halk çemberi içine almak istemektedir (CHP Seçim Bildirgesi, 1973: 4-5). Diğer yandan CHP, hızlı ve bütüncül ekonomik kalkınmada kooperatiflerin önemini vurgularken, kalkınmanın köylüden başlayacağını da vaatleri arasına almaktadır. Özellikle bu amacı doğrultusunda geliştirdiği "*Köykent*" projesinde, köylerin modern yaşamın gereklilikleri etrafında kalkındırılmasını ve büyük ölçekli tarım sanayisine sahip olmalarının elzem olduğunu vurgulamaktadır. CHP'nin seçim sonrasında bir diğer ideali de toprak reformları gerçekleştirerek refahın toplumsal adalet eksenin de tekrar dağıtılmasıdır. (CHP Seçim Bildirgesi, 1973: 6-7). CHP'nin köylü kesime yönelik söylemlerine ek olarak işçi sınıfına da bir takım vaatlerde bulunduğu görülmektedir. Özellikle işçi sınıfının hem ekonomik hem de siyasal anlamlarda haklarının kapsamını genişleteceğini, sosyal güvenlik alanında garanti sağlayacağını ifade etmektedir (CHP Seçim Bildirgesi, 1973: 8-10).

[6] Seçime katılan diğer partilerin oy oranları için ayrıca bkz. Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK), *Milletvekilleri Genel Seçimleri 1923-2011*, Ankara.

Diğer taraftan, 1973 seçimleri sonrasında CHP, sosyal demokrasi söyleminde birtakım değişiklikler yapımıştır. Ortanın solu'nun giderek siyasal ajandanın dışına itilmesi, onun yerine "demokratik sol" kavramsallaştırılmasının kullanılması da değinilen değişimin önemli bir parçasıdır. Nitekim seçimden hemen sonra 1974'te demokratik sol, CHP tüzüğüne girerek resmiyet kazanmıştır (Esmer, 2008: 79). CHP'nin ideolojik konumunu ortanın soluna çekmesi, 1960'lı yılların konjonktürüdür. Bununla birlikte 1974 yılı, CHP için demokratik sol fikrinin resmi olarak artık parti programını oluşturması noktasında önemlidir. Kabul edilen yeni tüzükle de CHP, Kemalist ilke ve değerlerin yanına eşitlik, özgürlük, dayanışma, bütüncül gelişme ve katılımcı halk iktidarı gibi demokratik sol anlayışın değerlerini de eklemiştir (Canyaş, 2015: 17). CHP'nin 1975 yılında değişen tüzüğü, sosyal demokrasinin ilke ve değerlerinin parti içinde kurumsallaşmasının da önünü açmış, diğer bir ifadeyle, tüzükte yer alan "altı ok'a" yeni altı ilke daha eklenmişitir; özgürlük, eşitlik, dayanışma, emeğin üstünlüğü, gelişmenin bütünlüğü ve halkın kendi kendini yönetmesi (Kurt, 2002: 91). İdeolojik söylem yenilenmesinden sonra 1977'de gerçekleştirilen genel seçimlerde CHP, tarihinde daha önce ulaşamadığı bir başarı yakaladı. Tarihindeki en yüksek oy oranı olan % 41,4'ü alan CHP'yi, % 36,9'la AP takip ediyordu. Ancak yine de CHP, tek başına iktidar kurmaya yetecek çoğunluğu sağlayamadı. 1978'de CHP, bağımsız milletvekilleriyle birlikte kabineyi kurdu ve 1979'a ayakta kaldı. CHP, 1980 yılındaki darbeye kadar geçen süreçte siyasal hayatın belirleyicilerindendi.

3. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Sosyal Demokrasisinin Değerlendirilmesi: (1970-1980 Dönemi)

Sosyal demokrasi fikrinin gelişimi ve siyasal pratiğe dönüşümünün Türkiye coğrafyasında izlediği yol, Batı'dakinden farklı mecralarda ilerlediği daha önce de belirtildi. Bu farklılığın bir yönünün de CHP özelinde de görünür olduğu ifade edilebilir. Farklılığın altında yatan nedenler arasında partinin geçmişi konjonktürel şartların sosyal demokrasi söylemi içinde pratikleştirilmesi önde gelenler olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca sosyal demokrasinin CHP'yle yol ayrımlarını, söylem ve eylem kategorileri bağlamında da belirlemek mümkündür. Türkiye'de 1970'li yıllarda demokratik sol söylemiyle özdeşleşen sosyal demokrasi ilkelerinin, siyasal pratiğe CHP tarafından dönüştürülme idealinin gerçekleştirip gerçekleştirilmediği sorusu, bu karşılaştırmanın yapılmasında yol göstericidir. Bu amaçla, 1974 ve 1978 yıllarında hükümette yer alan CHP'nin siyasal ve ekonomik faaliyetlerini değerlendirmek gerekmektedir. Değerlendirme yapılırken göz önünde bulundurulması gereken durum; 1970'li yılların konjonktürel etkilerinin, özellikle dünya genelindeki ekonomik buhran ve 1973'te patlak veren petrol krizi, artan sağ-sol çatışması, siyasal şiddet olayları vb. gibi, Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik yapısını derinden sarstığı ve kötü gidişatın sebeplerinden biri olduğudur (Öztürk ve Özyakışır, 2005: 3-4).

İlk olarak CHP'nin Ecevit dönemi sosyal demokrasi anlayışının Batı'dan farklılığı, söylemsel düzeyde kendini belli etmektedir. Zira Ecevit'in kullandığı "ortanın solu" ve "demokratik sol"

kavramsallaştırmaları, Batı'da cereyan eden sosyal demokrasi, sosyalizm ve Marksizm'den ziyade yerli ve özgün ifadeleri teşkil etmektedir. Bu anlamda Ecevit'in (1975: 52) de belirttiği gibi demokratik sol söylemi, CHP'yi Batı'daki sosyal demokratlardan farklılaştıran en önemli ayraç olarak görülmelidir. Ecevit, CHP'nin demokratik sol anlayışının kaynağının Türkiye'den çıktığını ve diğer sol hareketlerden beslenmediğini açıkça dile getirmiştir (Ecevit, 2008).

CHP'nin sosyal demokrasiden ayrıştığı bir diğer nokta, sosyal demokrat partilerin gelişim süreçlerinde deneyimlediği ortam şartları ve kökenlerinin CHP'ninkinden farklı olmasıyla ilişkilendirilebilir. Zira yukarıda da değinildiği üzere Batı'da sosyal demokrat partiler, işçi sınıfının örgütlenmesiyle ezen-ezilen düzenin yıkılması mücadelesinde kendini var etmiştir. Sosyal demokrat partilerin çoğunun çıkış noktası, işçi sınıfının sistemden talepleri/beklentileri üzerine konumlanmıştır. Bu bağlamda, CHP'nin kuruluşunda birçok etkenle birlikte öne çıkan anlayış sınıfsal mücadeleden ziyade anti-emperyalist eğilim taşımaktadır. Dolayısıyla CHP'nin ideolojik yapılanmasında sınıfsal ayrımın vurgusu yerine toplumsal ve ulusal birliktelik söylemleri ağırlığını daha fazla hissettirmiştir (Berkes, 1964: 454-455). CHP'de sosyal demokrasiye yönelik fikir ve eylem farklılığı, toplumsal dönüşümün lokomotifinin işçi sınıfı değil, Keyder'in (2014: 184) ifadesiyle bürokratik reformculuk anlayışı olmasıyla da ilişkilendirilebilir. Keyder (2014: 185), Batı'da uzun mücadeleler sonrasında elde edilen grev ve toplu sözleşme gibi işçi

sınıfı haklarının, Türkiye'de yukarıdan aşağı reform yönetimiyle verildiğinin altını çizmektedir. Bu hakların elde edilme yöntemine değil de verilmeye dayalı yapısı, gelecekte dönemsel olarak sınırlanmalarının gerekçesi olarak kabul edilebilir.

Sosyal demokrasi ile demokratik solun mukayesesi öncelikle dönemin CHP'sinin argümanları, söylemleri ve faaliyetler etrafında yapılmalıdır. Ecevit'in CHP'sinin 1970'li yıllarda siyasal ajandasının büyük bölümünü, köyler ve köylülere yönelik politikalar oluşturmuştur. Köykent Projesi olarak da bilenen bu politikanın amaçları arasında köyleri cazibe merkezi haline getirmek ve köyden kente göçten ziyade tarımsal üretimin arttırılmasında önem arz eden köylü nüfusun arttırılması dikkat çekmektedir (Erdönmez, 2005: 42). Nitekim bu doğrultuda, köylere hizmet ve destek vermek için, Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı'nda Köy-Kent Koordinasyon Komitesi de kurulmuştur. Ancak 1970'li yılların ortasından 1980'e kadar olan göç hareketleri ve şehirli/köylü nüfusun göstergeleri bu söylemin karşılık bul(a)madığına işaret etmektedir. Örneğin 1975'te köylü nüfusun toplam nüfusa oranı % 41 civarında iken, 1980'de bu oran yalnızca % 2 artarak % 43'e yükselmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2008: 7, 14). Bu oranların, köyün ya da tarım sanayisinin cazibe merkezi haline getirilmediğini yansıttığını ifade etmek mümkündür.

1970-80 yılları arasındaki dış ticaret göstergeleri de demokratik solun, ülke ekonomisi üzerindeki etkilerini belirleme açısından dikkate değerdir. Demokratik solun ekonomi politikalarının pratikteki

karşılığını analiz etme noktasında bu verilerin yıl bazlı mukayesesi yapılırsa; CHP iktidara gelemeden üç yıl boyunca ihracatın ithalatı karşılama oranı % 50'nin üzerindedir. Bu veri ülke ekonomisinin dengeli olmasa da üretim yapabildiğini ve ülkeye döviz girişinin sağlandığını göstermesi bağlamında okunabilir. CHP'nin iktidara geldiği yıllar bağlamında bir değerlendirme yapılacak olursa Tablo 1'e bakmak gerekir;

Tablo 1. 1973-80 Yılları Arasında Türkiye'de İthalatın İhracatı Karşılama Oranı

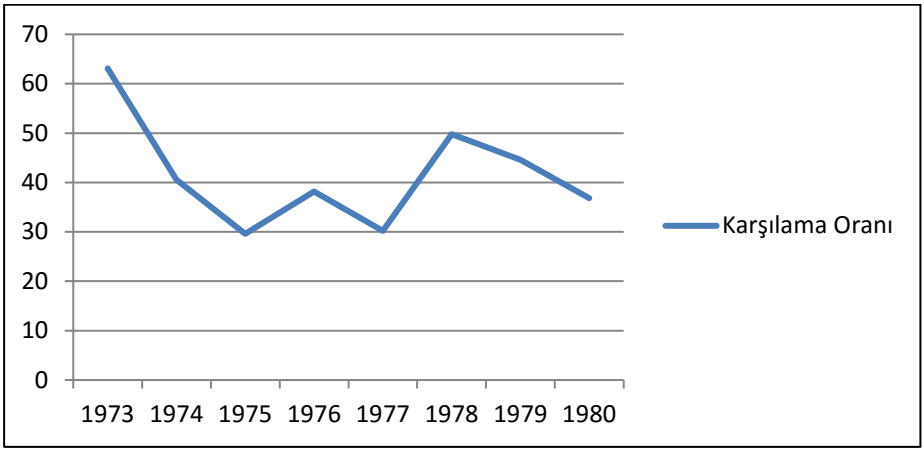

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK), 2012: 480-481.

Tabloya göre, 1974'ten 1980'e kadar karşılama oranın ara dönemler hariç ciddi şekilde düştüğü yorumu yapılabilir. Buradan hareketle, dönemin iktidarlarının, sanayi mallar başta olmak üzere üretim ve ihracat sektörlerinde bütüncül bir başarı sağladığını söylemek doğru olmayacaktır. Üretim sektöründeki başarısızlığın da doğrudan üretim yapan toplumsal sınıflara, diğer ifadeyle işçi ve köylü kesimine negatif etkisini tahmin etmek güç değildir. Bu bağlamda, demokratik

solun, işçi ve köylüyü kalkındırmayı ve refah seviyelerini yükseltme ideallerinin söylemde kaldığını, yeterli derecede eyleme dönüşmediğini ifade etmek mümkündür (Akat, 2004:130).

Demokratik solun eylem-söylem mukayesesinin karşılaştırılacağı diğer ölçüt, işsizliktir. İşsizlik, demokratik solun halk ve işçi merkezli söyleminde önemli yer tutan faaliyet alanı olarak belirtilmişti. Ancak, demokratik sol söyleminin iktidarda olduğu yıllarda da işsizlik Türkiye'nin artan bir diğer ekonomik göstergesidir. 1972'de işsizlik oranı %6,2 olarak beyan edilirken, 1978'de % 9,6'ya ulaşmış ve 1980'de de % 7,9 ile 1970'li yılların başına göre dramatik olarak atmıştır (Yılmaz, 2005: 46). Buradan hareketle demokratik sol söylemin, işsizlik anlamında da söylemsel ideallerinin eyleme dönüştürülemediği tahmin edilebilir.

Ekonomik göstergeler ve vatandaşın refah seviyesi, alım gücü ve yaşam standardının düzeyi arasındaki ilişkinin bir diğer indikatörü de enflasyondur. Demokratik solun eylem noktasındaki bir diğer farklılığı da dönemin enflasyon oranlarında kendini göstermektedir. Bu oranlar, aşağıda Tablo 2'de gösterilmektedir:

Tablo 2. Türkiye'de 1972-1980 Yılları Arasındaki Enflasyon Oranları

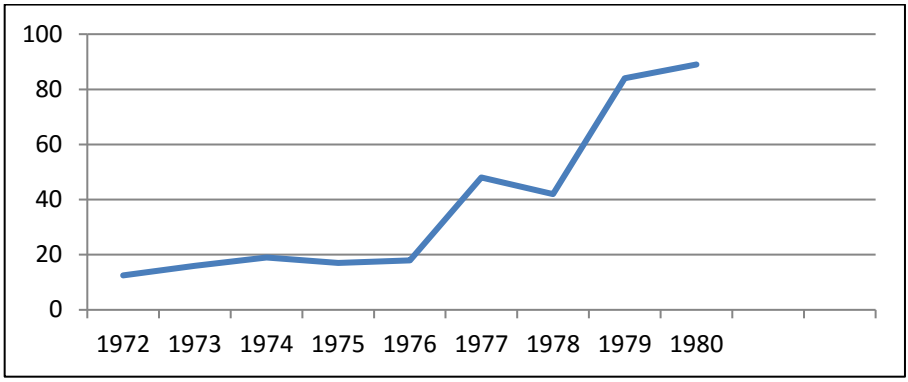

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB). (2019). http: //ww w3.tc mb.go .tr/enfla syoncalc /enflasyonyeni.php [28.12.2019].

Tablo 2'ye bakıldığında; 1970 ve 1980 yılları arasında enflasyon oranlarının artış eğilimini tespit etmek mümkündür. Özellikle son yıllardaki artış, demokratik solun iktidarda olduğu döneme denk gelmektedir. Dolayısıyla demokratik solun halkın alım gücünü arttırma noktasında da söylem düzeyinde kaldığı görülmektedir. Öte yandan, genel fiyat düzeyindeki artışın, ülkenin vergi gelirlerindeki oransal dağılımda düşük gelirli kesimlerin daha farzla pay sahip olmasına yol da açmaktadır. Bu dönemde vergi gelirlerinin çoğunlukla gelir üzerinden temin edildiği dikkate alındığında, vergi yükünün de adalet şekilde dağıtıldığını ileri sürmek imkân dâhilinde değildir (Varcan, 1987: 1269). Demokratik solun sosyal adalet ilkesinin topluma yansıtılamadığı da ileri bir öngörü olarak belirtilebilir. Öte yandan, dönemin hükümetlerinin enflasyonu indirme çabaları sonuç vermemiş, karaborsa gün geçtikte artmıştır. Tüketicinin satın alacak ürün bulamadığı bir döneme girildiği 1970 ve 1980 arasındaki on

yıllık dönem, vatandaşların temel ihtiyaç mallarına ulaşmakta zorluk çekmiştir. Sonuçta, Ecevit hükümeti, her ne kadar sosyal demokrasi uluslararası finans kuruluşlarına karşı eğilim sergilese de, Uluslararası Para Fonu'yla ve Dünya Bankası'yla kredi anlaşması için masaya oturmuştur (Zürcher, 2015: 286).

Son olarak, tarım, hizmetler ve sanayi sektörlerinin Gayri Safi Milli Hasıla'daki (GSMH) oranları, demokratik solun 1970'ler boyunca iktidarda bulunduğu dönemleri da içine alacak şekilde değerlendirilse, büyüme ve değişimin dramatik şekilde gerçekleşmediği ileri sürülebilir. Bu oranlar için Tablo 3'e bakılırsa;

Tablo 3: 1973-1980 Yılları Arasında Tarım, Sanayi ve Hizmet Sektörlerinin GSMH'deki Oranı

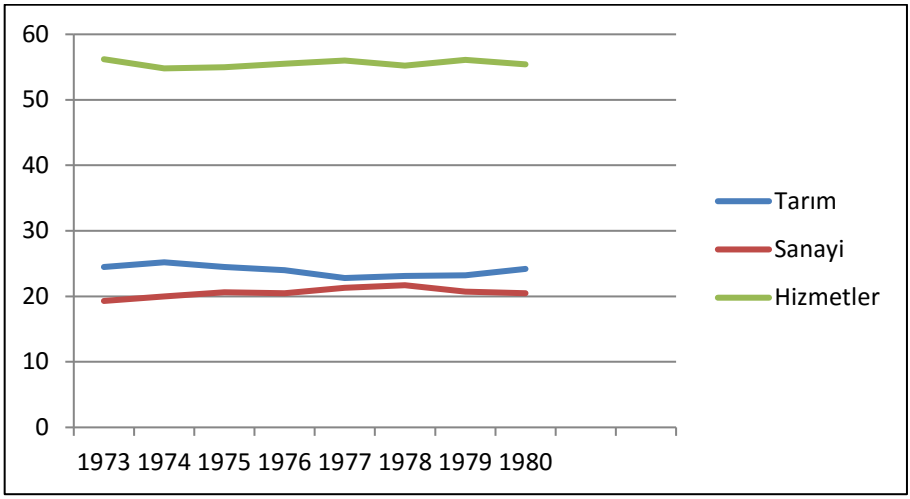

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), 2012: 618-620.

Tarım ve sanayi sektörlerinin oranlarında oldukça küçük miktarlardaki değişimi, hizmetler sektörü de deneyimlemiştir. Dolayısıyla

demokratik solun, söyleminde yer alan kalkınmanın tarımdan, köylüden, sanayiden ve işçiden başlayacağı ideallerinin, eyleme dönüşme noktasında eksiklikleri göze çarpmaktadır.

1970-1980 arası dönemde sosyal demokrasinin Türkiye'de geniş anlamda değişim ve dönüşüm gerçekleştirememesinin, dönemin konjonktürüyle ilişkisi tartışma götürmezdir. Artan toplumsal huzursuzluklar ve şiddet olayları, dış ödemeler dengesindeki süreklilik arz eden açık, dışa bağımlı bir sanayi ve dövize bağlı para sistemi, hükümetlerin politikalarını gerçekleştirememesinin ardında yatan dönemin koşullarıdır (Zürcher, 2015: 285).

SONUÇ

Sosyal demokrasi, her şeyden önce sosyal ve siyasal özgürleşme olarak okunabilir. Sosyal içeriğinin ekonomiden kültüre kapsadığı alan oldukça geniştir. Öte yandan siyasal tarafınıda sivil-siyasi hakların edinimi ve siyasal temsilin olabildiğince arttırılması yönündeki beklentilere dayandırmak imkân dâhilindedir. Sosyal demokrasinin fikrinin, özellikle 1960'ların ortasında CHP tarafından siyasal söylem olarak benimsenmeye başladığı, 1973'teki seçimden sonra demokratik sola dönüşerek siyasal iktidarın ortağı olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın cevaplamayı hedeflediği, sosyal demokrasinin fikrinin 1970'li yıllardaki CHP'nin siyasal pratiğine dönüşüp dönüşmediği sorusuna şu argümanlarla cevap verilebilir;

Sosyal demokrasi büyük oranda, Bülent Ecevit'in liderliğinde, CHP'nin siyasal dünya görüşüne demokratik sol söylemiyle eklemlenmiştir. İlk yıllarında da siyasal taban bulma noktasında oldukça başarılı bir görüntü çizmiştir. Ancak demokratik sol, hem sosyal demokrasi ile kendi arasında hem de eylem ve söylem bağlamında kendi içinde bir takım çelişkileri de içermektedir. Bu ayrım ve çelişkiler aynı zamanda, sosyal demokrasinin Batı'da algılandığı şekliyle, Türkiye'deki yorumu arasına birbirini ayıran bir hat çekmektedir. Buna göre, CHP'nin sosyal demokrasinden ayrılan ilk yönü, benimsediği söylemde kendini göstermektedir. Zira CHP, ortanın solu ve demokratik sol söylemlerini, Batı'daki sosyal demokrasinden farklı olarak yerli bir forma dönüşmüştür. Diğer taraftan sosyal demokrat partilerin kuruluş süreçlerini de CHP,

deneyimlememiş, işçi sınıfının örgütlenmesiyle aşağıdan yukarıya doğru izlenen parti kurma sürecinin, CHP'de tersten işlediği ve işçi sınıfından ziyade sınırlı bir seçkinci grubun fikirlerine dayanarak kurulduğu gerçeği, sosyal demokrasiyle CHP'nin arasındaki bir diğer sınır oluşturur.

Öte yandan, CHP'nin 1970'li yıllarda oyunu arttırarak iktidar olduğu dönemin ideolojisi olarak demokratik solun, söylem ve eylem noktasında da hem Batı sosyal demokrat partileriyle hem de kendi içinde uyumluluk arz ettiği söylenemez. Nitekim köylü ve işçi odaklı siyasal refah programının, iktidarları döneminde CHP tarafından yeterince tatbik edilmediği dönemin önemli göstergelerine göz atıldığını tespit edilebilir. Bunlara ek olarak CHP'nin, hem ekonomik hem de siyasal anlamda demokratik solun gerektirdiği eylemsel adımları atamadığı da tartışma götürmezdir. 1980'e kadar devam eden ekonomik ve toplumsal bunalım da, CHP'yle birlikte dönemin iktidarlarının baş edemediği sorunlar olarak görülmektedir. CHP özelinde ise demokratik sol söylemin, iddialı ve reformcu yanının, partinin iktidarda olduğu dönemlerde etkisinin sınırlı kaldığı görülmektedir. Son olarak CHP'nin demokratik sol söylemi altında benimsediği sosyal demokrasi ilkelerinin, anlam ve içerik noktasında Batı sosyal demokrasisine benzerliği söz konusu iken, demokratik solun pratikteki performansı, Batı'dakinde oldukça farklı düzeylerde gerçekleşmiştir. Bu durumun nedenleri arasında da sosyal demokrasi fikrinin yerleşikleşmesinin başarısızlığı ve CHP'nin bu yönde reform gerçekleştirecek teknik kadrosunun ve hazırlığının olmamasıyla ilişkilendirilebilir.

KAYNAKÇA

Ahmad, F. (2010). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, (çev. Ahmet Fethi Yıldırım), İstanbul: Hil Yayın.

Akat, Asaf. (2004). *Sosyal Demokrasi Gündemi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Altun, F. (2004). "Kemalist Bir Modernleşme Yorumu Olarak Yön Dergisi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2(1), ss. 551-575.

Bakan, S. (2019). *İktisadi Düşünceler ve Devlet*, Malatya: BİLSAM Yayınları.

Berkes, N. (1964). *The Development of Secularism in Turkey*, London: Hurst &Company Press.

Bernstein, E. (1993). *The Preconditions of Socialism*, (çev. Henry Tudor), Cambridge: Cambridge University Press.

Bora, T. (2017). *Cereyanlar- Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*, İstanbul: İletişim.

Canyaş, Orkunt. (2015). "CHP'nin Sosyal Demokrasi Serüveni", *Alternatif Politika*, 7(1), ss. 6-31.

CHP Seçim Bildigesi. (1973), *Ak Günlere*, Ankara. https ://acik erisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/750 /19 7600 447_1973.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Çeçen, Anıl. (2005). *Ulusal Sol*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Demirel, Tanel. (2009). "1946-1980 Döneminde "Sol" ve "Sağ", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi*

Düşünce- Dönemler ve Zihniyetler- içinde **(**ss. 414-450), İstanbul: İletişim Yayınları.

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE). (2012). *İstatistik Göstergeler- 1923-2002* -, Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (2008). *Türkiye'de İç Göçler ve Göç Edenlerin Nitelikleri (1965-2000)*, Nisan, Ankara.

Doğan, Bahar B. (2011). "Kalkınma İktisadının XX. Yüzyıldaki Gelişim Süreci, İktisat Politikasına Etkisi ve Son On Yıllık Konjonktürün Disiplinin Geleceğine Olası Etkileri", *Kocaeli Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2), ss. 41-83.

Ecevit, Bülent. (1960a). "Aydınların Buhranı", Ulus Gazetesi, 20.10.1960, http:// ecevity azilari.org/items/show/1282.

Ecevit, Bülent. (1960b). "Aydınların Günahı, Ulus Gazetesi, 30.10.1960, http: //ecevit yazilari.org/items/show/1267

Ecevit, Bülent. (1961). "*Melon Şapka Kuruntusu*", Ulus Gazetesi, 31.03.1961, http://ec evi tyazilari.org/items/show/1364.

Ecevit, Bülent. (1975). *Demokratik Solda Temel Kavramlar ve Sorunlar*, Ankara.

Ecevit, Bülent. (2008). *Demokratik Sol***,** İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ecevit, Bülent. (2009). *Ortanın Solu*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Erdoğan, Necmi. (1998). "Demokratik soldan Devrimci Yol'a: 1970'lerde sol popülizm üzerine notlar", *Toplum ve Bilim*, Güz (78), ss. 22-37.

Erdönmez, Cihan. (2005), "Köykent: Olumlu ve Olumsuz Yönleriyle Bir Kırsal Kalkınma Projesinin Çözümlenmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Sayı:2, ss. 35-51.

Esmer, Gülsüm T. (2008). "Propaganda, Söylem ve Sloganlarla Ortanın Solu", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(3), ss. 69-85.

Giddens, Anthony. (2000). *Üçüncü Yol –Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi*, İstanbul: Birey Yayıncılık.

Güneş-Ayata, Ayşe. (2002). "The Republican People's Party", *Turkish Studies*, vol.3, no.1, pp. 102-121.

Güneş-Ayata, Ayşe. (2007). "The Center-Left Parties in Turkey", *Turkish Studies*, vol.8, no.2, pp. 211-232.

Heywood, Andrew. (2007). *Siyaset*, (çev. Bekir Berat Özipek vd.), Ankara: Adres Yayınları.

Karpat, Kemal H. (2007). *Türkiye'de Siyasal Sitemin Evrimi: 1876-1980*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Keyder, Çağlar. (2014). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Kışlalı, Ahmet Taner. (2003). *Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, Ankara: İmge Kitabevi.

Koloğlu, Orhan. (2000). *Ecevit ile CHP: Bir Aşk ve Nefret Öyküsü*, İstanbul: Büke Yayınları.

Kurt, Süleyman. (2002). *Bir Karaoğlan Hikâyesi- Bülent Ecevit*, İstanbul: Birey Yayıncılık.

Mandel, Ernest. (1971). *The Formation of Economic Thought of Karl Marx*, Newyork: Montly Review Press.

Öztürk Salih, Öztürk Deniz. (2005). "Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirilmesi", *Mevzuat Dergisi*, S. 94, ss. 1-20.

Przeworski, Adam. (1985). *Capitalism and Social Democracy,* New York: Cambridge University Press.

Pierson, Christopher. (2001). *Hard Choices: Social Democracy in the Twenty-First Century*, Cambridge: Polity Press.

Reschke, Michael, vd. (2013). *History of Social Democracy,* (çev. James Patterson), Berlin: Division for International Cooperation.

Şaylan, Gencay. (2003). *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, Ankara: İmge Kitabevi.

Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK). (2012). *İstatistik Göstergeler - 1923-2011 -*, Ankara: TUİK Yayın.

Varcan, Nezih. (1987). *Türkiye'de Vergi Politikalarının Oluşumu*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi İİBF Yayınları.

Yılmaz, Ali. (2005). "Türkiye'de İşsiz Nüfus", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S.1, ss. 43-56.

Zürcher, Erik Jan. (2015), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (çev. Yasemin Saner), İstanbul: İletişim Yayınları.

BÖLÜM 6

İÇ GÜVENLİK BAĞLAMINDA KAÇAKÇILIĞIN TERÖRÜN FİNANSMANINDAKİ ROLÜ: PKK ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Serdar Vural UYGUN[1]

[1] Nevşehir HBV Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü

GİRİŞ

Terörizm kavramının tarihsel süreci incelendiğinde geçmişte olduğu gibi günümüzde de tehdit olmayı sürdürdüğü görülmektedir. Terör kavramı, kavramsal olarak herhangi bir etnik kökene dayanmamaktadır. Bundan dolayı terör örgütüyle mücadele kapsamında ulusal boyutta tedbirler alınması gerektiği kadar uluslararası boyutta da tedbirlerin alınması gerekmektedir. Özellikle de 11 Eylül saldırısından sonra terör kavramı daha çok incelenmeye ve terörizmle mücadele kapsamında küresel olarak önemli adımlar atılmaya başlanmıştır.

Etimolojik olarak kökeni Latince "terrere" kelimesine dayanan ve "korkudan sarsıntı geçirme", veya "korkudan dehşete düşmeye sebep olma" anlamlarına gelen terör kavramı, ilk defa Dictionnarire de I'Academie Française'nin 1789 yılında yayınlanan ekinde kullanılmıştır (Şen, 2015: 20).

Terörizm ise bir takım siyasi taleplerin karşılanmasını sağlamak amacıyla; bireyleri, grupları, toplumu ya da hükümetleri yıldırmak için, cinayet ya da imha hareketlerinin sistematik olarak uygulanması ya da bu amaçla tehdit oluşturulmasıdır. (Paul Wilkinson's Terrorism Versus Democracy:The Liberal State Response, http://www.germanlawjournal.com/article.php?id =217).

Terörle Mücadele Kanunu 1. Maddede ise terör; "*cebir ve şiddet kullanarak; baskı, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle, Anayasada belirtilen Cumhuriyetin niteliklerini, siyasî, hukukî, sosyal, laik, ekonomik düzeni değiştirmek, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, Devlet otoritesini zaafa uğratmak veya yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini veya genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi veya*

kişiler tarafından girişilecek her türlü suç teşkil eden eylemler" olarak tanımlanmaktadır. Terörizm amaçlı faaliyetlerde bulunan örgüt ise terör örgütü olarak adlandırılmaktadır.

Bugüne kadar terör örgütlerine karşı alınan tedbirler çoğunlukla askeri boyutta olmuştur. Ancak bu tedbirlerin tek başına istenen etkiyi yaratmadığı gelinen noktada açıkça görülmüştür. Terör örgütleriyle etkili bir şekilde mücadele edebilmek için terör örgütlerinin finansal kaynaklarının neler olduğunun incelenmesi ve bu finansal kaynakları nasıl temin ettiğinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Terör örgütlerinin varlıklarının idamesinin en önemli unsuru olan finans kaynakları bugüne kadar yapılan çalışmalarda üzerinde yeterince durulmayan bir konu olmuştur. Ancak topyekûn bir mücadele kapsamında terör örgütünün finansal kaynaklarının tespiti ve bunların kullanılmasının engellenmesi için izlenecek hareket tarzlarının belirlenmesi önem arz etmektedir.

Terör örgütleri finans sağlama gayretlerinde yasal yollardan çok yasal görünümlü veya doğrudan yasadışı yolları kullanmayı tercih etmişlerdir. Yasadışı yollardan maddi gelir elde edebilmesi için çoğunlukla kaçakçılığa başvurmuşlardır. Terör örgütlerinin kaçakçılığa başvurmasıyla birlikte terör örgütlerinin organize suç örgütlerine yakınlaştığı ve karşılıklı işbirliği yolunu seçtiği görülmektedir. Bu kapsamda en çok narkotik ve psikotrop madde kaçakçılığı, silah kaçakçılığı, göçmen kaçakçılığı, sigara, alkol ve akaryakıt kaçakçılığı yapılmıştır.

Terör örgütleri kendilerine finansal kaynak sağladıkları sürece, terör örgütleriyle etkili bir mücadele söz konusu olamayacak ve terör örgütlerinin tamamının ortadan kaldırılması gerçekleşmeyecektir. Terör örgütlerinin maddi kaynaklarının belirlenerek yok edilmesiyle birlikte terör örgütleriyle daha etkili bir şekilde mücadele edilebilecektir (Gücenmez, 2014: 1-3).

Türkiye; Asya ve Avrupa kıtaları arasında köprü görevi görmesinden dolayı önemli bir jeopolitik konuma sahiptir. Yer aldığı mevki, Asya'dan Avrupa'ya ve Avrupa'dan Asya'ya yapılan kaçakçılığın güzergâhının göz ardı edilemeyecek bir parçasıdır. Terör örgütleri ve organize suç örgütleri, Türkiye'nin bu jeopolitik konumunu kullanarak kaçakçılık yapmaktadırlar. Yapılan kaçakçılığın terör örgütlerine ve organize suç örgütlerine önemli oranlarda maddi kaynak sağladığı görülmektedir.

Terör örgütleri eylemlerini gerçekleştirebilmek ve ideolojilerini devam ettirebilmek için finansal kaynaklara ihtiyaç duymaktadırlar. Bu finansal ihtiyaçlarını karşılamak için yasal olmayan veya yasal görünümlü yollara başvurmaktadırlar. Yasadışı yollardan finansal kaynak sağlamak için en çok kullandıkları yöntem kaçakçılığa başvurmak olmuştur. Bu kapsam çerçevesinde narkotik ve psikotrop madde kaçakçılığı, silah kaçakçılığı, göçmen ve insan kaçakçılığı, sigara, alkol ve akaryakıt kaçakçılığını yaparak örgüt adına çok önemli miktarlarda finansal kaynak sağlama yolunu kullanmışlardır. Yapılan bu çalışma çerçevesinde aşağıdaki sorulara cevap verilecek olup, konuyu sınırlandırmak maksadıyla terör örgütü terimiyle PKK terör örgütü ifade edilmiştir.

a) Terör örgütleri neden finansal kaynaklara ihtiyaç duyarlar?
b) Terör örgütlerinin kullandığı kaçakçılık türleri nelerdir?
c) Bu kullanılan kaçakçılık türlerinin terör örgütüne finansal getirisi nedir?

Bu çalışma kapsamında yukarıdaki sorulara cevap verilirken Jandarma Genel Komutanlığı'nın 2010-2015 yılları arasındaki kaçakçılık raporları ile Emniyet Genel Müdürlüğü'nün 2010-2014 yılları arasındaki kaçakçılık raporlarından istifade edilmiştir.

1. TÜRKİYE MEVZUATI BAKIMINDAN KAÇAKÇILIK

Kaçakçılık, TDK Türkçe Sözlüğünde "Bir devletin yasalarına karşı gelerek yapılan ticaret" olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2016: 1857).

5607 Sayılı Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu'na göre kaçakçılık özetle; kaçakçılığa konu olan eşyayı gümrük işlemlerine tabi tutmaksızın veya aldatıcı işlem ve davranışlarla gümrük vergilerini kısmen veya tamamen ödenmeksizin ülkeye sokan; belli bir amaç için kullanılmak veya işlenmek üzere ülkeye geçici ithalat ve "ülke içinde işleme" rejimi çerçevesinde getirilen eşyayı, hile ile yurt dışına çıkarmış gibi işlem yapan veya bu özellikleri bilerek ve ticarî amaçla satın alan, satışa arz eden, satan, taşıyan veya saklayan; ithali yasak olan eşyayı ülke içine sokan ve ihracı yasak olan eşyayı ülke dışına çıkaran kişiler tarafından işlenen suçları ve ilgili kanunda açıklanan fiilleri kapsamaktadır.

2. TERÖRİZMİN FİNANSMANI

Terör örgütleri ideolojik yapıları çerçevesinde eylemlerde bulunup şiddet uygulayarak birçok masum insanın hayatını kaybetmesine yol açmıştır. Bunun karşılığında politikacılar, masum insanların hayatlarını kaybetmelerini önlemek amacıyla önlemler alma yolunu tercih etmişlerdir. Alınan bu önlemlerin en önemlisi askeri güç kullanımı olarak görülmüştür, ancak askeri güç kullanımından daha da önemli bir husus olan terör örgütlerinin finans kaynakları göz ardı edilmiştir (Aykın ve Sözmen, 2008: 8). Hâlbuki terör örgütleri eylemlerini devam ettirip varlıklarını sürdürebilmeleri için beslenmeye, barınmaya, tedaviye, ulaşıma, silaha, mühimmata ve propaganda materyallerine ihtiyaç duymaktadır (Alkan, 2004; Krieger ve Meierrieks, 2011). Bütün bu ihtiyaçlar göz önüne alındığında terör örgütlerinin ne kadar önemli miktarlarda finansal kaynağa

ihtiyaç duydukları açık bir şekilde görülmektedir. Terör örgütlerinin finans kaynaklarının tespit edilmesi daha sonra gerçekleşebilecek olayların ortaya çıkarılmasında ve önlenmesinde önemli olduğu kadar, aynı zamanda terör örgütünün yapısını ve örgüt içindeki ilişkileri anlamamızda bize yardımcı olmaktadır (Altunok ve Denizer, 2008: 95). Aslında bazı uzmanlar, finans kaynaklarının terör örgütleri için can damarı niteliğinde olduğunu dile getirmişlerdir (Gupta, 2005: 28). Buradan da görüldüğü üzere terörizmin finans kaynaklarının incelenmesi mücadelenin planlanması ve etkinliği açısından büyük önem arz etmektedir.

Terör örgütlerinin organize suç örgütlerinden farkı, ekonomik amaçlardan ziyade ideolojik amaçlar çerçevesinde faaliyetlerini yürütüyor olmalarıdır. Bu ideolojik amaçlarını gerçekleştirmek için maddi kaynaklara ihtiyaç duymalarına ve bu maddi kaynaklarını çeşitli yöntemlerle sağlamalarına "*terörizmin finansmanı*" denilmektedir (Atik, 2008: 293).

Terör örgütlerinin tarihsel sürecine bakıldığında çeşitli kaynaklardan finansal getiri sağladıkları görülmektedir. Pahalı teknolojilerin bulunmaması, üyelerinin yoğun olarak ideolojik bağlılıkla bir arada bulunmaları, amaçların daha bölgesel olması gibi nedenlerle 19. yüzyılda terör örgütleri eylemlerini yapabilmek için yüksek miktarlarda finansal kaynaklara ihtiyaç duymamışlardır (Yıldırım, 2012: 74). Devletlerin birbirine karşı aleni biçimde kullanmalarından dolayı terör kavramının çok daha farklı boyutlara taşındığı Soğuk Savaş döneminde ise karşılıklı savaşa girmekten kaçınan SSCB ve ABD birbirlerine karşı terör örgütlerini bir silah olarak kullanmaktan çekinmemişlerdir. SSCB tarafından desteklendiği düşünülen Marksist- Leninist ideolojiyi benimsemiş terör örgütleri (Batı Almanya'da Kızıl Ordu Fraksiyonu (Rote Armee Fraktion – RAF), İtalya'da Kızıl Tugaylar (Brigate Rosse – BR) ve Yunanistan ve Kıbrıs adasında 17 Kasım

Devrimci Örgütü gibi) Amerikan Devlet Bakanlığı verilerine göre; 1968-89 yılları arasında İngiltere, İtalya, Fransa, Almanya ve İspanya'yı etkileyen, 10.925'i uluslararası özelliğe sahip 80.481 terör olayı gerçekleşmişlerdir (Jongman, 1992: 52). Diğer yandan NATO üyesi ülkeler tarafından Avrupa'nın muhtemel bir Sovyet işgaline ve komünizmin yayılmasına karşı tedbir alınabilmesi amacıyla kurulan ve Avrupa ülkelerinde şiddete ve teröre başvurarak, halkları kışkırtmak amacı taşıyan "gizli ordular" birçok eylemde bulunmuşlardır (Mecklenburg, 1999: 48; Ganser, 2007: 11). Soğuk Savaş sonrası dönemde ise bu durum değişmiştir ve terör örgütleri ülkeler tarafından desteklenmemiştir. Bunun sonucu olarak, terör örgütleri kendi finans kaynaklarını bulmak zorunda kalmışlardır (Çakmak ve Kurum, 2008: 7). 1990'lara bakıldığında, devletlerin uluslararası pazarlara müdahale imkânının ortadan kalkmasıyla birlikte terör örgütlerin küresel bir kimlik kazanmıştır. Bunun sonucu olarak terör örgütleri suç örgütleri ile işbirliği içerisine girmişlerdir. Bu dayanışma öyle boyutlara ulaşmıştır ki 11 Eylül saldırılarından önce 1.5 trilyon dolar seviyelerine çıktığı görülmektedir (Napoleoni, 2008: 137).

Terör örgütlerinin maddi kaynaklara duydukları ihtiyaç hem varlıklarını sürdürebilmek hem de ideolojilerini yaymak ve devam ettirebilmek için gereklidir. Mâlî Eylem Görev Gücü, 1989 yılında G-7 ülkeleri (A.B.D., Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, İngiltere ve Avrupa Birliği) tarafından kurulan kara para aklama, terörizmin finansmanı ve uluslararası finansal sistemin bütünlüğüne tehdit oluşturabilecek diğer konularla mücadelede yer alan uluslararası bir organizasyondur. Şu an itibariyle, Türkiye'nin de içinde bulunduğu 35 ülke ve 2 bölgesel organizasyonun yer aldığı uluslararası bir organizasyon olarak kara para aklama ve terörizmin finansmanı ile mücadelesine devam etmektedir (FATF: 2016). Mali Eylem Görev Gücü'nün (FATF) 2008 yılında yayınlamış olduğu *Terörün*

Finansmanı Raporu dikkate alındığında, terör örgütleri iki nedenden dolayı maddi kaynaklara ihtiyaç duymaktadır. Bunlar; gerçekleştirecekleri eylemlerin maliyetleri, ideolojilerini yayarak varlıklarını devam ettirebilmek için yapılan geniş kapsamlı organizasyonların maliyetleridir.

Terör örgütlerinin yaptıkları eylemlerin maliyetleri doğrudan maliyetler ve hazırlık maliyetleri başlıkları altında incelenebilir. Terör eyleminin gerçekleşebilmesi için ihtiyaç duydukları maliyetlere doğrudan maliyetler denilmektedir. Doğrudan maliyetler kapsamında silah, mühimmat, harita, araç gibi malzemeler gösterilebilir. Eğer ki, silah ve mühimmat ihtiyacı yasal olarak sağlanamayıp da bunun dışında bazı faaliyetlere ihtiyaç duyuyorsa, bu durum doğrudan maliyetin artmasına neden olmaktadır (Aykın ve Sözmen, 2008: 11).

Mali Eylem Görev Gücü'nün (FATF) 2008 yılında yayınlamış olduğu raporunda yer alan Tablo 1'de bazı terör olaylarının icrasının ekonomik boyutları açık bir şekilde gözükmektedir.

Tablo 1: Terör Örgütlerinin Eylemleri ve Maliyetleri

Eylem	Tarih	Tahmin Edilen Maliyet
Londra metrosu saldırısı	7 Temmuz 2005	8.000 Sterlin
Madrid tren istasyonu bombalamaları	11 Mart 2004	10.000 Dolar
İstanbul HSBC bankası ve Sinagog bombalamaları	15 ve 20 Kasım 2003	40.000 Dolar
Jakarta JW Marriot oteli bombalaması	5 Ağustos 2003	30.000 Dolar
Bali bombalamaları	12 Ekim 2002	50.000 Dolar
USS Cole Saldırısı	12 Ekim 2000	10.000 Dolar
Doğu Afrika Elçiliği bombalamaları	7 Ağustos 1998	50.000 Dolar

Terör eylemlerinin gerçekleştirilebilmesi için, eylem hazırlıklarının yapıldığı süreçte gerek duyulan finansal ihtiyaca ise hazırlık maliyetleri denilmektedir. Terör eylemini gerçekleştirilecek olan teröristlerin yetiştirilmesi, barındırılması, eylemin gerçekleştirilmesi için gerekli olan silah ve mühimmatın güvenlik güçlerinin kontrollerinden geçirilerek istenilen yer ve zamanda olması için yapılması gereken harcamalar ise hazırlık maliyetlerini oluşturmaktadır (Aykın ve Sözmen, 2008: 13).

Terör örgütleri bu finansal desteği sağlarken narkotik ve psikotrop madde kaçakçılığını, insan kaçaklığını, silah kaçakçılığını, sigara, alkol, akaryakıt kaçakçılığını ve tarihi eser kaçaklığını daha çok kullanmaktadır. Ancak bütün bunlar terör örgütleri için finansal destek sağlarken aynı zamanda onlar için bir risk unsuru olabilmektedir. Bu finans kaynaklarının hepsi kendi içerisinde avantaja ve dezavantajlara sahiptir. Michael Freeman bu durumu altı kategori altında toplamıştır. Bunlar; miktar, yasal olma durumu, güvenlik, güvenilirlik, kontrol ve basitliktir. Maddi kaynakların çokluğu, finans kaynaklarının olabildiğince yasal yollardan elde edilebilmesi, kaynakların temin edilmesi sürecinin güvenlik güçlerinden olabildiğince uzak yapılması, finans kaynaklarının güvenilir olması, örgüt içerisinde olabildiğince merkezi bir sistem kurarak paranın kontrolünün sağlanması ve finans kaynaklarının basit olması gerekmektedir (Freeman, 2013: 9-12).

3. TERÖR ÖRGÜTÜNÜN KAÇAKÇILIK FİNANS KAYNAKLARI

Terör örgütünün finans kaynakları yasadışı finans kaynakları ve yasal görünümlü finans kaynakları olarak ikiye ayrılmaktadır. Yasadışı finans kaynakları kapsamında; narkotik ve psikotrop madde kaçakçılığı, silah kaçakçılığı, göçmen kaçakçılığı ve insan ticareti, sigara, alkol ve akaryakıt kaçakçılığı, gasp, soygun ve hırsızlık, adam kaçırma, fidye, haraç ve sahteciliktir. Aynı şekilde yasal görünümlü finans kaynakları ise kâr amacı

gütmeyen kuruluşların kullanılması, aidat ve bağışlar ve ticari faaliyetlerdir (Gücenmez, 2014: 29). Yaptığımız bu çalışma çerçevesinde, terör örgütünün finans kaynakları olarak en çok kullandığı kaçakçılık türleri; narkotik ve psikotrop madde kaçakçılığı, silah kaçakçılığı, sigara, alkol ve akaryakıt kaçakçılığı, göçmen kaçakçılığı ve insan ticareti incelenecektir.

(a) Narkotik ve Psikotrop Madde Kaçakçılığı

Narkotik madde kavramı, doğal kaynaklı uyuşturucu uyarıcı ve halüsinojen etkideki madde olarak geçmektedir. *Psikotrop* madde, sentetik olarak üretilen uyuşturucu, uyarıcı ve halüsinojen etkideki maddelere denilmektedir (Jandarma Okullar Komutanlığı: 2015: 8)

2013 yılında Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi (UNODC) tarafından yayınlanan rapora bakıldığında, dünya üzerindeki 15-64 yaş grubu arasındaki insanların %5'inin ilaç vb. dahil herhangi bir narkotik ve psikotrop madde kullanmadığı görülmektedir (UNODC, 2013). Birleşmiş Milletler Uyuşturucu Pazarları raporuna göre (EU Drug Market), narkotik ve psikotrop madde dünya üzerindeki suç oranlarının %20'lik kısmını oluşturmasından dolayı önemli bir suç unsuru olmuştur. Bu maksatla akan para Avrupa'da, Avrupa Birliği üyesi sekiz devletin toplam gayri safi yurtiçi hasılatının %0.1-0.6'lık kısmını oluşturmaktadır. Avrupa'da 9.3 Milyar Euro ile en çok getiriyi hint keneviri, 6.8 Milyar Euro ile eroin, 5.7 Milyar Euro ile kokain, 1.8 Milyar Euro ile amfetamin ve en son ise 700 Milyon Euro ile ectasy finansal kaynak sağlamaktadır (EU Drug Market Report, 2016). Narkotik ve psikotrop maddelerinin gerek üretimi gerekse dağıtımı yasak olmasına rağmen, dünya genelinde kullanılıyor olması ve en önemlisi de çok büyük miktarda finansal getirisinin olmasından dolayı önemli bir suç unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır (Aykın ve Sözmen, 2008: 13). Terör örgütleri ve önemli bir finansal kaynak olan narkotik ve psikotrop arasındaki

bağlantılardan dolayı, "narkoterörizm" diye yeni bir kavram ortaya çıkmıştır (Shelly, 2008:147-163).

Dünya üzerinde narkotik ve psikotrop maddelerinin üretimi aşamasında iki önemli düğüm noktası kendini göstermektedir. Bunlardan birincisi, *Altın Hilal* adıyla bilinen Afganistan, Pakistan ve İran'ı kapsayan bölgedir. İkinci düğüm noktası ise *Altın Üçgen* olarak bilinen Laos, Tayland ve Birmanya bölgeleridir (Türk Demokrasi Vakfı, 1999: 193). Buradan da görüldüğü üzere Türkiye Altın Hilal diye adlandırılan bölgeye komşu durumdadır. Bu bölgede üretilen narkotik ve psikotrop maddeler coğrafi konumundan dolayı Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmaktadır ve bu güzergâh *Balkan Rotası* olarak bilinmektedir. Avrupa'ya yapılan narkotik ve psikotrop madde kaçakçılığının çok önemli miktarı Balkan Rotası üzerinden yapılmaktadır (Derdiman, 2011: 57). İran'dan Avrupa'ya yapılan narkotik ve psikotrop madde kaçakçılığı terör örgütünün hücre evlerindeki örgüt elemanlarının koordinesi altında yapılmaktadır (Ekici, 2014: 116). Afganistan'da üretilen eroinin en önemli pazarı ise Avrupa, eroinin Avrupa'ya taşınmasında kullanılan en önemli güzergâh da Balkanlar'dır (UNODC, 2003). Son dönemlerde istikrarsız ve emniyetsiz olduğundan Ortadoğu-Akdeniz ve kuzey kara deniz rotalarının çok tercih edilmediği değerlendirilmektedir. UNODC'un 2015 yılında yayımlamış olduğu raporunda narkotik ve psikotrop madde kaçakçılığında kullanılan bazı güzergâhlar gösterilmiştir (UNUDC, 2015).

Bu raporda yer alan ve Şekil 1 ile Şekil 2'de görülen güzergâhlar incelendiğine narkotik maddelerin akışının Doğu'dan Batı'ya doğru, psikotrop maddelerin akışının ise Batı'dan Doğu'ya doğru gerçekleştirildiği görülmektedir.

Şekil 1: Dünya Üzerindeki Afyon Türevi Narkotik Madde Akışı

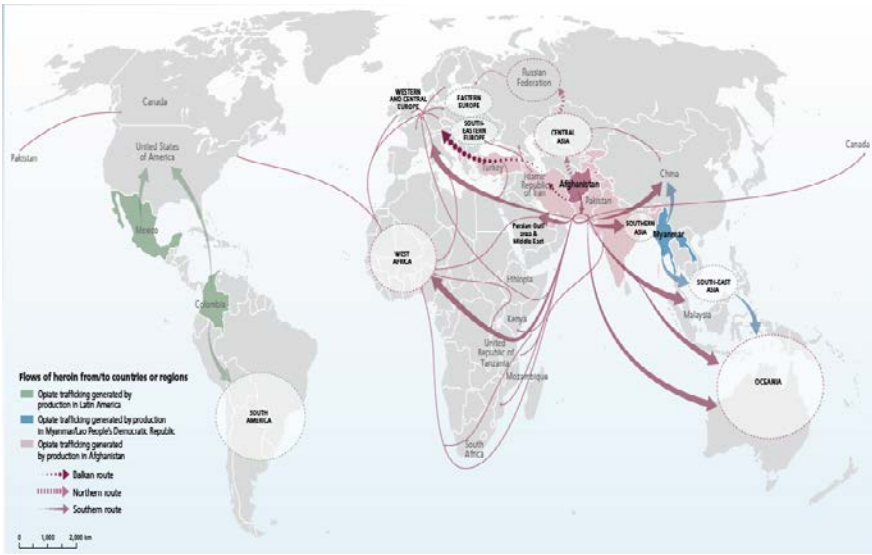

Şekil 2: Dünya Üzerindeki Psikotrop Madde (Uyarıcı ve Halüsinojen) Akışı

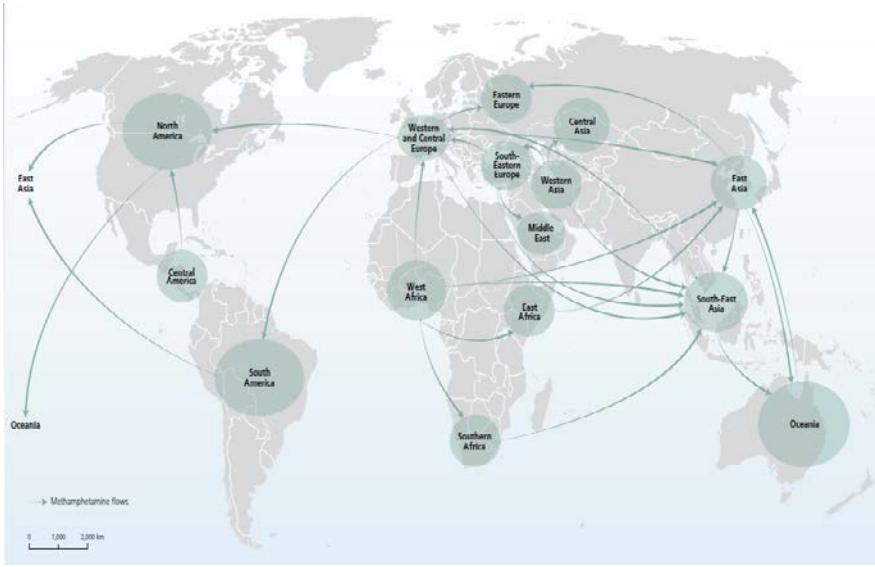

Terör örgütleri narkotik ve psikotrop madde üzerinden iki farklı yöntemle finansal kaynak elde etmektedirler; bunlardan biri narkotik ve psikotrop

madde kaçakçılığının içinde bizzat rol alarak, diğeri ise narkotik ve psikotrop madde kaçakçılığının yapıldığı güzergâhların terör örgütünün kontrolü altında bulunduğu yerlerden geçmesinden dolayı komisyon alaraktır (Yayla, 2008: 417). Bu alandaki potansiyel tehditlerden dolayı, terör örgütleri Afganistan ve çevresindeki ülkelerin ürettikleri opium[2] maddeye (afyon türevi) ilgi duymaya başlamışlardır.

Bu maddenin Avrupa'ya ulaştırılması ise Afrika ve Ortadoğu üzerinden sağlanmaktadır. (EU Drug Market Report, 2016). Türkiye bu noktada Ortadoğu ve Avrupa arasında köprü görevi görerek narkotik ve psikotrop maddenin Avrupa'ya ulaştırılmasında bir geçiş güzergâhı olmaktadır. Birçok analist, Soğuk Savaş'ın sonrasında ortaya çıkan durumu uluslararası bir suç tehdidi olarak görmelerine rağmen, narkotik ve psikotrop madde trafiğinin 1970'li yıllardan itibaren önemli bir sorun haline geldiğine dikkat çekmişlerdir (Erdinç, 2004: 55). Son 10 yılda ele geçirilen narkotik ve psikotrop madde miktarı dikkate değer oranda artış göstermiştir (Ekici, 2013: 22). Uyuşturucunun milli güvenliği tehdit eden bir unsur şeklinde ulusal bir konu olarak, 26 Nisan 1996 tarihinde, MGK'da gündem konusu olması, bu konuya verilen öneme dikkat çekmektedir.

Terör örgütleri, narkotik ve psikotrop maddenin hem üretiminde ve dağıtılmasında, hem de ticaretinde yer alabileceği gibi, sadece bu aşamaların herhangi birisinde de rol alabilmektedir. Terör örgütleri, narkotik ve psikotrop madde kaçakçılığını kendileri yapabileceği gibi organize suç örgütleri ile bağlantı kurarak karşılıklı fayda sağlama yolunu kullanabilmektedirler. Bu karşılıklı sağlanan faydalardan biri olarak; terör

[2] TDK'ya göre "Çizilmemiş haşhaş kapsüllerinin, kahve renkli, alkoloitler ve soy maddeler içeren en az %9,5 oranında morfin içeren sütü" anlamına gelmektedir. TDK, 2016, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.573d46a140bab1.22984436. (18.09.2017).

örgütü elindeki kara parayı aklamada suç örgütlerini kullanır; suç örgütleri ise terör örgütünün silahlı gücünden faydalanır (Yıldırım, 2012; Ekici, 2014: 116; EU Drug Market Report, 2016).

Terör örgütleri, narkotik ve psikotrop madde kaçakçılığından çok önemli miktarlarda finansal kaynak sağlamalarına rağmen, toplum tarafından bu faaliyetlerinin bilinmesini istememektedirler. Bunun nedeni ise, narkotik ve psikotrop madde kaçakçılığı insanlık suçu olarak bilinmektedir. Terör örgütü ise, savunduğu ideolojik yapısına zarar vermek istemediğinden dolayı narkotik ve psikotrop madde kaçakçılığı yaptığının bilinmesini istememektedir (Aykın ve Sözmen, 2013: 10).

(b) PKK ve Narkotik ve Psikotrop Madde Kaçakçılığı

PKK bir terör örgütü olarak, Avrupa'da satılan ve hint kenevirinden eroinin üretimine ve dağıtımına kadar ki bütün aşamalarında rol almaktadır. Terör örgütü mensuplarıyla yapılan birçok görüşme, PKK ve narkotik ve psikotrop madde kaçakçılığı arasında önemli bir bağlantının olduğunu ortaya koymuştur. Örneğin, 18 Temmuz 2012 tarihinde Jandarma ve Polis teşkilatı Diyarbakır'ın 12 ilçesinde hint keneviri tarlalarına birlikte operasyon icra etmiş ve sonucunda 3 milyon hint keneviri bitkisi, 1 ton hint keneviri, 328 kg mariyuana ve bunun yanı sıra 32 kişi yakalanmıştır (Arpacık, 2013). Yapılan incelemelerde, operasyonda yakalanan 32 kişiden 17'si PKK terör örgütü mensubu çıkmıştır (Ekici, 2014: 116). Bu durum PKK ve narkotik ve psikotrop madde kaçakçılığı arasındaki bağlantıyı açıkça ortaya koymakta ve terör örgütünün üretim aşamasında da rol aldığını göstermektedir.

PKK narkotik ve psikotrop madde kaçakçılığından finansal getiriyi üretim dışında iki şekilde elde etmektedir. Geçtiğimiz yıllarda PKK yöneticileri üretim çeşitleri riskler taşıdığından ve sözde örgüt imajını olumsuz etkilediğinden narkotik ve psikotrop madde kaçakçılığından vergi alma

yolunu tercih etmişlerdir. Bu vergilendirmeyi ise iki şekilde yapmıştır. Bunlardan birincisi, PKK, Türkiye-İran sınırından geçen her 1 kg narkotik ve psikotrop maddeden 50$ veya %10'luk bir vergi almıştır (Ekici, Williams ve Akbulut, 2011). Bu bilgilerin hepsi yakalanan teröristler ve narkotik ve psikotrop madde kaçakçıları tarafından doğrulanmıştır. Bir diğer yöntem ise, PKK narkotik ve psikotrop madde kaçakçılığı yapan suç örgütlerine yıllık vergiler uygulamıştır. Narkotik ve psikotrop madde baronlarının PKK'ya yıllık 2 Milyon dolar ödedikleri görülmüştür (Ekici, 2014: 116).

Afganistan'da üretilen eroinin kilosu 2.200$, narkotik maddenin Türkiye'ye girmesiyle birlikte fiyatı 5.000€-6.000€ olmaktadır, bu eroinin İstanbul'a ulaşmasıyla birlikte fiyatı 13.000€, Almanya'ya ulaşmasıyla fiyatı 25.000€ ve en son olarak da Kuzey İskandinav ülkelerine ulaştığında ise fiyatı 45.000€ olmaktadır (UNODC, 2016). Bu konuda yapılan birçok araştırma, Avrupa'ya yapılan eroin kaçakçılığının %50-80 arasındaki kısmının PKK'nın kontrolünde olduğunu göstermiştir (Ventura, 1998; Ekici, Williams ve Akbulut, 2011; UNODC, 2011). Bu yapılan çalışma sonuçları, aynı zamanda PKK'nın narkotik ve psikotrop madde trafiğini kontrol ederek ne kadar yüksek miktarlarda finansal kaynak sağladığının bir kanıtı olmaktadır.

Tablo 2: Narkotik Madde Kaçakçılığı (Jandarma ve Emniyet Sorumluluk Bölgesi)[3] [4]

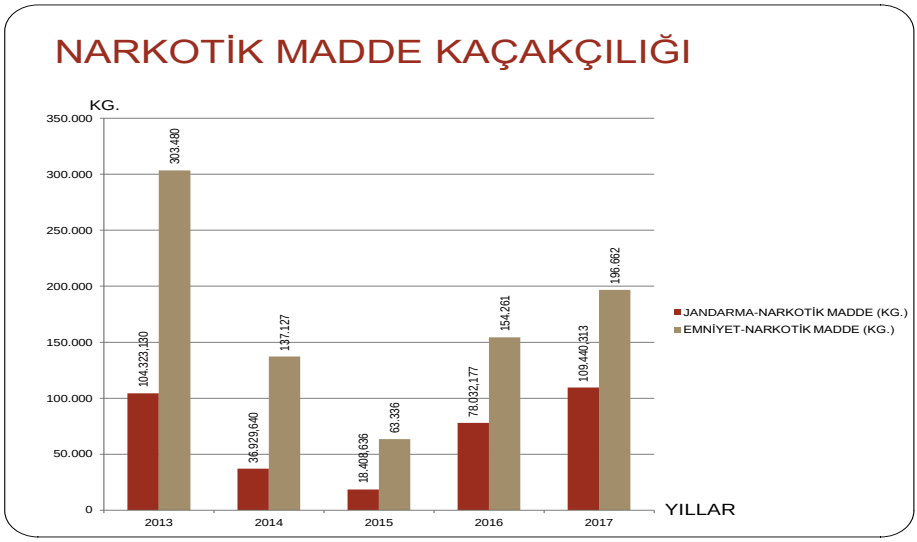

Tablo 3: Psikotrop Madde Kaçakçılığı (Jandarma ve Emniyet Sorumluluk Bölgesi)

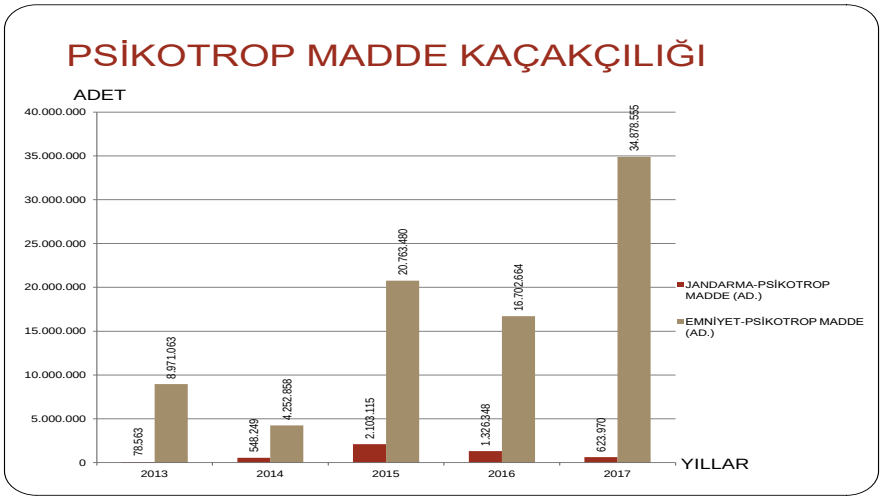

[3] Jandarma Genel Komutanlığı 2013-2014-2015-2016 ve 2017 Bültenleri
[4] Emniyet Genel Müdürlüğü Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı 2013-2014-2015 -2016 ve 2017 Türkiye Uyuşturucu Raporları

Jandarma Genel Komutanlığı'nın ve Emniyet Genel Müdürlüğünün kaçakçılık ve organize suçlar şubelerinin raporlarına bakıldığında, Tablo 2 ve Tablo 3 ile Grafik 1'e göre Jandarma bölgesinde 2010 yılında 10.983 kg olan narkotik ve psikotrop madde kaçakçılığı, 2011 yılında 29.362 kg olmuştur, 2012 yılında dikkate değer bir artışla 73.018 kg, 2013 yılında 104.298 kg, 2014 yılında 36.892 kg ve 2015 yılında 18.391 kg olduğu görülmektedir (Jandarma Genel Komutanlığı KOM Bülteni, 2015). 2011, 2012 ve 2013 yıllarında artışların oranı dikkat çekmektedir. Aynı şekilde Emniyet Genel Müdürlüğü'nün raporuna bakıldığında 2011, 2012 ve 2013 yıllarında sırasıyla 4.780, 7.082 ve 6.670 kg narkotik ve psikotrop madde kaçaklığı yapılarak diğer yıllara göre aynı şekilde çok önemli miktarlarda artış meydana gelmiştir (Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM) KOM Raporu, 2014). Söz konusu yıllarda yakalanan narkotik ve psikotrop madde miktarının çokluğu, yapılan kaçakçılığın hacminin büyüklüğü yanında mücadelenin etkinliğini de göstermektedir.

(c) Silah Kaçakçılığı

Silah kavramı 2803 Sayılı Jandarma Teşkilat Görev ve Yetkileri Kanununda açıklanmıştır.[5]

Silah ve mühimmat kaçakçılığı günümüzde daha çok sıcak çatışmaların yaşandığı bölgelerde ve terör olaylarının yoğun olarak yaşandığı dönemlerde artış gösterir (Uyar, 2008: 53). Sadece çatışmaların yaşandığı ülkeleri değil, çevresindeki ülkeleri de etkilemesiyle bölgesel bir sorun oluşturmaktadır. Ortadoğu'da son elli yıldır süren iktidar boşluklarından dolayı bölgede silah kaçakçılığı için uygun bir ortam oluşmuştur. Ortadoğu ülkelerindeki

[5] *Silah*, uzaktan veya yakından canlıları öldürebilen, yaralayan, etkisiz bırakan canlı organizmaları hasta eden, cansızları parçalayan veya yok eden ruhsata tabi araç ve aletlerin tümü olarak tanımlanmıştır bknz. 2803 Sayılı Jandarma Teşkilat Görev ve Yetkileri Kanunu.

karışıklık ve iç çatışmalardan kaynaklı oluşan ortamdan yararlanan terör örgütleri, biriken silah ve mühimmatı diğer ülkelere aktarmaktadırlar. Terör örgütleri tarafından silah kaçakçılığı iki boyutlu olarak değerlendirilir. Terör örgütleri silah kaçakçılığı sayesinde sadece para kazanmaz, bu şekilde ihtiyaç duydukları silahları da temin etmiş olurlar. Aynı zamanda, terör örgütleri diğer terör örgütleri ile aralarındaki bağı kuvvetlendirmek için aralarında silah alış verişi yaparlar (Altunok ve Denizer, 2008: 95).

PKK terör örgütü de otorite boşluklarını en iyi değerlendiren ve bu boşluklardan en çok yararlanan örgütlerdendir. PKK silah kaçakçılığı ile para kazanmak yerine daha çok kendi örgüt mensuplarına silah ve mühimmat sağlama yoluna gitmektedir. Özellikle son dönemi değerlendirecek olursak 2001 ve 2003 yılları arasında ABD'nin Irak'ta gerçekleştirmiş olduğu Körfez Harekâtları sonrasında bölgede biriktirdiği silahlar ve mühimmatlar PKK'nın eline geçmiştir (Gücenmez, 2014: 33-38).

Terör örgütleri için silah kaçakçılığı önemli bir gelir kaynağı oluşturmasına rağmen narkotik ve psikotrop madde kaçakçılığı gibi sürekli devam eden bir finans aracı olarak kabul edemeyiz. Bunun sebebini ise silaha sürekli bir talebin olmamasıdır. Arz-talep ilişkisi içerisinde dengesizliğin olmasından dolayı sürekli kazanç elde edilebilecek bir yöntem değildir. Silah kaçakçılığı için mevcut durumda önce bir talep oluşur sonrasında arz gerçekleşmektedir. Bu sebepten dolayıdır ki silah kaçakçılığı her zaman gerçekleşmez. Silah kaçakçılığı her zaman yapılmasa da finansal kaynak olarak her zaman büyük getiriler sağlamıştır (Yücebaş, 2011: 211). 2011 yılında Suriye'de başlayan iç karışıklıklar nedeniyle bu ülkeye giden ve çeşitli yollarla halkın eline geçen silahların önümüzdeki süreçte Türkiye'ye ve diğer komşu ülkelere yönelik silah kaçakçılığına kaynak teşkil edebileceği değerlendirilmektedir (EGM KOM Raporu, 2014).

PKK terör örgütü Irak'tan elde ettiği silahları Türkiye'de satarak gelir sağlamaktadır. Irak'ta çok ucuz bir fiyata almış oldukları silahları Türkiye piyasasında yüksek fiyatlarda satmaktadırlar.[6] PKK terör örgütünün hem kendi örgüt elemanları için silah temin ederken aynı zamanda da bu yolla maddi kaynak temin ettiği görülmektedir.

Türkiye'de 2011 yılında gerçekleştirilen 229 silah kaçakçılığı operasyonunu incelediğimizde, bu operasyonlarda yakalanan silahların yabancı menşeli fabrikasyon silahlar, el yapımı silahlar ve kurusıkı olarak tabir edilen ses ve gaz tabancalarından çevrilme silahlar olduğu görülmüştür (EGM KOM, 2012).

Tablo 4: Silah Kaçakçılığı (Jandarma ve Emniyet Sorumluluk Bölgesi)[7]

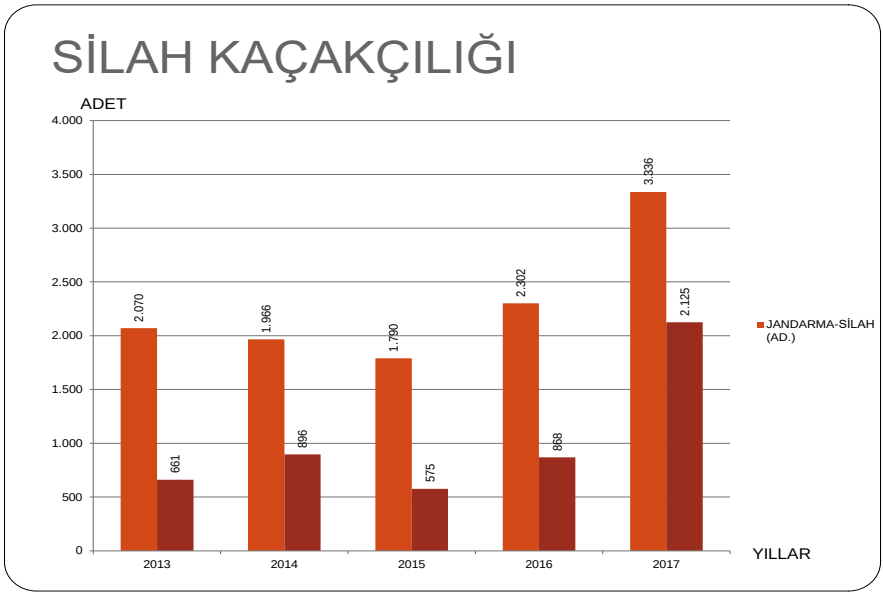

[6] PKK'nın silah kaçakçılığına ilişkin örnekler için bkz. Türk Demokrasi Vakfı, Terörizm ve Organize Suçlar: Demokrasi ve İnsan Haklarının Gelişim Sürecine Etkileri, Demokrasi ve İnsan Hakları Serisi IV, Ankara, 1999, s.65-67.

[7] Jandarma Genel Komutanlığı 2013-2014-2015-2016 ve 2017 Bültenleri ve Emniyet Genel Müdürlüğü 2013-2014-2015-2016 ve 2017 KOM Raporları.

Tablo 5: 2017 Yılında Ele Geçirilen Silah Sayılarına Göre Silah Kaçakçılığındaki İlk 10 İl (Jandarma sorumluluk Bölgesi)[8]

Tablo 4'e göre, 2013-2017 yılları arasında, silah kaçakçılığındaki toplam sayılarda sürekli artış gözükmektedir. Ortadoğu ülkelerinde ve Kuzey Afrika ülkelerinde 2010 yılında başlayan Arap Baharı isimli hareketin etkisiyle silah yığılmaları oluşmuştur. Bu sebeple Türkiye ile ortak sınırı bulunan Suriye, Irak gibi ülkelerde de bu hareketin etkisiyle bu yıllarda ve bu yıllardan sonra ki dönemlerde silah kaçakçılığında artış görülmektedir. Suriye ve Irak'tan da Türkiye'ye kolaylıkla yasadışı giriş-çıkış yapabilmektedirler. Çünkü, Türkiye'nin sınırı, çok uzun, büyük kısmı dağlık ve zor arazi şekillerinden oluşmaktadır bu da sınır kontrolümüzü zorlaştırmaktadır. Tablo 5'e göre Jandarma Genel Komutanlığı'nın yaptığı operasyonlarda ele geçirilen silah sayılarına göre ilk 10 il incelendiğinde PKK terör örgütünün yoğun faaliyet gösterdiği Doğu ve Güneydoğu illeri ile Arap Baharı isimli hareketin yaşandığı Suriye ve Irak'a sınırı bulunan iller

[8] Jandarma Genel Komutanlığı 2013-2014-2015-2016 ve 2017 Bültenleri ve Emniyet Genel Müdürlüğü 2013-2014-2015-2016 ve 2017 KOM Raporları.

öne çıkmaktadır. Tablo-4'e göre silah kaçakçılığının büyük kısmı Jandarma bölgesinde yapılmaktadır. Bunun nedeni Türkiye'nin iç karışıklıklar içerisinde bulunan devletlerle sınır komşusu olması ve sınır bölgelerinin dağlık yapısından dolayı kaçakçılık için tercih edilen bu bölgelerde Jandarmanın yaptığı operasyonlarla önemli miktarlar da silah ele geçirmesidir.

Ortadoğu ülkelerindeki iç karışıklıklar ve iç savaşlar nedeniyle son yıllar da silah yığılması oluşmuştur. Silah ve ateşli silahlara karşı Türk vatandaşlarının ilgisinden dolayı kaçak yollardan gelen silahların çok kolay bir şekilde satışı yapılabilmektedir. PKK terör örgütü de bölgeden kendine silah temin etmek ve bir kısmını pazarlayarak ekonomik kazanç sağlamak amacıyla Türkiye içinde ya da Türkiye'yi geçiş güzergahı olarak kullanarak silah kaçakçılığı yapmaktadır.

(d) Sigara, Alkol ve Akaryakıt Kaçakçılığı

Terör örgütlerinin en önemli gelir kaynaklarından birisi de sigara, alkol ve akaryakıt kaçakçılığıdır. Bu mallarda ÖTV'nin (Özel Tüketim Vergisi) yüksek olması kaçakçılık faaliyetlerini daha çekici hale getirmektedir. Örneğin; Eski Sağlık Bakanlarından Bülent Akarcalı, Avrupa'da sigaraya verilen her doların 25 sentinin terör örgütü PKK'ya gittiğini PKK'nın sigara kaçakçılığından 300 Milyon Euro kazandığını söylemiştir (Hürriyet Web, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/8157679.asp(28.04.2017). Kaçakçılıkta, malların tedarik edilmesi, nakledilmesi, pazarlanması ve her aşamada kamu görevlilerinin göz ardı etmelerini sağlamak için rüşvet verilmesi gibi unsurlar içermesinden dolayı oldukça organize şekilde işlenmesi zorunludur. Bu nedenle organize yapılarından dolayı örgütler bu tür faaliyetlere kolayca uyum sağlayabilmektedirler.

Tablo 6: Sigara Kaçakçılığı (Jandarma Genel Komutanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü Sorumluluk Bölgesi)[9]

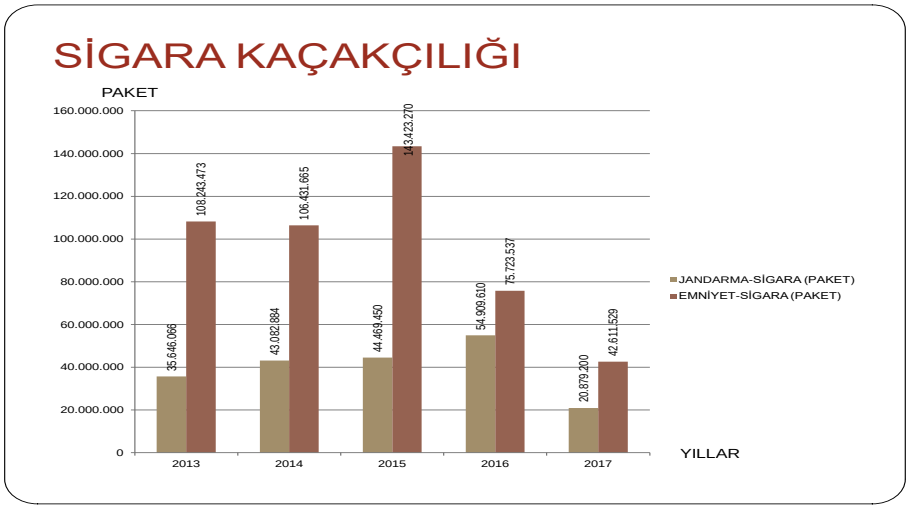

Tablo 7: Alkol Kaçakçılığı (Jandarma Genel Komutanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü Sorumluluk Bölgesi)[10]

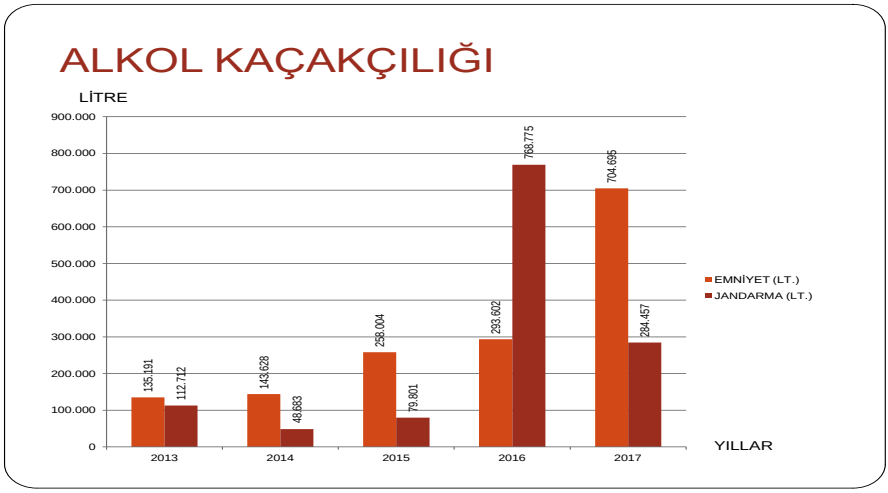

[9] Jandarma Genel Komutanlığı 2013-2014-2015-2016 ve 2017 Bültenleri ve Emniyet Genel Müdürlüğü 2013-2014-2015-2016 ve 2017 KOM Raporları.
[10] Jandarma Genel Komutanlığı 2013-2014-2015-2016 ve 2017 Bültenleri ve Emniyet Genel Müdürlüğü 2013-2014-2015-2016 ve 2017 KOM Raporları.

Tablo 8: Akaryakıt Kaçakçılığı (Jandarma Genel Komutanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü Sorumluluk Bölgesi)[11]

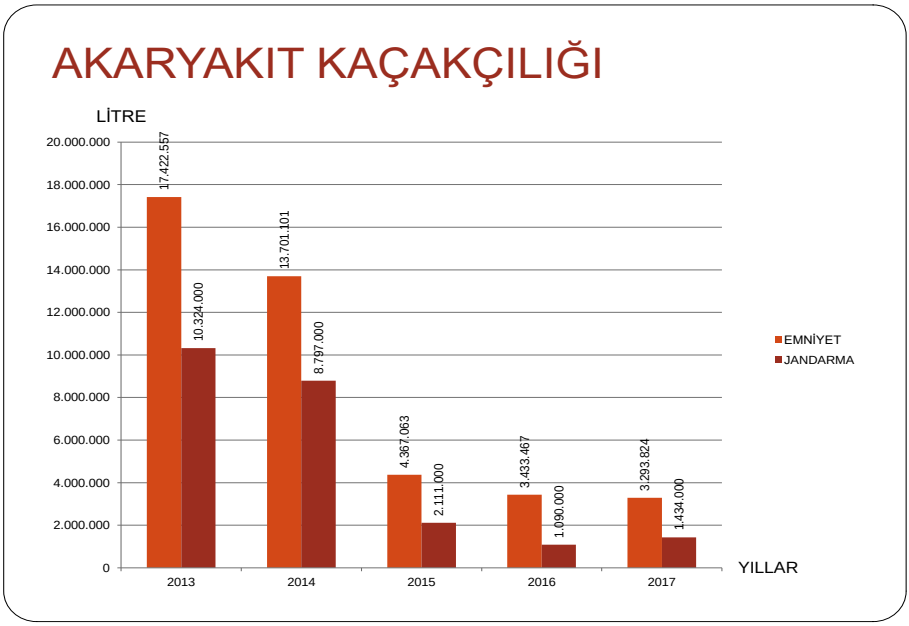

Terör örgütleri tarafından en yaygın olarak kullanılan kaçakçılık yöntemlerinden birisi sigara kaçakçılığıdır. Dünyada Arjantin, Brezilya ve Paraguay arasındaki sınır bölgeleri, ABD'deki bazı bölgeler ve Irak-Türkiye sınır bölgesi sigara kaçakçılığının en yoğun olarak yaşandığı yerlerdir (Shelly, 2008: 150; Shelly, Sharon ve Melzer, 2008: 43-63). Türkiye'de olduğu gibi dünyanın gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerinde sigara fiyatı üzerinde önemli bir vergi yükü olduğundan ve perakende satış fiyatı, sigaraya göre değişmekle birlikte maliyetinin üç-dört katını bulduğundan, sigara yasadışı ticarete konu eşyaların başında gelmektedir. Sigara kaçakçılığı ile uğraşan sanıklara, dava aşamasında hürriyeti bağlayıcı

[11] Jandarma Genel Komutanlığı 2013-2014-2015-2016 ve 2017 Bültenleri ve Emniyet Genel Müdürlüğü 2013-2014-2015-2016 ve 2017 KOM Raporları.

uygulama olmadığından tekrar aynı işleri yapmakta olmaları ile tezgâhlarda ve marketlerde alenen satılan kaçak/sahte tütün mamullerine uygulanan cezai yaptırımın caydırıcı olmayışı, sigara kaçakçılığını cazip kılmaktadır.

Tablo 6'ya göre, Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığına göre dikkate değer oranda fazla sigara yakaladığı görülmektedir. 2015 yılında Emniyet Genel Müdürlüğü, 2016 yılında ise Jandarma Genel Komutanlığı en üst rakamda sigara kaçakçılığına engel olmuşlardır.

Tablo 7'de incelenen alkol kaçakçılığı rakamlarına göre, Emniyet Genel Müdürlüğü 2017 yılında, Jandarma Genel Komutanlığı ise 2016 yılında rekor seviyede alkol ele geçirmişlerdir. Yıllara göre toplam alkol kaçakçılığı rakamlarının sürekli artış göstermesinin nedeni olarak yüksek vergi uygulaması gösterilmektedir. Sahte içki üretimi yalnızca alkol kaçakçılığını artırmakla kalmamakta halk sağlığını da olumsuz yönde doğrudan etkilemektedir.

Tablo- 8'de akaryakıt kaçakçılığı incelendiğinde kaçakçılık miktarlarının sürekli ve ciddi oranda düşüş gösterdiği göze çarpmaktadır. Türkiye'nin doğu ve güney sınırında bulunan ülkeler olan İran, Irak ve Suriye petrol ve doğalgaz bakımından zengin ülkeler ve aynı zamanda da PKK terör örgütünün yoğun faaliyet gösterdiği bölgeler olmasına rağmen kaçakçılığın sürekli düşüş göstermesinde bahse konu ülkelerde yaşanan iç karışıklıklardan dolayı Türkiye'ye doğru yaşanan yoğun göç dalgaları nedeniyle sınırda alınan askeri güvenlik önlemlerinin etkin rol oynadığı tespit edilmiştir.

Türkiye'de özellikle Irak ve İran sınırları kaçakçılığın en yoğun yapıldığı bölgelerdir. Yörede kaçakçılık adeta günlük hayatın bir parçası haline gelmiştir. Çünkü sigara, alkol ve akaryakıt gibi ürünler için Türkiye'de yüksek vergi uygulanması sebebiyle bu ürünlerde İran ve Irak piyasası ile

Türkiye piyasası arasında yüksek fiyat farkları meydana gelmektedir. Bölgede gelir düzeyinin düşük, istihdam olanaklarının sınırlı olması, sınırın dağlık yapısı ve iklim koşullarının elverişsiz olmasının kontrolü zorlaştırması, sınırın her iki tarafında da aynı dili konuşan, kültürel olarak birbirine yakın ve akrabalık ilişkileri bulunan insanların bulunması, sınıra yakın köy ve mezraların olması ve yolların sınıra yaklaşması nedeniyle kaçakçılığa konu malların sınıra kolayca yakınlaşması gibi şartların bir araya gelmesi kaçakçılığa elverişli ortam oluşturmaktadır.

TBMM Araştırma Komisyonunun 2005 yılında yayınladığı bir rapora göre Türkiye'de gerçekleştirilen yıllık akaryakıt kaçakçılığı miktarı 4,5 milyon tondur. Bunun maddi olarak Türkiye için kaybı yaklaşık değeri 12 milyar liradır.[12] Türkiye üzerinden yapılan akaryakıt kaçakçılığında kullanılan yöntemler değişiklik göstermektedir. En çok kullanılan yöntemler şu şekilde sıralanmıştır (Jandarma Okullar Komutanlığı, 2015: 7-8)

1) Akaryakıt harici petrol ürünlerinin amacı dışında kullanılması,
2) Deniz yoluyla yapılan akaryakıt kaçakçılığı,
3) Standart depo muafiyetinin suiistimali,
4) Gümrük idaresinin yanıltılması yoluyla yapılan akaryakıt kaçakçılığı,
5) Antrepolar aracılığı ile gerçekleştirilen akaryakıt kaçakçılığı,
6) Gümrük kapıları haricinde yurda akaryakıt sokulması yoluyla akaryakıt kaçakçılığı.

[12] TBMM, Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, (16. 06. 2005 Tarih ve 10/238-215 Numaralı),"Türkiye'de Akaryakıt Kaçakçılığının Ekonomiye, İnsan ve Çevreye Verdiği Zararlar", 2005, s. 237–238.

(e) Göçmen Kaçakçılığı

Yasadışı göçmen kavramı doğrudan veya dolaylı olarak parasal veya maddi başka çıkar elde etmek için uyrukluğunu taşımadığı veya daimi ikamet sahibi olmadığı bir ülkeye yasadışı giren veya bulunan kişi olarak tanımlanır. *İnsan ticareti* ise insanlardan çeşitli şekillerde faydalanmak amacıyla yapılan, mağdurlarının can güvenliği, refahı ve insan hakları üzerinde vahim sonuçlar doğuran uluslararası örgütlü suç olarak tanımlanmaktadır (Jandarma Okullar Komutanlığı, 2015: 11).

Göçmen kaçakçılığı ve insan ticareti konuları birbirleriyle oldukça iç içe girmiş kavramlardır. İnsan ticareti suçunun asıl başlangıç noktası göçmen kaçakçılığı olabilmektedir. İnsanlar daha iyi şartlarda yaşamlarını sürdürebilmek amacıyla başka ülkelere gitmek istemektedirler (Jandarma Okullar Komutanlığı, 2015: 11). Bu anlamda insanları, yasa dışı yollardan varmak istedikleri ülkelere götüreceklerini taahhüt eden ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren birbirini tamamlama usullüne göre çalışan organize suç örgütleri bulunmaktadır (Erdal, 2014: 2).

Bu örgütler ekonomik ve siyasi mülteci olduğunu iddia eden insanlardan çok yüksek miktarlarda paralar almakta ve onları gitmek istedikleri ülkelere götüreceklerini vaat etmektedirler.

Yasa dışı göç sorunuyla en çok dünyanın gelişmiş bölgeleri olan Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleri karşılaşmaktadır. Bu ülkelerdeki gelişmişlik seviyesinin yüksek olması, gelişmekte olan ülkelerin ve siyasal ve ekonomik yönden sorunlu bölgelerin ortalarında olması yasadışı göçmenler için hedef ülke olmalarının nedenleri arasında görülmektedir (Jandle, 2004: 153). Gelişmiş ülkelere olan düzensiz göç rotaları hava, deniz ve kara yollarının da dâhil olduğu karmaşık bir yapıyı ortaya çıkarmaktadır. Uluslararası Göç

Politikaları Geliştirme Merkezi tarafından ortaya konulan çalışmalarda, Afrika'dan Avrupa'ya en az 4 ayrı güzergah gözlemlenmektedir.[13]

Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi tarafından hazırlanan *Sınır Aşan Organize Suçlar Tehdit Değerlendirme Raporu*'nda her yıl 55.000 göçmenin Afrika kıtasından Avrupa'ya kaçak olarak girdiği ve Meksika'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne büyük bir çoğunluğu profesyonel kaçakçılardan yardım alan 3 milyon kişinin yasadışı olarak geçtiği ifade edilmektedir.[14]

Türkiye siyasi istikrarı olmayan ve genel şiddetin hâkim olduğu Suriye ve Irak ile komşu, iç savaşın, yoksulluğun ve genel şiddetin görüldüğü Afganistan ile aynı bölgede bulunmaktadır. Bahsedilen ülkelerin ortak özelliği, en yüksek riskli yasadışı göçmen ve mülteci kaynağı ülkeler konumunda olmalarıdır. Yarı/totaliter-otoriter bir yönetim şeklinin olduğu ve bunun yanı sıra işsizlik ve yoksulluğun yüksek oranlarda olduğu İran ile denetiminin zor olduğu bir sınırımız bulunmaktadır. Bununla birlikte, bölge dışa göç eğilimi her geçen gün artan 2 milyonun üzerinde Afgan nüfusunu barındırmaktadır. Yoksulluğun yaygın olduğu ve nüfus yoğunluğunun çok yüksek oranlarda olduğu Pakistan ve Bangladeş ile kültürel bağlarımız devam etmektedir. Bu ülkelerle aramızda kurduğumuz kültürel bağlar, iki ülke vatandaşlarının Batı'ya göç ederken Türkiye'yi kullanmalarına neden olmaktadır. Bir diğer yandan, Çeçenistan ve Gürcistan'da istikrarsızlık devam etmekle birlikte, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki savaş devam etmektedir. Bütün bu nedenler bir araya getirildiği zaman Türkiye yoğun bir

[13] ICMPD, 2011, https://www.imap-migration.org/index2.html, (28.04.2016); EUROPOL, Migrant Smuggling in the EU,s.6 https://www.europol.europa.eu/ sites/default/ files/publications/ migrant_smuggling__europol_report_2016.pdf (27.04.2016).

[14] *The Globalization Of Crime, A Transnational Organized Crime Threat Assessment,* http://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/ tocta/TOCTA_ Report_2010_ low_res.pdf (28.08.2017).

şekilde sığınmacı sorunu ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu sığınmacılar hedef ülke olarak Türkiye'yi veya Batı'ya göç ederken Türkiye'yi bir güzergâh olarak tercih etmektedirler (Erdal, 2015: 12).

Terör örgütüne göre, kaçakçıların yasadışı gelirlerinin devamı için örgütün varlığına ihtiyaçları vardır. PKK, bölgenin yasadışı ekonomisinden tahminlere göre %10-15 seviyesinde sözde vergi ve bağış adı altında nemalanmaktadır.[15]

Terör örgütü kurumsal anlamda bizzat kaçakçılık yapmaktan ziyade bu faaliyetleri kolaylaştıran, koruyan, gözeten ve bunun karşılığında maddi menfaat temin eden bir fonksiyon görevi üstlenmiş görünmektedir.

PKK terör örgütü, dünyanın en istikrarsız bölgelerinden biri olan Orta Doğu ile Avrupa arasında köprü durumunda olan Türkiye'nin jeopolitik konumu nedeniyle göçmen kaçakçılığından yasal olmayan yollarla büyük miktarlarda finans elde etme imkânı bulmuştur. Bu bölgede insan kaçakçılığı ile uğraşan organize suç örgütleri ile bağlar kurarak gerek onlardan komisyon alma yoluyla gerekse de onların yaptıkları işleri bizzat yaparak gelir elde etmiştir (Gücenmez, 2014: 56).

Türkiye narkotik ve psikotrop madde kaçakçılığında olduğu gibi insan ticareti ve yasadışı göç faaliyetlerinin de geçiş güzergâhında bulunmaktadır.

[15] Ersoy,Ömer: Stratejik Düşünce Enstitüsü, http://www.printfriendly.com/print?url= http%3A%2F%2Fwww.sde.org.tr%2Ftr%2Fnewsdetail%2Fteror-ve-finansman%2F1 545%23.V0wxgkFyVvM. printfriendly&title= Ter%C3%B6r+ve+ Finansman (30.09.2017).

Şekil 3: Göçmen Kaçakçılığı Güzergâhları[16]

Şekil-3'te de görüldüğü gibi, Orta Doğu ve Asya devletlerinden Türkiye üzerinden geçerek Balkanlara oradan da Batı Avrupa'ya uzanan hat söz konusu faaliyetler için yoğun olarak kullanılır (Gücenmez, 2014: 56). Mitchel Roth ve Murat Sever'in yayınladıkları makalelerinde, Interpol'un tahminlerine göre göçmen kaçakçılığının yapıldığı her bir kişi için 2.000-3.000 Euro'ya yapıldığı söylenmektedir (Roth ve Sever, 2007: 901-918).

Türkiye'nin Ege ve Akdeniz kıyılarından teknelerle Yunan adalarına, oradan İtalya'ya, daha sonrada Avrupa'ya ulaşan deniz yolu güzergâhı da sıklıkla kullanılır. Diğer bir alternatif ise hava yolunun kullanılması suretiyle Türkiye-Arnavutluk-Bosna Hersek-Hırvatistan hattı izlenerek Avrupa'ya uzanan güzergâhtır (Türk Demokrasi Vakfı, 1999: 71).

[16] International Organization for Migration, Europe / Mediterranean Migration Response, 2017,(http://doe.iom.int/docs/Europe%20Med%20Migration%20Response_Sitrep%2016%20-%2010%20March%202016_Final.pdf), (20.10.2017).

2015 yılının ilk 6 ayında 103 bin göçmenin Akdeniz'i geçerek Avrupa'ya ulaştığı Birleşmiş Milletler raporunda açıklamıştır. Uluslararası Göçmen Kurumu'nun raporuna göre ise bu göçmenlerden 1800'ü yolda hayatını kaybetmiştir. UNCHR'ye göre, bu göçmenlerden 54 bini doğrudan Libya'dan İtalya'ya gitmiştir.[17]

Türkiye'nin geçiş güzergâhlarında olmasını fırsat bilen PKK terör örgütü, göçmen kaçakçılığını da kendisine finans sağlamak için kullanır. PKK; İran, Irak, Suriye, Afganistan, Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk, Macaristan ve İtalya'da faaliyet gösteren göçmen kaçakçılığı yapan organize suç örgütleri ile işbirliği içindedir (Özdemir ve Pekgözlü, 2012: 85-95). Başlangıçta göçmen kaçakçılarına sınırlardan geçişleri için göz yumarak komisyon alan örgüt, daha sonra elde ettiği yüksek kazanç nedeniyle bizzat işin içine girmiştir.

PKK'nın göçmen kaçakçılığı faaliyeti için üstlendiği roller şunlardır (İşeri, 2008):

- Sınırdan geçişe göz yumma ve güvenlik sağlama karşılığında vergi adı altında komisyon alma,
- Yasadışı göçmenlerin sınırdan illegal yöntemlerle geçirilerek Avrupa ülkelerine götürülmesi,
- Avrupa ülkelerinin iltica politikalarını istismar ederek ve çeşitli sahtecilik yöntemleri kullanılarak iltica başvurusu yaptırılması,
- Avrupa ülkelerinde mültecilere sağlanan maddi yardımlardan pay alınması,
- İkamet hakkı elde eden şahısların örgütün Avrupa ülkelerindeki her türlü illegal faaliyetinde kullanılması.

[17] Aljazeera Türk, http://www.aljazeera.com.tr/haber/6-ayda-1800-gocmen-oldu, (28.05.2017).

Göçmen kaçakçılığı ve insan ticareti birbirinden farklı kavramlar olsa da uygulanan yöntemler ve kullanılan güzergâhlar itibari ile birbirleri ile çakışması veya birbirlerinin devamı niteliğinde olması muhtemeldir.

Tablo 9: 2005-2019 Yılları Arasında Yakalanan Düzensiz Göçmen Sayısı[18]

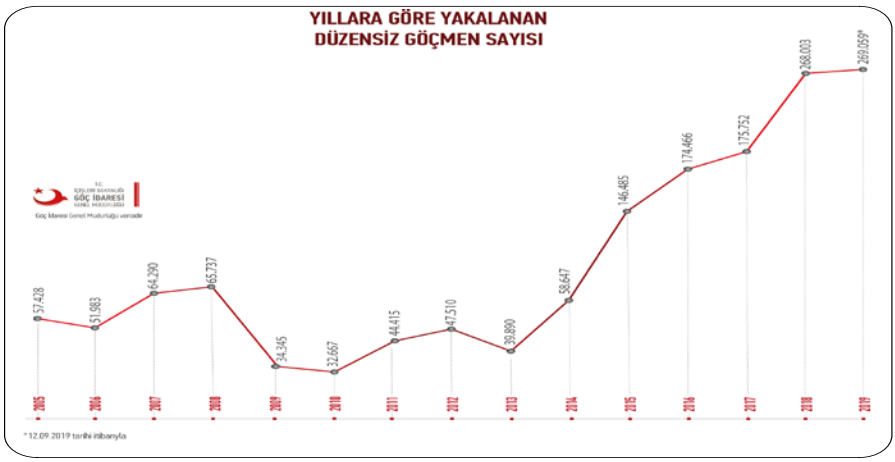

Tablo 10: 2014-2019 Yılları Arası Yakalanan Düzensiz Göçmenlerin Uyruk Dağılımı[19]

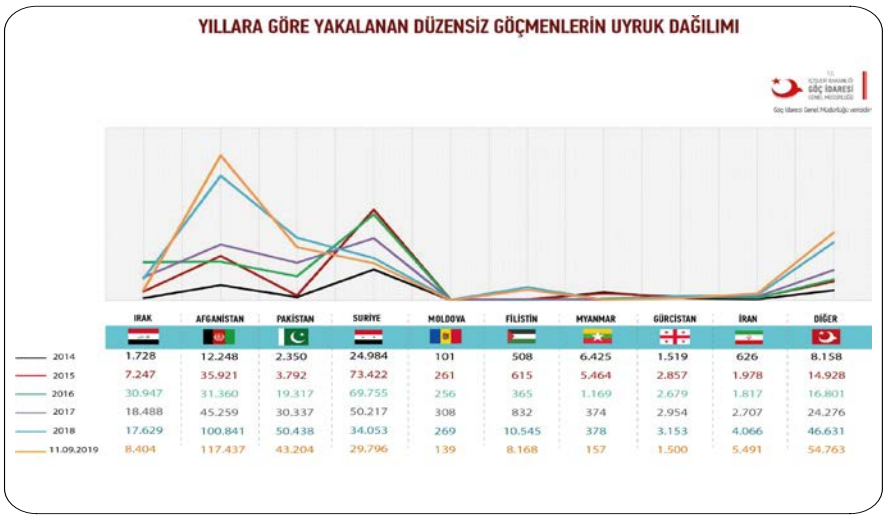

	IRAK	AFGANİSTAN	PAKİSTAN	SURİYE	MOLDOVA	FİLİSTİN	MYANMAR	GÜRCİSTAN	İRAN	DİĞER
2014	1.728	12.248	2.350	24.984	101	508	6.425	1.519	626	8.158
2015	7.247	35.921	3.792	73.422	261	615	5.464	2.857	1.978	14.928
2016	30.947	31.360	19.317	69.755	256	365	1.169	2.679	1.817	16.801
2017	18.488	45.259	30.337	50.217	308	832	374	2.954	2.707	24.276
2018	17.629	100.841	50.438	34.053	269	10.545	378	3.153	4.066	46.631
11.09.2019	8.404	117.437	43.204	29.796	139	8.168	157	1.500	5.491	54.763

[18] Göç İdaresi Genel Müdürlüğü 12 Eylül 2019 tarihli İstatistik Verileri
[19] Göç İdaresi Genel Müdürlüğü 12 Eylül 2019 tarihli İstatistik Verileri

Grafik 1: 2010-2019 Yılları Arasında Yakalanan Göçmen Kaçakçıları[20]

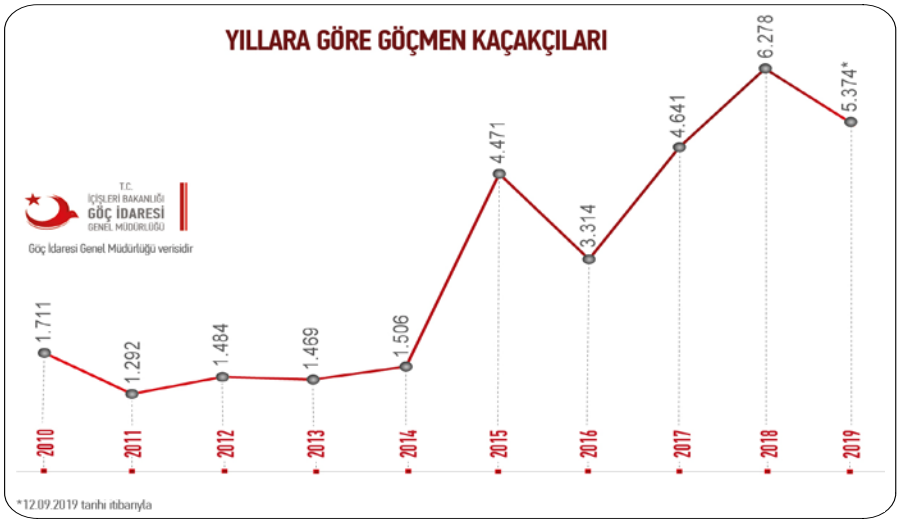

Tablo 9'a göre, 2010 yılından itibaren Suriye'de yaşanan iç savaştan dolayı Suriye'den Türkiye'ye gelen göçmenler nedeniyle artış yaşanmıştır. Tablo-10'da gösterilen uyruk dağılımı dikkate alındığında Suriye, Afganistan ve Pakistan'ın yakalanan düzensiz göçmenlerin önemli bir kısmını oluşturduğu göze çarpmaktadır. Grafik 1'e göre 2014 yılından itibaren yakalanan göçmen kaçakçılarının sayılarında artış yaşanmış olup, bu artışın yaşanmasında Türkiye ile Avrupa Birliği (AB) arasında 16 Aralık 2013 tarihinde imzalanıp, 01 Ekim 2014 tarihinde yürürlüğe giren Geri Kabul Anlaşmasının etkisi ile yapılan operasyonların sonucu olduğu görülmektedir.

[20] Göç İdaresi Genel Müdürlüğü 12 Eylül 2019 tarihli İstatistik Verileri

6. SONUÇ

Bazı ülkeler terör olaylarını çok yoğun yaşarken bazı ülkeler hiç maruz kalmamıştır. Tarih boyunca jeopolitik olarak önemli konumlarda olan ülkeler terör olaylarının en çok yaşandığı ülkeler olmuştur. Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik konumunun finansal getiri sağlama potansiyeli hem terör örgütlerinin hem de organize suç örgütlerinin ilgisini çekmiştir.

Terör örgütleri eylem hazırlığı ve eylemin yapılması için ihtiyaç duyulan finansal kaynakları sağlamak için çeşitli yollar kullanmıştır. Öncelikle bu yollar yasal görünümlü ve yasal olmayan olarak ikiye ayrılmaktadır. Yasal görünümlü yollar kapsamında kar amacı gütmeyen kuruluşların kullanılması, aidat ve bağışlar ve ticari faaliyetleri kullanmaktadır. Yasal olmayan finans kaynakları ise narkotik ve psikotrop madde kaçakçılığı, silah kaçakçılığı, göçmen kaçakçılığı, sigara, alkol ve akaryakıt kaçakçılığı, gasp, soygun ve hırsızlık, adam kaçırma, fidye haraç ve sahtecilik olmuştur.

Yapılan bu çalışma kapsamında, terörizmin yasal olmayan finans kaynakları olarak narkotik ve psikotrop madde kaçakçılığı, silah kaçakçılığı, göçmen kaçakçılığı, sigara, alkol ve akaryakıt kaçakçılığı incelenmiştir. 5607 Sayılı Kaçakçılık Mücadele Kanunu'nda hangi eylemlerinin kaçakçılık olduğu, bu eylemlerinin nitelikli halleri ve bunlarla nasıl mücadele edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, mevzuatta eksik olan hususlar belirtilerek bu konuda neler yapılması gerektiği belirtilmiştir.

Ekonomik getirisinin çok fazla olması ve kolayca taşınabilmesinden dolayı, PKK terör örgütünün en çok tercih ettiği kaçakçılık türü narkotik ve psikotrop madde kaçakçılığı olmuştur. Bu maddelerden 2010-2015 yılları arasında güvenlik güçleri tarafından yakalanan miktar, 128.481 kg.'u bulmuştur. Narkotik maddelerin kaçakçılığının Doğu'dan Batı'ya, psikotrop maddelerin kaçakçılığının ise Batı'dan Doğu'ya olduğu görülmektedir.

Asya'da üretilen narkotik maddeler Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmaktadır.

Kendi silah ihtiyacını karşılama amacı dışında PKK terör örgütünün silah kaçakçılığı yaptığı da görülmektedir. 2010-2015 yılları arasında toplam 13.614 adet silah kaçakçılığı olayına işlem yapıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra terör örgütü, yine ekonomik açıdan bakıldığında yüksek miktarlarda finansal kaynak sağlayan akaryakıt kaçakçılığından doğrudan veya yapanlardan aldığı haraç payları ile büyük oranda kazanç sağlamaktadır. Çalışmada baz alınan yıl aralığında, 82.154.861 litre hacimli bir akaryakıt kaçakçılığı tespit edilmiştir. Terör örgütü, maliyeti çok düşük ancak kârı dikkate değer olan sigara kaçakçılığından, söz konusu dönemde yakalanan miktar 427.167.528 paket olarak belirlenmiştir, önemli miktarlarda finans elde etmiştir. Yine alkol kaçakçılığı terör örgütünün bir diğer finans kaynağını teşkil etmekte olup, bu suç ile bağlantılı 1.908.315 litre kaçak alkol ele geçirilmiştir.

Terör örgütünün finans sağlamak için kullandığı bir diğer yöntem ise göçmen kaçakçılığı olmuştur. Orta Asya'dan Avrupa'ya göçmen kaçakçılığı yaparak kendisine hem finans sağlamakta hem de bu göçmenleri Avrupa'da kendi amaçları doğrultusundaki illegal işlerde rahat bir şekilde kullanabilmektedir. Özellikle de son zamanlarda Suriye'de yaşanan iç savaştan dolayı göçmen kaçakçılığı çok yüksek oranlarda artış göstermektedir. 2010-2015 yılları arasında güvenlik güçleri tarafından yakalanan kaçak göçmen sayısı 116.847 kişidir. Ancak tutulan kayıtların yanı sıra kayıt altına alınamayan göçmen kaçakçılığı olayları da bulunmaktadır. Suriye'deki karışık durumdan kaynaklı olarak özellikle son iki-üç yıl içinde bu çalışmada bahsedilen resmi verilerin çok daha üstünde bir oranda (çünkü resmi veriler, tespit edilen ve hakkında işlem yapılan

kaçakçılık olaylarını ifade etmektedir) göçmen kaçakçılığının yapıldığı değerlendirilmektedir.

Yapılan bu kaçakçılıkların önlenebilmesi için hukuksal, ekonomik ve operasyonel boyutta tedbirlerinin birlikte alınarak eş zamanlı ve birbirini destekler nitelikte yürütülmesi gerekmektedir. Hukuki açıdan mevcut mevzuat boşluklarının doldurulması ve ilgili tüm kanunların eşgüdümlü hale getirilmesi, kaçakçılık davalarına bakacak özel ihtisas mahkemelerinin kurularak kaçakçılık davalarının bir an önce sonuçlandırılması; kaçakçılıkla mücadele eden kuruluşların arasında güçlü bir işbirliği sağlanması; finans kuruluşlarının şüpheli işlemlerin ve hesap hareketlerini güvenlik ve mali denetim birimlerine zamanında ve tereddütsüz bildiriminin ve bu sayede illegal paranın kaynağının tespitinin kararlılıkla sağlanması kaçakçılıkla mücadelenin etkinliğini artıracaktır.

Tüm bunların yanı sıra kaçakçılık faaliyetlerinin aynı zamanda sosyal bir sorun karakteri taşıdığı unutulmamalıdır. Özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgesindeki vatandaşların konu ile ilgili bilinçlendirilmeleri ve onlara yasal çalışma olanakları sunulması, kaçakçılığa desteğin azaltılması için büyük önem taşımaktadır. Bu itibarla bölgesel kalkınma uygulamalarının hayat geçirilmesi ve konu ile ilgili bütüncül ve katılımcı bir anlayışla mülki idare amirlerinin, akademisyenlerin, sivil toplum kuruluşları ve vatandaşların müdahil olacağı sosyo-ekonomik stratejilerin belirlenmesi gerekliliği göz ardı edilmemelidir.

Özellikle Suriye'nin toprak bütünlüğünün yeniden tesis edilmesi için uluslararası siyasal gayretlerin ve askeri önlemlerin süratle yürütülmesi, sınırlarımızın terör örgütlerinden tamamen arındırılarak sınır geçişlerinin mümkün olan en üst seviyede kontrol ile sağlanması, terör örgütlerinin etkili olmaya çalıştığı bölgelerde yapılacak silahlı operasyonlar ile fiziki sınır

güvenliğinin sağlanması kaçakçılığı önemli oranda azaltacaktır. Bu sayede devletin ekonomik kayıplarının önlenmesine imkân sağlanacağı gibi terör örgütlerinin finans kaynağını keserek, varlıklarını idame etmelerini ve terör eylemlerinin sürdürülebilirliklerini engelleyeceği belirtilebilir.

KAYNAKÇA

Basılı Kaynaklar (Kitap, Dergi, Tez, Makale, Belge ve Rapor)

Alkan, Necati (2004). "Terör Örgütlerinin Finans Kaynakları", Polis Dergisi, 40 (3).

Altunok, T. (2008). Denizer O.; "Terörizmin Yasal Olmayan Finans Kaynakları", H. Çakmak ve T. Altunok (Ed.), Terörizmin Finansmanı ve Ekonomisi, Barış Platin Kitap, Ankara

Arpacık, C. (2013). PKK'nın Vazgeçemediği 1 Milyar Liralık Esrar, Yenişafak Gazetesi

Atik, Selda (2008). "Terör Ekonomisi", H.Çakmak Ve T Altunok (Ed.), Terörizmin Finansmanı ve Ekonomisi, Barış Platin Kitap, Ankara

Aykın, H.; Sözmen, H.K. (2008). Terörün Finansmanı, Masak Yayını, Ankara.

Çakmak, H.; Kurum, M. (2008). "Terörizmin Finansman Boyutu ve Terörizmle Mücadeledeki Yeri", H. Çakmak Ve T. Altunok (Ed.), Terörizmin Finansmanı ve Ekonomisi, Barış Platin Kitap, Ankara.

Derdiman, Ramazan Cengiz (2011). "Uyuşturucuyla Mücadelede Ulusal ve Uluslararası Polisiye ve Hukuki Sorunlar ve Çözüm Önerileri", Uluslararası Terörizm ve Sınıraşan Suçlar Sempozyumu Kitabı (UTSAS, 2010), Polis Akademisi Yayınları, Ankara.

Ekici, Behsat; Williams, Phil; ve Akbulut, Ayhan (2011). "The PKK and Kurdish Drug Networks: Cooperation, Convergence or Conflict."

Ekici, Behsat (2013). “African Transnational threat to Turkey”, African Securıty Review,22, 2013.

Ekici, Behsat (2014). “International Drug Trafficking and National Security of Turkey”, Journal of Politics and Law, 2, Canada

Erdal, Hakan (2014). “Terör Organize Suç İlişkisi”, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü

Erdinç, C. (2004). Overdose Türkiye: Türkiye’de Eroin Kaçakçılığı, Bağımlılığı ve Politikalar, İstanbul

Freeman, Michael (2013). Financing terrorism: case studies. Ashgate Publishing

Ganser, Daniele (2007). NATO’nun Gizli Orduları, çev. Gülşah Karadağ, İstanbul, Güncel Yayıncılık

Gupta, Dipak (2005). “Exploring Roots of Terrorism,” in Root Causes of Terrorism: Myths, Reality and Ways Forward, edited by Tore Bjorgo, New York, Routledge

Gücenmez, Bekir (2014). Terörizmin Finansmanı: PKK, ETA ve IRA Terör Örgütlerinin Karşılaştırılması,Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Hürriyet Web, (2008). http://www.hurriyet.com.tr/gundem/8157679.asp. (28.08.2017).

İşeri, Reyhan (2008). "Türkiye'de Etnik Terör: Asala ve Pkk Örneği", Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Jandarma Genel Komutanlığı (2015). "Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Bülteni 2014", Ankara.

Jandle, Michael (2011). "The Estimation of Illegal Migration in Europe", Migration Studies, 41(153)

Jongman, A.J. (1992). "Trends in International and Domestic Terrorism in Western Europe: 1968- 1988", Terrorism and Political Violence, Vol: 4.

KOM Daire Başkanlığı (2012). Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele 2011 Raporu, KOM Yayınları, Ankara

KOM. Daire Başkanlığı, (2015). Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele 2014 Raporu, KOM Yayınları, Ankara.

Napoleoni, Loretta, (2008). "Mali Alanda İşbirliği", İkinci Uluslararası Sempozyum Bildirileri: Küresel Terörizm ve Uluslararası İşbirliği, Genel Kurmay Başkanlığı Terörle Mücadele Mükemmeliyet Merkezi Yayını, Ankara.

Özdemir, H; Pekgözlü, İ. (2012). "Where do Terror Organizations Get Their Money? A Case Study Financal Resources of the PKK", International Journal of Security and Terrorism

Roth, Mitchel P.; Sever, Murat (2007). "The Kurdish Workers Party (PKK) as criminal syndicate: Funding terrorism through organized crime, a case study." *Studies in Conflict &Terrorism*

Shelly, Louise (2008). “Organize Suç Örgütleri ile Terör Örgütleri Arasındaki Bağlantının Kesilmesinde İşbirliği”, Terörle Mücadele Mükemmelliyet Merkezi İkinci Sempozyum Bildirileri Kitabı: Küresel Terörizm ve Uluslararsı İşbirliği, Ankara.

Shelley, Louise; Melzer, Sharon (2008). "The nexus of organized crime and terrorism: Two case studies in cigarette smuggling." *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice* 32(1).

Şen, Y.F. (2015). “Terörün Toplumlar Üzerindeki Sosyo-Ekonomik Etkilerine Bakiş: Pkk Terörü Ve Ağrı Gerçeği”, *Ağrı İÇÜ SBE Dergisi*, 1/2.

TBMM, Meclis Araştırma Komisyonu Raporu (2005). (16.06.2005 Tarih ve 10/238-215 Numaralı), "Türkiye'de Akaryakıt Kaçakçılığının Ekonomiye, İnsan ve Çevreye Verdiği Zararlar" TDK, (2016). Büyük Türkçe Sözlük

Türk Demokrasi Vakfı, (1999). Terörizm ve Organize Suçlar: Demokrasi ve İnsan Haklarının Gelişim Sürecine Etkileri, Ankara, Demokrasi ve İnsan Hakları Serisi IV

Uyar,Tolga (2008). Teörle Mali ve Hukuki Mücadele, Ankara, Adalet Yayınevi, 2008.

Ventura, M. (1998). “İtalya`ya Uyuşturucuyu Getiren PKK’dır.” Giornale 2, Milan

Yayla, Ahmet S. (2008). “Terörizmin Finansmanı ve Organize Suç Örgütleri ile İlişkileri”, S. Aydın (Ed.), Karapara Aklama ve Terörizmin Finansmanı, Ankara

Yıldırım, Zeki (2012). Hukuksal Açıdan Terörizmin Finansmanının Önlenmesi, Ankara.

Yiğit, Yüksel (2009). Türkiye'de Teröre Destek Sağlayan Kaçakçılık Çeşitleri, Nedenleri, Ekonomik ve Sosyal Etkileri ile Önlenmesi Konusunda Alınabilecek Tedbirler, Türk Mevzuatı Bakımından Kaçakçılık, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Akademisi, İstanbul.

Yücebaş, Önder (2011). Suç Ekonomisi ve Terörün Finansmanı, Ankara.

Elektronik Kaynaklar ve Medyalar

EU Drug Market. "EU Drug Markets Report 2016", "http://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/2374/TD0416161ENN_1.PDF, (28.08.2017).

EUROPOL, Migrant Smuggling in the EU, https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/publications/migrantsmugglingeuropolreport2016.pdf. (07.10.2017).

FATF, "Terrorist Financing Report (Terrorist Financing), Fransa FATF/ OECD, http://www.fatfgafi.org/media/fatf/documents/reports/FATF%20Terrorist%20Financing%20Typologies%20Report.pdf. (20.04.2017).

FATF, http://www.fatf-gafi.org/about/whatwedo/. (16.05.2017). International Organization for Migration, Europe/Mediterranean Migration Response, http://doe.iom.int/docs/Europe%20Med%20Migration%20Response_Sitrep%2016%20-%2010%20March%202016_Final.pdf, (20.12.2016).

Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı, Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele 2014 Raporu, http://www.kom.pol.tr/Documents/Raporlar/2014tur.pdf. (29.9.2016).

Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı, Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele 2013 Raporu, http://www.kom.pol.tr/SiteAssets/Sayfalar/Raporlar/2013%20KOM%20Raporu-T%C3%BCrk%C3%A7e.pdf, (01.03.2017)

Krieger, T.; Meierrieks, D.; Terrorism financing and money laundering. University of Paderborn, Germany, http://groups.uni-paderborn.de/%wi/RePEc/Working%20Paper%20neutral/WP40%20-%202011-07.pdf. (29.04.2017).

Stratejik Düşünce Enstitüsü, http://www.printfriendly.com/print?url=http%3A%2F%2Fwww.sde.org.tr%2Ftr%2Fnewsdetail%2Fteror-vefinansman%2F1545%23.V0wxgkFyVvM.printfriendly&title= Ter%C3%B6r+ve+Finansman, (30.05.2017).

The Globalization Of Crime, A Transnational Organized Crime Threat Assessment, http://www.unodc.org/documents/dataandanalysis/tocta/TOCTA_Report_2010_low_res. pdf, (28.04.2017).

UNODC. The Opium Economy in Afghanistan. Vienna: United Nations Publications, https://www.unodc.org/documents/afghanistan//Counter_Narcotics/The_Opium_Economy_in_Afghanistan_-_2003.pdf, 2003, (14.05.2017).

UNODC, Global Afghan Opium Trade: A threat Assesment. Vienna: United Nations Publications, https://www.unodc.org/documents /data-andanalysis/Studies/Global_Afg han_Opium_Trade_2011-web.pdf, 2011, (13.05.2017).

UNODC. “World Drug Report 2012”. Vienna: United Nations Publications, https://www.unodc.org/documents/data-andanalysis/WDR2012/WDR_2012_web_small.pdf, 2012, (13.05.2017).

UNODC." World Drug Report 2013", http://www.unodc.org/unodc/secured/wdr/wdr2013/World_Drug_Report_2013.pdf. (14.05.2017).

UNODC. “World Drup Report 2015”, https://www.unodc.org/documents/wdr2015/World_Drug_Report_2015.pdf, (16.05.2017).

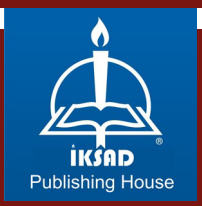

978-625-7914-06-2